

Branka Kresoja

OBRAZOVANJE ROMA U VOJVODINI
IZVEŠTAJ SA PARTICIPATIVNOG ISTRAŽIVANJA

OBRAZOVANJE RROMENGO ANDE VOJVODINA
REPORTO KATAR O PARTICIPATIVNO RODIPE

ROMA EDUCATION IN VOJVODINA
PARTICIPATORY RESEARCH REPORT



IZDAVAČ / LIL INKALDO / PUBLISHED BY
Novosadski humanitarni centar (NSHC)
Vojvođanskih brigada 28/1, Novi Sad, Srbija
Tel/Fax: + 381 21 423 021, 423 024, 422 969
nshc@eunet.yu www.nshc.org.yu

UREDNICI / REDAKTORIJRA / EDITORS
Perica Mandić
Danijela Korać-Mandić

AUTOR IZVEŠTAJA / ŠERUTNO PO RADIFE / AUTHOR OF THE REPORT
Branka Kresoja

KONSULTANTI / PHUČLE PALO GNDO / CONSULTANTS
Jasmina Kijevčanin
Aleksandar Baucal
Saša Škundrić

LEKTOR / LEKTORI / PROOFREADER
Milan Ajdžanović

PREVOD / NAKHADIFE / TRANSLATION
Aleksandar Jovanović (Roma language)
Slavica Urumović (English language)

DIZAJN KORICA / SOSKE AVENA E RIGA / COVER DESIGN
Danijela Korać-Mandić

**DIZAJN I PRIPREMA ZA ŠTAMPU / DIZAJNO THO PAŠE
INKALIMASKO INKALIFE / DESIGN AND PRINTING PREPARATION**
Nataša Milićev

**FOTOGRAFIJA NA NASLOVNOJ STRANI / PILTA KATAR E
PALUNI RIG / PHOTOGRAPHY ON THE COVER PAGE**
NSHC: Romski dečiji centar NSHC-a
NSHC: Romano čhavrikano maškaripe NSHC-a
NSHC: Roma Children Community Center of NSHC

ŠTAMPA / ŠTAMPIL / PRINTED BY
LitoStudio Novi Sad, april, 2007.

TIRAŽ / PRINT RUN / ĐINDO KOTORENGO
300 primeraka

Branka Kresoja

OBRAZOVANJE ROMA U VOJVODINI
IZVEŠTAJ SA PARTICIPATIVNOG ISTRAŽIVANJA

*Pretpostavka društva XXI veka, odnosno društva znanja jeste
da je obrazovanje jednako dostupno i dostižno za sve.*

SADRŽAJ / SO SA ĆERDAPE / CONTENTS

■ LISTA SKRAĆENICA.....	13
■ O PROJEKTU.....	15
■ UVOD.....	19
1. REZIME ISTRAŽIVANJA.....	25
2. OSNOVNE INFORMACIJE O ISTRAŽIVANJU.....	29
2.1. Ciljevi istraživanja.....	29
2.2. Participativni pristup.....	29
2.3. Obuka istraživača.....	29
2.4. Izbor opština.....	31
2.5. Uzorak.....	32
3. METODOLOGIJA.....	35
3.1. Fokus grupe.....	35
3.2. Upitnik.....	36
4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	37
4.1. Prepreke u obrazovanju.....	37
4.1.1 Romska deca o preprekama sa kojima se suočavaju.....	37
4.1.2 Roditelji o preprekama u obrazovanju romske dece.....	38
4.1.3 Prepreke u obrazovanju iz ugla romskih nevladinih organizacija.....	39
4.1.4 Predstavnici škola, centara za socijalni rad, lokalnih vlasti i regionalnih vlasti o preprekama u obrazovanju Roma.....	40
4.2. Podsticaji za unapređenje obrazovanja Roma.....	42
4.2.1 Rešenja i podsticaji iz ugla dece.....	42
4.2.2 Rešenja i podsticaji iz ugla roditelja.....	43
4.2.3 Predstavnici škola, centara za socijalni rad, lokalnih vlasti i regionalnih vlasti o rešenjima i podsticajima.....	44
■ PREPORUKE.....	47
■ FOND ZA OBRAZOVANJE ROMA.....	53
■ UDRUŽENJE ROMSKIH STUDENATA (URS).....	55
■ NOVOSADSKI HUMANITARNI CENTAR (NSHC).....	57
■ LITERATURA.....	59
■ SPISAK PRILOGA.....	61

■ HARNE PUČIMATA.....	75
■ PALO PROJEKTO.....	77
■ ANGLOMOTHOVIPE.....	81
1. SO ČERDA KAVA RODIPE.....	87
2. HARNE PUČIMATA PALO RODIPE.....	89
2.1. So kamljape kale rodimava.....	89
2.2. Pašo participativno rodipe.....	89
2.3. Sičođe rodimatengo.....	89
2.4. Losaripe katar e foroske čhera.....	91
2.5. Uzorko.....	92
3. METODOLOGIJA.....	95
3.1. Fokus čidimata.....	95
3.2. Pučiđe.....	95
4. SO ANDA KAVA RODIPE.....	97
4.1. Pharimata ando obrazovanje.....	97
4.1.1 Romane čhavora pale pharimata savenca malavenpe.....	97
4.1.2 Romane njamuja pale pharimata ando obrazovanje pire čhavorengo.....	98
4.1.3 Sar dičen e pharimata ando obrazovanje e romane bivladaće čidimata.....	99
4.1.4 Šerutne pe škole, maškarimata pale socijalne pučimata, lokalne gavermentuja thaj regionalne gavermentuja–pharimata ando obrazovanje romengo.....	100
4.2. So sa trubul te čerelpe palo majbaro obrazovanje romengo.....	101
4.2.1 Sar e čhavra dičen pe pharimata.....	101
4.2.2 Gataripe pharimatengo ando gndo njamurjengo.....	102
4.2.3 Šerutne školako, maškarimata pale socijalne pučimata, lokalne gavermentuja thaj regionalne gavermentuja–pale gatarimata thaj anglunimata.....	103
■ SO TRUBUL TE ČERELPE.....	105
■ FONDO PALEM OBRAZOVANJE E ROMENGO.....	109
■ ČIDIPE ROMANE STUDENTONENGO(URS).....	111
■ NOVOSADOSKO HUMANITARNO MAŠARIPE(NSHC).....	113
■ LILA.....	115
■ VARESO MAJBUT.....	117

■ LIST OF ABBREVIATIONS.....	129
■ ABOUT THE PROJECT.....	131
■ INTRODUCTION.....	135
1. SUMMARY.....	141
2. BASIC RESEARCH INFORMATION.....	145
2.1. Research goals.....	145
2.2. Participatory approach.....	145
2.3. Researchers training.....	145
2.4. Municipalities selection.....	146
2.5. Sample.....	147
3. METHODOLOGY.....	149
3.1. Focus groups.....	149
3.2. Questionnaire.....	150
4. RESEARCH RESULTS.....	151
4.1. Educational obstacles.....	151
4.1.1 Roma children about the obstacles they face.....	151
4.1.2 Parents about the obstacles in Roma children education.....	153
4.1.3 Educational obstacles from the point of view of Roma non-governmental organizations.....	154
4.1.4 Representatives of schools, social welfare authorities, local authorities and regional government regarding Roma education obstacles.....	155
4.2. Stimuli for Roma education improvement.....	157
4.2.1 Solutions and stimuli as children see it.....	157
4.2.2 Solutions and stimuli from parental point of view.....	157
4.2.3 Representatives of schools, social welfare authorities, local authorities and regional governments about solutions and stimuli.....	158
■ RECOMMENDATIONS.....	161
■ ROMA EDUCATION FUND.....	167
■ ROMA STUDENTS UNION (RSU).....	169
■ NOVI SAD HUMANITARIAN CENTER (NSHC).....	171
■ LITERATURE.....	173
■ LIST OF APPENDICES.....	175

LISTA SKRAĆENICA

- CSR – Centar za socijalni rad
- IV APV – Izvršno veće Autonomne Pokrajine Vojvodine
- IRL – Interno raseljena lica
- LAP – Lokalni akcioni plan
- MOP – Materijalno obezbeđenje porodice
- MZ – Mesna zajednica
- NSHC – Novosadski humanitarni centar
- NSZ – Nacionalna služba za zapošljavanje
- NVO – Nevladina organizacija
- OECD – Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
- OŠ – Osnovna škola
- REF – Roma Education Fund (Fond za obrazovanje Roma)
- RS – Republika Srbija
- SSS – Strategija za smanjenje siromaštva
- SŠ – Srednja škola
- UNDP – Program razvoja Ujedinjenih nacija
- URS – Udruženje romskih studenata
- VO – Vladina organizacija
- WB – Svetska banka

O PROJEKTU

Inspirisane ciljevima *Dekade Roma*¹, dve nevladine organizacije iz Novog Sada, koje se bave podrškom Romima, naročito u oblasti obrazovanja, osmislile su i zajednički pokrenule projekat „Participativno istraživanje potreba, glavnih problema i potencijala Roma u obrazovanju u Vojvodini“ u okviru kojeg je nastala i ova publikacija.

Udruženje romskih studenata (URS) i Novosadski humanitarni centar (NSHC) započeli su u partnerstvu realizaciju Projekta u nameri da dobiju uvid u potrebe i specifične prepreke i probleme kao i potencijale kada je u pitanju obrazovanje Roma u Vojvodini. Donator projekta je Fond za obrazovanje Roma (Roma Education Fund – REF).

Istraživanje je sprovedeno u 10 opština Vojvodine, u periodu septembar—decembar 2006. godine i u njemu su učestvovali romska deca (od 7 do 14 god.), mladi (od 14 do 24 god.)² i roditelji, roditelji neromi, predstavnici romskih nevladinih organizacija, lokalnih samouprava, škola, centara za socijalni rad i regionalnih vlasti.

Kroz ovaj Izveštaj pokušali smo da predstavimo specifičnosti obrazovanja Roma u Vojvodini, probleme i prepreke na koje Romi nailaze u vezi sa obrazovanjem, kao i moguća rešenja za prevazilaženje problema. Nalazi u Izveštaju su uglavnom kvalitativnog tipa, i nadamo se da će doprineti boljem razumevanju problema, razvoju regionalne i lokalne politike kada je u pitanju unapređenje obrazovnog statusa Roma u Vojvodini, kao i efikasnijem kreiranju lokalnih akcionih planova za unapređenje obrazovnog statusa Roma. Rezultati istraživanja poslužiće u izradi tri lokalna akciona plana koja će u okviru projekta biti facilitirana u tri opštine u Vojvodini. Preporuke iz istraživanja biće upućene Pokrajinskom sekretarijatu za obrazovanje i kulturu i drugim relevantnim telima Izvršnog veća Autonomne Pokrajine Vojvodine kako bi se donele mere za poboljšanje obrazovnog statusa Roma u Vojvodini.

Projekat je realizovan u saradnji sa Pokrajinskim sekretarijatom za propise, upravu i nacionalne manjine, Pokrajinskim sekretarijatom za obrazovanje i kulturu, Savetom za integraciju Roma i Kancelarijom za inkluziju Roma IV AP Vojvodine.

¹Dekada Roma označena je kao međunarodni napor da se na koordiniran, otvoren i jasan način unapredi status i život Roma u oblastima obrazovanja, zdravstva, zapošljavanja i stanovanja. Vlada Republike Srbije je jedna od devet evropskih zemalja koje promovisu Dekadu Roma, i koje su se svečanom deklaracijom obavezale da će posebnu pažnju posvetiti unapređenju socijalnog i ekonomskog položaja Roma

²Budući da Romi stupaju u brak u ranijem uzrastu u poređenju sa neromskom populacijom, uzete su navedene uzrasne granice pri formiranju fokus grupa

Značajnu podršku u kreiranju i sprovođenju istraživanja URS i NSHC dobili su od strane stručnih konsultanata, Jasmine Kijevčanin i Aleksandra Baucala, kao i od stručnog tima REF, naročito od Tinde Kovač-Cerović i Nataše Kočić-Rakočević.

U odabiru učesnika i sprovođenju fokus grupa na terenu veliku podršku dali su predstavnici romskih nevladinih organizacija, lokalnih samouprava i lokalnih institucija.

Udruženje romskih studenata i Novosadski humanitarni centar se zahvaljuju svima koji su aktivnim učešćem, konstruktivnim predlozima i entuzijazmom doprineli uspešnoj realizaciji ovog istraživanja.

Novi Sad,
april, 2007.

■ **ROMI U SRBIJI I VOJVODINI – ŠTA KAŽU BROJEVI?**

Kada analiziramo podatke navedene u dokumentima o položaju Roma u Srbiji³, ne možemo a da se ne zapitamo otkuda krenuti, za koje se mere opredeliti kao prioritetne u rešavanju problema i na kom nivou koje probleme rešavati. Treba se zapitati i kakvo je zaista stanje kada je obrazovanje Roma u pitanju ako zvanični podaci o broju Roma koji žive u Srbiji, o broju Roma obuhvaćenih obrazovanjem itd. služe samo kao polazna osnova za procene.

U Strategiji za smanjenje siromaštva Srbije navodi se da su Romi, u odnosu na druge grupe, po svim pokazateljima društvenog položaja (životni standard, obrazovanje, zapošljavanje i sl.), najugroženiji. Stopa nezaposlenosti Roma četiri je puta veća nego kod većinskog naroda⁴. Kada je u pitanju obrazovanje, podaci na osnovu popisa stanovništva iz 2002. godine pokazuju da je 32% Roma bez škole ili sa manje od 4 razreda osnovne škole, a da se samo 0,3% Roma školuje na višim školama i univerzitetima⁵.

Iako se procenjuje da je broj Roma višestruko veći, prema poslednjem popisu stanovništva iz 2002. g.⁶ u Srbiji živi 108.193 Roma ili 1,44% od ukupnog stanovništva. Procene govore da je broj Roma bar četiri do pet puta veći⁷ i oko toga postoji saglasnost i demografa i vladinih i nevladinih organizacija. U Srbiji je oko 80% Roma potpuno ili funkcionalno nepismeno, dve trećine nema završenu osnovnu školu, osnovnu školu ima 29%, srednju 8%, dok samo 0,3% Roma ima više ili visoko obrazovanje. Manje od petine romske dece školskog uzrasta uključeno je u obrazovni sistem – samo 17.000 od oko 80.000–90.000 dece⁸, a u predškolske ustanove uključeno je manje od 10% romske dece⁹.

U AP Vojvodini ima 29.057 registrovanih Roma, što čini 1,43% stanovništva (Popis stanovništva 2002). Pretpostavlja se da je broj Roma značajno veći

³ Poslednjih desetak godina objavljeno je više istraživanja i studija koje se odnose na Rome, kao i nekoliko strategija. Za više informacija pogledati spisak literature.

⁴ Strategija za smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije, 2003, prema Stanković, B., 1992: 168.

⁵ Strategija za smanjenje siromaštva, Vlada Republike Srbije, 2003.

⁶ Republički zavod za statistiku, Republika Srbija

⁷ Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije izradilo je dokument o obrazovanju Roma polazeći od pretpostavke da u Srbiji živi 450.000 Roma

⁸ Ovaj podatak izveden je iz nezvaničnih procena o broju Roma koji žive u Republici Srbiji (450.000 – 500.000), prema kojoj u Srbiji živi oko 86.000 romske dece osnovnoškolskog uzrasta. Prema zvaničnim podacima iz 2002/03, u Srbiji živi oko 109.000 Roma, od čega je oko 19.000 dece osnovnoškolskog uzrasta. Međutim, po procenama, u Srbiji živi oko 65.000 romske dece koja su „nevidljiva“ za sistem. Videti: Monitoring Education for Roma: A Statistical Baseline for Central, Eastern, and South Eastern Europe, Open Society Institute, 2006. i http://www.eumap.org/topics/minority/reports/roma_education/report/national/serbia.pdf

⁹ Republički zavod za statistiku, Republika Srbija

jer se i dalje veliki broj izjašnjava za pripadnike drugih nacionalnih grupa, najčešće prema jeziku sredine koji govore (Srbi, Mađari, Rumuni), mnogi žive u neregistrovanim naseljima i/ili nisu prijavljeni, pa nisu obuhvaćeni popisom, često se sele, zatim nema tačne evidencije o povratnicima Romima po ugovorima o readmisiji¹⁰ i sl. Prema procenama romskih nevladinih organizacija između 100.000 i 150.000 Roma živi u Vojvodini (što je, takođe, četiri do pet puta više od zvanične statistike). Budući da je istraživanje sprovedeno sa ciljem sticanja uvida u prepreke i probleme na koje Romi koji žive u Vojvodini nailaze kada je obrazovanje u pitanju, u ostatak Izveštaja najviše ćemo se osvrnuti na podatke koji važe za AP Vojvodinu.

■ OBRAZOVANJE ROMA U VOJVODINI

Pripadnici nacionalnih manjina u Vojvodini imaju, zakonom određeno pravo na obrazovanje na maternjem jeziku, na svim stepenima obrazovanja. Vaspitno-obrazovni rad na jezicima nacionalnih manjina počinje u predškolskim ustanovama, gde se deca pripremaju za školovanje na maternjem jeziku. Nastavlja se u osnovnim i srednjim školama, i dalje u višim školama i na fakultetima Univerziteta u Novom Sadu. Takođe, za učenike pripadnike nacionalnih manjina koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku obezbeđeno je učenje maternjeg jezika sa elementima nacionalne kulture, u okviru izborne nastave¹¹. Važno je napomenuti da, za razliku od pripadnika drugih nacionalnih manjina, Romi nemaju mogućnost da pohađaju nastavu na romskom jeziku, nego samo izbornu nastavu koja se održava u trajanju od četiri časa nedeljno. Razlozi su, brojni; najveći verovatno tek skorije priznanje romske nacionalne zajednice, nedostatak kadrova za nastavu na romskom jeziku i sl.

Kako Vojvodina ima izraženu multietničku strukturu stanovništva, mnoge obrazovne ustanove uporedo nastavu izvode na srpskom, mađarskom, slovačkom, rumunskom, rusinskom i hrvatskom jeziku. U nekim školama nastava se odvija dvojezično – na srpskom i na nekom od jezika nacionalnih manjina, a izborna nastava – maternji jezik sa elementima nacionalne kulture, izvodi se, pored navedenih jezika, i na ukrajinskom i romskom jeziku.

Osnovno obrazovanje i vaspitanje u AP Vojvodini ostvaruje se u 344 osnovne škole i to na jednom jeziku u 246 škola (od čega na srpskom jeziku u 228 škola), na dva jezika u 92 škole i na tri jezika u šest škola.

¹⁰ „Ugovori o readmisiji su međudržavni, bilateralni ili regionalni sporazumi koji regulišu način i postupak povratka lica, državljana jedne od ugovornih strana, kojima je prestao legalan osnov boravka na teritoriji druge ugovorne strane, kao i državljana trećih država ili apatrida, pod uslovima predviđenim ovim sporazumima.“, Povratak iz Zapadne Evrope, Grupa 484, Beograd, 2005.

¹¹ Više informacija mogu se naći na sajtu Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje i kulturu

Na nivou pokrajine Vojvodine, Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu, kao organ Izvršnog veća AP Vojvodine, ima određena administrativna, organizaciona i inspekcijiska ovlašćenja kada je u pitanju obrazovanje¹² (priprema programa razvoja; praćenje ostvarivanja tih programa, predlaganje mera za njihovo sprovođenje; staranje o obezbeđivanju uslova za obrazovanje pripadnika naroda i nacionalnih manjina na njihovim jezicima u skladu sa zakonom i dr.¹³).

Kada je u pitanju obrazovanje Roma u Vojvodini, stanje nije bolje nego u drugim delovima Srbije. Veliki broj romske dece ne pohađa školu, romska deca se suočavaju sa brojnim preprekama u obrazovanju, roditelji dece su uglavnom nezaposleni, romske porodice žive u velikom siromaštvu itd.

U tabeli koja sledi, prikazani su podaci o broju učenika romske nacionalnosti obuhvaćenih obrazovanjem u Vojvodini.

	školska 2004/05.	školska 2005/06.	školska 2006/07.
Predškolski program	-	-	544
Osnovna škola	5216	5565	5888
Srednja škola	235	258	300
Više škole	12	12	18
Fakulteti	16	27	34
UKUPNO	5479	5862	6780

Tabela 1 – Broj učenika romske nacionalnosti obuhvaćenih obrazovanjem na svim nivoima¹⁴

Iz podataka prikazanih u Tabeli 1 uočava se rast broja romske dece uključene u osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje u poslednje tri godine. Ipak, značajno manji broj romske dece upisuje srednju školu, više škole i fakultete. Iz podataka o broju upisane dece ne može se zaključiti koliko njih zaista ostaje u školi a koliko napušta školovanje u toku osnovnog obrazovanja.

¹² Za celokupan obrazovni sistem u Republici Srbiji zaduženo je Ministarstvo prosvete i sporta

¹³ Podaci preuzeti sa sajta Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje i kulturu

¹⁴ U periodu pisanja ovog Izveštaja bili su dostupni podaci za školsku 2004/05. godinu iz Izveštaja Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje i kulturu, a podaci za školsku 2005/06. i 2006/07 dobijeni su naknadno od samog Sekretarijata.

Postojeći sistem evidencije u Srbiji (pa time i Vojvodini) ne nudi uvid u precizan broj romske dece uključene u obrazovni sistem. Do ovih podataka pokušali smo doći „na terenu“ u direktnom kontaktu sa opštinama obuhvaćenim Istraživanjem. Podatke smo dobili za sedam od ukupno deset opština¹⁵. Redovne osnovne škole u ovih sedam opština pohađa 842, a srednje 52 učenika romske nacionalnosti, što u odnosu na procenjeni¹⁶ broj Roma u tih sedam opština (9257) predstavlja manji udeo romske dece obuhvaćene osnovnoškolskim obrazovanjem nego što je to slučaj kada je zvanična statistika u pitanju — prema podacima „na terenu“ skoro 50% romske dece ne pohađa osnovne škole¹⁷.

■ UČENJE ROMSKOG JEZIKA SA ELEMENTIMA NACIONALNE KULTURE

Osnovno obrazovanje i vaspitanje na jezicima nacionalnih manjina ostvaruje se ako se za upis u prvi razred prijavi najmanje 15 učenika. Uz saglasnost Pokrajinskog sekretara za obrazovanje i kulturu, škola može da otvori odeljenje i sa manjim brojem učenika na osnovu Zakona o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine („Službeni glasnik Republike Srbije“ br. 6/2002. godine). „*Da bi se celokupna nastava organizovala na jeziku nacionalne manjine, potrebno je da budu ispunjeni osnovni uslovi u smislu regulisanog statusa samog jezika, obezbeđenog nastavnog kadra za realizaciju nastavnih programa svih nastavnih predmeta prema nastavnom planu, udžbenička podrška, Pravilnikom o vrsti stručne spreme nastavnika i stručnih saradnika regulisani uslovi za rad nastavnika na romskom jeziku. Dok se ne steknu uslovi za realizaciju nastave na romskom jeziku, neophodno je realizovati one aktivnosti koje su u skladu sa zakonskim propisima i mogućnostima (maksimalna inkluzija učenika, pripadnika romske nacionalne manjine u obrazovno-vaspitni sistem, uključivanje većeg broja romskih asistenata u rad škola, povećanje broja učenika koji se opredeljuju za pohađanje nastave iz romskog jezika sa elementima nacionalne kulture).*“¹⁸

Od školske 1997/98. godine u Vojvodini se izvodi izborna nastava romskog jezika kroz nastavni predmet Romski jezik sa elementima nacionalne kulture.

„...Ministarstvo prosvete Republike Srbije je usvojilo nastavni plan koji je podnela Matica romska za svih osam razreda osnovne škole, čime je predmet Romski jezik dobio pravo građanstva u obrazovnom sistemu Srbije a time i Vojvodine. Iako je taj potez republičkih prosvetnih vlasti nadležnih za pitanja nastave na jezicima nacionalnih manjina predstavljao korak napred u nacionalnoj emancipaciji Roma, sistemsko rešenje u vidu izbornosti predmeta nije povoljno kako za Rome tako i za ostale nacionalne manjine koje mu po nuždi pribegavaju. Uslov da se roditelji učenika moraju prethodno izjašnjavati da li žele da njihova deca pohađaju nastavu maternjeg jezika, zakonska odredba da takvih učenika mora biti najmanje 15, što se, na sreću, nije striktno primenjivalo, kao i to da je nastava neobavezujuća pa time vrednovanje rada dece ne utiče na opšti uspeh učenika, destimulativno su delovali na ukupno raspoloženje kako roditelja tako i dece romske nacionalnosti.“¹⁹

U školskoj 2006/07. godini izborna nastava iz predmeta Romski jezik sa elementima nacionalne kulture zastupljena je u 14 opština i 27 osnovnih škola (Ada, Bač, Bačka Palanka, Žabalj, Zrenjanin, Kanjiža, Kikinda, Novi Bečej, Novi Sad, Odžaci, Sombor, Sremska Mitrovica, Subotica, Titel).²⁰

Ukupno 5888 romske dece pohađa nastavu u 281 osnovnoj školi u 45 opština Vojvodine. Od toga, u prvi razred ove školske godine upisano je 1006 učenika.

Od ukupnog broja učenika romske nacionalnosti, 5.390 učenika (ili 91,5%) osnovno obrazovanje stiče na srpskom nastavnom jeziku²¹, dok Romski jezik sa elementima nacionalne kulture uči 723 (13,4%) učenika romske nacionalnosti²².

¹⁵ Apatin, Bač, Beočin, Senta, Sečanj, Opovo i Titel. Podatke nisu dostavile opštine Zrenjanin i Nova Crnja, a Novi Sad u upitniku navodi da nema takve informacije.

¹⁶ Procenu dale same opštine

¹⁷ Više informacija u Prilogu 5: Detaljan pregled podataka dobijenih Upitnikom za opštine

¹⁸ Prema: „Mišljenje o radnoj verziji izveštaja „Participativno istraživanje potreba, glavnih problema i potencijala Roma u obrazovanju u Vojvodini“, Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu

¹⁹ Konstantinović, S., Začeci ili krah obrazovnog sistema Roma u Vojvodini, CMK Informator, 22–23.

²⁰ U tri opštine koje su obuhvaćene Istraživanjem izvodi se nastava iz ovog predmeta — u Novom Sadu, Titelu i Zrenjaninu

²¹ Ostalih 498 učenika nastavu pohađa na ostalim nastavnim jezicima — mađarskom 290, slovačkom 21, rumunskom 177 i rusinskom 10 učenika.

²² Informacija o broju učenika romske nacionalnosti prema opštinama, školama i nastavnim jezicima u školskoj 2006/2007. godini dostavljena od strane Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje i kulturu, mart, 2007. godina

U Tabeli 2 prikazani su podaci o broju učenika prvog razreda koji uče Romski jezik sa elementima nacionalne kulture od kada je predmet uveden²³:

Školska godina	Broj učenika
1997/1998.	9
1998/1999.	19
1999/2000.	28
2000/2001.	16
2001/2002.	33
2002/2003.	100
2003/2004.	90
2004/2005.	99
2005/2006.	135
2006/2007.	137

Tabela 2 – Broj učenika prvog razreda koji pohađaju nastavu iz predmeta Romski jezik sa elementima nacionalne kulture

Od kada je predmet uveden broj učenika koji se opredeljuje za učenje ovog predmeta je u stalnom porastu i danas je 15 puta veći nego pre deset godina.

²³ Analiza upisa učenika u prvi razred osnovne škole u periodu od školske 1995/1996. do 2004/2005. godine u AP Vojvodini, Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu, APV, R Srbija, Novi Sad, april 2005.

1. REZIME ISTRAŽIVANJA

Kvalitativni podaci dobijeni u fokus grupama daju uvid u probleme i prepreke na koje nailaze Romi u procesu obrazovanja, uzroke i posledice tih problema, kao i mere za njihovo prevazilaženje i to onako kako ih vide romska deca, mladi i roditelji, neromski roditelji, zatim predstavnici romskih udruženja i predstavnici vladinih institucija.

Iza zvanične statistike o broju Roma koji žive u Srbiji krije se veliki broj romske dece koja nisu obuhvaćena obrazovanjem. Kako nema tačnih pokazatelja o njihovom stvarnom broju, oslanjamo se na procene, a one nisu optimistične. U opštinama u kojima smo istraživanje sprovodili, procenat romske dece uključene u obrazovanje znatno je niži od zvaničnog (dva do četiri puta). Problemi i prepreke sa kojima se romska deca suočavaju brojni su: od nedostatka osnovnih sredstava za život i neadekvatnih stambenih uslova, nedostatka pribora za školu i udžbenika, nedovoljnog poznavanja srpskog jezika (ili drugog jezika većine), teškog savlađivanja nastavnog gradiva, nedostatka podrške i pomoći u učenju kod kuće pa do diskriminacije, kako od strane drugih učenika tako i od strane pojedinih nastavnika. Roditelji su i sami uglavnom neobrazovani, često nepismeni, bez zaposlenja i u potrazi za pukim preživljavanjem i u svemu tome nedovoljno motivisani za školovanje svoje dece. Uslovi za školovanje dece su minimalni i nedovoljni. Predstavnici romskih organizacija naglašavaju da su roditelji i deca prepušteni sami sebi, da lokalne zajednice većinom nisu dovoljno zainteresovane za rešavanje ovakvih problema, a da poseban problem koji treba preispitati predstavlja upisivanje velikog broja romske dece u specijalne škole. Značajan broj roditelja (učesnika fokus grupa) prepoznaje potrebu da deci pruži podršku u učenju, ali nemaju adekvatna znanja za to. Sa druge strane, nemogućnost i nezainteresovanost romskih roditelja za školovanje svoje dece, kao i neprepoznavanje značaja obrazovanja, dovode do nezainteresovanosti dece za školovanje i rano napuštanje škole, kao i davanje prvenstva privredivanju u porodici u odnosu na školovanje.

U opštinama u kojima postoje razvijene romske organizacije i programi lokalne samouprave namenjeni obrazovanju Roma, situacija je vidno bolja. Ublažavanje siromaštva, zapošljavanje Roma, osnaživanje i edukacija porodica i podrška od strane svih institucija – vide se kao najvažniji podsticaji za unapređenje kako života Roma uopšte tako i obrazovnog statusa.

Iako su problemi brojni i teški, ipak se može reći da se u poslednjih nekoliko godina dešavaju značajne promene koje imaju za cilj da promene ovo loše stanje. Donesena je Strategija unapređenja obrazovanja Roma u Srbiji i Jedinostveni akcioni plan za obrazovanje Roma, ali je

neophodno predstavnike lokalnih samouprava detaljnije upoznati sa ovim dokumentima, sa procesima koji slede i podržati izrade lokalnih akcionih planova za unapređenje obrazovnog statusa Roma. Takođe, neophodno je obezbediti da se strategije i akcioni planovi koji su doneti i lokalni akcioni planovi koji će tek biti doneseni i sprovedu. Učesnici ovog istraživanja smatrali su da je važno obrazovati posebnu instituciju, centar ili organizaciju na nacionalnom nivou, koja bi se bavila isključivo unapređenjem obrazovanja Roma, te bi jedna od uloga takvog tela bila i definisanje i praćenje mera koje se na ovu temu odnose²⁴.

Druga važna opšta preporuka odnosi se na obavezno uključivanje Roma, odnosno romskih predstavnika u sve aktivnosti koje se tiču Roma, u ovom slučaju sve mere, akcije i aktivnosti koje se preduzimaju u cilju unapređenja obrazovanja Roma. Sa romskom zajednicom i njenim predstavnicima treba graditi odnose i partnerstva koja će doprineti poboljšanju lošeg stanja, ali i povećati šanse da se planovi što bolje realizuju.

Da bi se problemi mogli sistemski rešavati, neophodno je hitno napraviti bazu podataka o broju Roma u Vojvodini i tim procesom treba da rukovodi Pokrajinski sekretarijat za propise, upravu i nacionalne manjine u saradnji sa drugim sekretarijatima i telima IV AP Vojvodine.

Posebnu pažnju treba posvetiti pripremi dece za školovanje, i sa takvim procesom treba početi u predškolskom uzrastu. Budući da je položaj Romkinja još teži u odnosu na položaj romske zajednice uopšte, pitanju obrazovanja Romkinja treba dati posebno mesto. Neophodno je, u skladu sa navedenim, posebno analizirati položaj učenica Romkinja u obrazovnom sistemu i u narednom periodu voditi evidenciju o polnoj strukturi romskih učenika.

Treba insistirati na zatvaranju „romskih odeljenja“, budući da segregacija romske dece, iako na početku možda daje rezultate (deca uglavnom ostaju u nižim razredima, odnosno malo dece odustaje do petog razreda), dugoročno nema pozitivne posledice. Ako uzmemo primer opštine Apatin, u kojoj Romi čine oko osam procenata ukupnog stanovništva i koja već dugi niz godina sprovodi podsticajne mere usmerene ka prevazilaženju prepreka u obrazovanju romske dece (besplatan školski pribor i udžbenici, prevoz i užina, produženi boravak učenika prvog i drugog razreda, stipendije za više i visoko obrazovanje i dr.), podaci o rezultatima nisu u skladu sa merama koje se sprovode. Romska deca uglavnom idu u izdvojena odeljenja u nižim razredima, a kada se u višim razredima uključe u mešovita odeljenja, ne postižu dobre rezultate i tada dolazi do većeg napuštanja školovanja. Naime, iako nema podataka o

tome koji procenat romske dece završava osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, podaci o upisu u osnovne i srednje škole mnogo govore. Prvi razred upisuje preko 90% ukupnog broja romske dece, od kojih samo 30% upisuje srednje škole, a prema podacima dobijenih iz opštine Apatin, neznatan broj ove dece završi srednje škole. Broj učenika koji se odlučuje i upisuje na više i visoke škole, zanemarljiv je.

U ovom Izveštaju date su brojne preporuke i konkretne mere za unapređenje obrazovnog statusa Roma u Vojvodini. Neke mere i preporuke odnose se na mere na nacionalnom nivou, druge na lokalnom, treće na pripadnike same romske nacionalne zajednice. Date su smernice koje će omogućiti, nadamo se, adekvatniju izradu lokalnih akcionih planova, što je i bio cilj istraživanja čije rezultate predstavljamo.

²⁴ Takvo telo moglo bi da postoji i na pokrajinskom nivou.

2. OSNOVNE INFORMACIJE O ISTRAŽIVANJU

■ 2.1. CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Participativno istraživanje sprovedeno je u cilju sticanja uvida u obrazovanje Roma u Vojvodini kroz:

- Identifikovanje problema i specifičnih prepreka u obrazovanju,
- Identifikovanje potencijala i mera za prevazilaženje problema i prepreka u obrazovanju.

■ 2.2. PARTICIPATIVNI PRISTUP

Participativni pristup u istraživanju primenjen je iz više razloga. Ova vrsta istraživačkog pristupa ljudima nudi mogućnost aktivnog učešća u istraživanju i budućim aktivnostima, stvara osećaj vlasništva nad rezultatima istraživanja i daje im snagu za preduzimanje akcija koje dovode do promena.

Participativni pristup na kreativan način omogućava učesnicima da uče o svojim potrebama i mogućnostima, kao i da učestvuju u akcijama koje je neohodno sprovesti da bi došlo do promene. Ovakav pristup zasnovan je na principima kao što su: ravnopravnost, produktivnost, transparentnost, organizovanost i pouzdanost. Metodologija participativnog istraživanja predstavlja dobar način da se istraže problemi, naročito problemi siromašnih, kao i da se planiraju, sprovedu i procene razvojni programi, projekti i aktivnosti. Takođe, sam pristup omogućava ljudima da umesto pasivne uloge davalaca informacija imaju aktivnu ulogu u toku samog istraživanja. I istraživač i učesnik akteri su u istraživačkom procesu²⁵.

■ 2.3. OBUKA ISTRAŽIVAČA

U cilju osnaživanja kapaciteta predstavnika Udruženja romskih studenata za implementaciju participativnog istraživanja, od strane NSHC-a pripremljena je i organizovana obuka istraživača sredinom jula 2006. godine. U toku trodnevne obuke 15 predstavnika URS-a i tri predstavnika NSHC-a imali su priliku da se upoznaju sa konceptom participativnog pristupa i istraživanja, vrstama participativnih tehnika, kao i postojećim strategijama za unapređenje statusa Roma u Srbiji. U okviru obuke definisani su i preliminarni kriterijumi za izbor opština u kojima će se

²⁵ Kresoja, B., Ekonomska samoodrživost izbeglica i povratnika, participativno istraživanje, Novosadski humanitarni centar, 2005.

realizovati Istraživanje, preliminarni kriterijumi za izbor učesnika fokus grupa i nacrt akcionog plana Istraživanja. U periodu avgust–septembar 2006, u toku pripreme faze istraživanja, organizovana su dva naknadna sastanka istraživačkog tima, tokom kojih su istraživači-saradnici imali priliku da procene rezultate dobijene u okviru prvih pilot fokus grupa.



■ 2.4. IZBOR OPŠTINA

Istraživanjem je obuhvaćeno deset opština u Vojvodini: ❶ Apatin



- ❷ Bač
- ❸ Beočin
- ❹ Nova Crnja
- ❺ Novi Sad
- ❻ Senta
- ❼ Sečanj
- ❽ Opovo
- ❾ Titel
- ❿ Zrenjanin

U izboru opština, vodilo se računa o nekoliko kriterijuma²⁶:

- Prisutnost Roma u opštini (procenat Roma koji žive u opštini, postojanje romskih udruženja, odvijanje izborne nastave u školama na romskom jeziku),
- Podjednaka zastupljenost opština u kojima postoje izdvojena romska naselja i onih u kojima Romi žive integrisani sa ostalim stanovništvom,
- Kapaciteti opština za učešće u projektu (postojanje odbora, foruma ili saveta čiji su članovi predstavnici opština, NVO-a, građana i/ili osobe zadužene za rešavanje problema Roma, zatim postojanje programa i sredstava namenjenih Romima),
- Podjednaka zastupljenost nerazvijenih, nedovoljno razvijenih i razvijenih opština u istraživanju²⁷,
- Motivisanost i spremnost opština da učestvuju u istraživanju, kao i zainteresovanost da se u opštinama facilitiraju lokalni akcioni planovi za obrazovanje Roma²⁸ i
- Demografske karakteristike opštine (multietničnost, prisustvo interno raseljenih Roma itd.).

²⁶ Prilog 1 – Upitnik za izbor opština

²⁷ Na osnovu Odluke Izvršnog veća AP Vojvodine o utvrđivanju nerazvijenih i nedovoljno razvijenih opština u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini u 2006. godini, utvrđene su nerazvijene i nedovoljno razvijene opštine po kriterijumu ekonomske razvijenosti, demografskom kriterijumu i kriterijumu zaposlenosti. Odluka donesena na osnovu člana 13. stav 3. Odluke o kriterijumima za utvrđivanje statusa nerazvijenih i nedovoljno razvijenih opština u AP Vojvodini („Službeni list AP Vojvodine“, broj: 8/2006) i člana 25. stav 1. Odluke o organizaciji rada Izvršnog veća AP Vojvodine („Službeni list AP Vojvodine“, broj: 10/92, 1/95, 3/2002, 23/2002 i 17/2003)

²⁸ Sve opštine u AP Vojvodini dobile su Poziv na saradnju od URS-a i NSHC-a. U odgovoru je trebalo da zainteresovanost iskažu zajedno sa predstavnicima lokalnih vlasti, škola i romskih NVO.

■ 2.5. UZORAK

U istraživanju su učestvovali deca, mladi i roditelji Romi, roditelji neromi, predstavnici romskih nevladinih organizacija, predstavnici škola i centara za socijalni rad, kao i predstavnici lokalnih i regionalnih vlasti. U izboru i pozivanju učesnika istraživanja podršku istraživačima pružili su predstavnici romskih nevladinih organizacija, opština, škola, centara za socijalni rad. Ukupno je bilo 187 učesnika istraživanja.

Od toga, 70 dece i mladih Roma uzrasta od 7 do 24 godine učestvovalo je u istraživanju: 39 je pohađalo školu, a 31 nije nikada pohađalo školu ili je nakon izvesnog vremena pohađanja škole (uglavnom nakon svega dva ili tri razreda) napustilo školovanje.

Kada su u pitanju roditelji Romi, u istraživanju je učestvovalo 58 roditelja oba pola, i to roditelji koji imaju decu školskog uzrasta. Takođe, istraživanjem su obuhvaćeni i roditelji čija deca pohađaju školu i roditelji dece koja su školu napustila ili nisu nikada bila upisana. Šest roditelja neroma koji imaju decu školskog uzrasta, bilo je uključeno u istraživanje.

Ostalih 53 učesnika u istraživanju je iz sledećih grupa:

- predstavnici romskih NVO (8),
- predstavnici škola: direktori, psiholozi, pedagozi, učitelji i nastavnici (14),
- predstavnici centara za socijalni rad (10),
- predstavnici lokalnih vlasti (13),
- predstavnici regionalnih vlasti (8).

U okviru ovog istraživanja realizovano je 20 fokus grupa²⁹:

- osam fokus grupa realizovano je sa decom i mladima; četiri fokus grupe realizovano je sa decom koja pohađaju školu i četiri sa decom i mladima koja ne pohađaju školu. Ove fokus grupe sprovedene su Apatinu, Beočinu, Novom Sadu, Opovu i Tornjošu (opština Senta). Vođeno je računa o podjednako zastupljenosti romske dece i mladih koji žive u izdvojenim romskim naseljima, zatim na selu i u gradu zajedno sa ostalim stanovništvom.
- pet fokus grupa realizovano je sa roditeljima dece koja pohađaju i koja ne pohađaju školu. Ove fokus grupe sprovedene su u Baču, Beočinu, Novom Sadu, Zrenjaninu i Šajkašu (opština Titel).
- jedna fokus grupa organizovana je sa roditeljima neromima u Novom Sadu.

▪ šest fokus grupa sprovedeno je sa sledećim učesnicima:

- jedna fokus grupa sa predstavnicima romskih NVO,
- jedna fokus grupa sa predstavnicima škola,
- jedna fokus grupa sa predstavnicima centara za socijalni rad,
- dve fokus grupe sa predstavnicima lokalnih vlasti,
- jedna fokus grupa sa predstavnicima regionalnih vlasti.³⁰

²⁹ Za više informacija pogledati Prilog 3: Lista opština i mesta u kojima su održane fokus grupe sa brojem učesnika

³⁰ Za detaljnije informacije pogledati Prilog 3

3. METODOLOGIJA

Za potrebe ovog istraživanja korišćene su dve različite metode – fokus grupe i upitnici. Podaci su prikupljeni i obrađeni u periodu septembar–decembar 2006. godine.

■ 3.1. FOKUS GRUPE

Većina podataka koji su prikazani u ovom izveštaju dobijeni su kroz fokus grupe. Fokus grupe su posebno organizovane grupe ljudi koji imaju slične potrebe, probleme, socio–demografske osobine i koji su okupljeni da bi diskutovali o određenim temama. Članovi grupe dele iskustva o temi o kojoj se diskutuje i kroz proces dijaloga zajednički dolaze do ideja i preporuka koje se lako mogu prevesti u akcije koje će dovesti do promene u budućnosti. Uloga istraživača u ovom procesu nije samo da sazna informacije od učesnika fokus grupa nego i da kroz dijalog facilitira proces zajedničkog učenja.

Prikupljanjem podataka kroz participativne tehnike u fokus grupama dobijeni su kvalitativni podaci koji daju odgovore na sledeća pitanja:

- Sa kojim se problemima i preprekama susreću romska deca koja idu u školu,
- Sa kojim se problemima i preprekama susreću romski roditelji koji školuju svoju decu,
- Koji su uzroci i posledice tih problema,
- Koji su razlozi (prepreke) nepohađanja/napuštanja škole,
- Koji podsticaji bi pomogli u uspešnom završetku školovanja,
- Kakvo je stanje u lokalnim zajednicama vezano za obrazovanje Roma,
- Kakve preporuke, sugestije i mere predlažu učesnici istraživanja da bi se prevazišli navedeni problemi³¹.

U okviru ovog istraživanja realizovano je ukupno 20 fokus grupa.

U radu su korišćene različite participativne tehnike kao što su: analiza polja dejstva, drvo problema, `brainstorming`, `ribe i kamenje`, panel, grupna diskusija i druge. Kroz diskusiju i primenu participativnih tehnika za prikupljanje podataka došli smo do većine rezultata i preporuka predstavljenih u ovom Izveštaju.

³¹ Spisak tema istraživanja u fokus grupama može se naći u Prilogu 2

■ 3.2. UPITNIK

Upitnik³² je korišćen za prikupljanje opštih informacija o aktuelnom stanju u opštinama. Kroz upitnik smo dobili informacije o zvaničnom broju Roma koji žive u navedenih deset opština, procenu broja i izvor podataka procene, zatim koliko romske dece pohađa školu, da li se u osnovnim školama sprovodi nastava iz predmeta Romski jezik sa elementima nacionalne kulture i koliko dece pohađa nastavu iz ovog predmeta. Saznali smo kroz upitnik da li i koje romske NVO postoje u opštinama i da li postoje saveti za međunacionalne odnose. Za većinu opština dobili smo podatke o tome koliki je procenat romskih porodica koje su primaoci materijalnog obezbeđenja porodice. Od predstavnika opština se tražilo da navedu i podatke koji se odnose na eventualno postojanje strateških planova i/ili planova akcije za unapređenje statusa Roma i da opišu, ako postoje, programe namenjene Romima koje sprovodi opština (uz navođenje broja Roma obuhvaćenih programom i budžetom programa)³³.

³² Prilog 4: Upitnik za opštine.

³³ Detaljan pregled podataka dobijenih kroz upitnik za opštine može se naći u Prilogu 5.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Pitanja koja se često postavljaju kada je participativno istraživanje u pitanju odnose se na objektivnost i valjanost podataka. Podaci dobijeni ovim istraživanjem uglavnom su kvalitativnog tipa, nemaju statističku značajnost i iz njih se ne mogu izvoditi zaključci koji važe za celu populaciju Roma. Međutim, kvalitativni podaci dobijeni u fokus grupama omogućavaju da se bolje shvate problemi i prepreke sa kojima se Romi suočavaju kada je u pitanju obrazovanje, a naročito da se dobije bolji uvid u to kako problemi izgledaju iz ugla onih koji se sa njima suočavaju. Isto tako, fokus grupe osposobljavaju učesnike da kroz dijalog postanu svesni sopstvenih potencijala i mogućnosti, i daju preporuke i ideje za kreiranje programa u budućnosti. Sve to otvara mogućnost za uspešne buduće akcije.

Osnovni nalazi dobijeni u fokus grupama odnose se na probleme i prepreke na koje nailaze Romi u procesu obrazovanja, uzroke i posledice tih problema, kao i mere za njihovo prevazilaženje.

■ 4.1. PREPREKE U OBRAZOVANJU

4.1.1 Romska deca o preprekama sa kojima se suočavaju

Kada su u pitanju deca koja pohađaju školu, najčešće se kao prepreke i problemi navode nedostatak osnovnog pribora za školu i udžbenika, nedovoljno poznavanje srpskog jezika (ili drugog jezika većine), teško savlađivanje nastavnog gradiva, nedostatak podrške i pomoći u učenju kod kuće (roditelji uglavnom nisu završili osnovnu školu, a kao drugi razlog deca navode prezauzetost roditelja poslom, potragom za poslom i sl.), zatim obaveze koje imaju u porodici, a koje se odnose na poslove u kući ali i pomoć roditeljima u privređivanju, najčešće kroz sakupljanje starog papira. Poseban problem vezan je za prevoz do škole, i ovaj problem uglavnom navode deca koja žive u izdvojenim romskim naseljima.

„Nemamo para za knjige, tata ne radi.“

„Nemam flomastere, peratonicu i bojice, nemam ni sve knjige.“

U nekoliko fokus grupa deca navode (i to više kada su u pitanju interno raseljena deca sa Kosova i Metohije) kako druga deca ne žele da im pomognu na času, jer ih „ne vole“.

„Ne znamo da učimo, ne znamo slova, a niko nam ne pomaže u školi zato što neće, možda zato što nas mrze, zato što smo muslimani.“

Kao uzroke problema deca vide siromaštvo, nezaposlenost i nepismenost roditelja i neprihvatanje od strane neromske dece, ali i učitelja u školi.

Kada su u pitanju deca koja ne idu u školu, nezavisno od toga da li su pohađala školu ili nisu nikada bila upisana, problemi i prepreke znatno su brojniji. Od nemanja dokumenata (deca rođena ovde, nisu upisana u knjige rođenih, a roditelji rođeni na Kosovu, iako ima ovakvih slučajeva i kod domicilnih Roma) i osnovnih sredstava, do toga da im roditelji ne dopuštaju da idu u školu zbog poslova koje treba da obavljaju u kući, naročito kada su u pitanju deca ženskog pola.

„Roditelji ne daju da idemo u školu, jer nema ko da radi, čisti i pere u kući.“

Ova deca navode i druge razloge kao što su problemi koje su imali u prevozu, uglavnom u autobusima (*„Kontrola u autobusima nam je rekla da izvadimo karte, a mi nemamo para“*; *„Ljudi nabeđuju da krademo“*). Mlađa deca navode i razloge (koji su, čini se, interpretacija roditeljskih objašnjenja — prim. istraživača), kao što su:

„Tata mi ne da da idem u školu, plaši se da me neko ne ukrade“
„Malo ima devojčica u školi“

I u ovim fokus grupama posebno mesto zauzima osećaj odbačenosti od strane pripadnika neromske populacije:

„Neće da se igraju srpska deca sa nama.“
„Nemamo drugara.“
„Mrze nas što smo Cigani i blatnjavi.“

Uzroci nepohađanja škole za mlade od 14 do 24 godine jesu: nemanje uslova, jer i sami imaju decu, nedostatak novca i teški uslovi života, primorani su da rade i zarađuju, roditelji im nisu dozvoljavali i sl.

4.1.2 Roditelji o preprekama u obrazovanju romske dece

Prepreke i problemi koje roditelji navode kada je školovanje dece u pitanju takođe se na prvom mestu odnose na nedostatak osnovnih sredstava za život (loši uslovi stanovanja, bez vode, ili pak nemogućnost da se plate osnovni računi, nezaposlenost usled neobrazovanosti ali i *„predrasuda prema Romima da ne mogu dobro da rade“*) i generacijsko siromaštvo (*„Nikada nismo imali ništa.“*), te im u tom smislu škola nije prioritet. Mnogi roditelji naveli su da se deca stide da idu u školu, jer nemaju adekvatnu odeću i obuću, knjige i pribor, užinu.

„Deca neće da idu u školu, ako nemaju za pribor ili užinu – sramota ih.“

Posebne probleme imaju romske porodice sa više dece školskog uzrasta, što otežava i one situacije gde su roditelji motivisani da im deca pohađaju školu. IRL navode da *„ovde nisu hteli da priznaju školu sa Kosova“*.

Veliki problem roditeljima predstavlja i to što oni ne umeju deci da pomognu u učenju (*„Mora da se pomaže deci, deca ne mogu sama“*), a neki roditelji naglašavaju da se sami romski roditelji ne angažuju dovoljno da svojoj deci pomognu u toku školovanja i učenja. Ne izlaze lako na kraj ni sa dokumentacijom, neki uopšte ne prijavljuju decu, a kada su u pitanju IRL, problem nastaje što zbog nedostatka novca za ishodovanje dokumenata, što zbog neinformisanosti o besplatnim uslugama u cilju ishodovanja dokumenata koje obavljaju pojedine NVO.

Roditelji neromi smatraju da prepreke u obrazovanju Roma čini nekoliko međusobno povezanih grupa faktora koji se odnose na same romske porodice, zatim decu i opštu populaciju. Siromaštvo i loši materijalni i stambeni uslovi u kojima žive romske porodice, zatim nepismenost romskih roditelja, izostanak podrške u porodici i nerazumevanje značaja obrazovanja od strane roditelja — dovode do toga da se kod romske dece stvaraju neke vrste negativnih stavova prema školovanju. Deca postaju nezainteresovana za školu, ne vole obaveze, beže sa časova i više vole da rade nego da uče. Sve ovo dalje vodi tome da se (kod opšte populacije) razvijaju predrasude, posebno kod nastavnika i učenika, kao i neprihvatanje i odbijanje od strane druge dece. Problemi siromaštva i nerazumevanja značaja školovanja uzrokuju dodatne probleme deci, te ih roditelji, umesto u školu, šalju da rade, skupljaju stari papir, prose.

Kod roditelja neroma tokom trajanja fokus grupe bilo je prisutno negodovanje i osuđivanje nekih društveno nepoželjnih oblika ponašanja Roma i njihove dece (prošnja, higijenska zapuštenost, nizak nivo komunikacije, neobrazovanost), iako sami razumeju uzroke i navode uzroke zbog kojih se to dešava.

4.1.3 Prepreke u obrazovanju iz ugla romskih nevladinih organizacija

Predstavnici romskih NVO na sledeći način procenjuju trenutno stanje kada je u pitanju obrazovanje Roma u Vojvodini:

- Roditelji i deca (đaci) prepušteni su sami sebi,
- Nedovoljna posvećenost osnovnom obrazovanju (roditelja i škole, ali i lokalne zajednice),
- Postoje romske institucije koje su počele da pomažu romskim učenicima, aktiviraju se romske organizacije oko razmene

informacija; počinje se davati podrška u obrazovanju (kroz materijalna sredstva), a u nekim opštinama postoji učešće lokalne samouprave u podršci u obrazovanju romske dece (kroz finasiranje projekata ili kroz partnerstvo sa romskim organizacijama u projektima koje finansiraju međunarodni donatori),

- Neki visokoobrazovani Romi ne priznaju romski identitet, što šteti romskoj nacionalnoj zajednici, jer bi u suprotnom oni bili motivacija i dobar primer za druge Rome,
- Postoje rasistički problemi u školi,
- Deca koja nisu mentalno nedovoljno razvijena pohađaju specijalne škole — sa jedne strane roditelji zbog lošeg socio-ekonomskog statusa upisuju decu u specijalne škole, a sa druge strane romska deca zbog nepohađanja predškolskih ustanova često nisu dobro pripremljena za školu.

Većina učesnika fokus grupe slaže se oko toga da je danas stanje bolje nego ranije, da se broj romske dece u školama povećava, ali da je daleko od zadovoljavajućeg i da su problemi brojni. Kao najveće prepreke oni identifikuju:

- Siromaštvo Roma,
- Nedostatak saradnje romskih NVO i Roma (problem romskih NVO i lokalne samouprave),
- Nedostatak motivacije za obrazovanje od strane Roma,
- Nedostatak ljudi koji bi sprovodili akcione planove za obrazovanje Roma,
- Nedostatak zaštite Roma od strane lokalne samouprave,
- Nedostatak transparentnosti prilikom dodeljivanja sredstava za rešavanje problema obrazovanja,
- Nedostatak stručnih Roma (učitelji, asistenti).

4.1.4 Predstavnici škola, centara za socijalni rad, lokalnih vlasti i regionalnih vlasti o preprekama u obrazovanju Roma

Prilikom identifikovanja prepreka i problema sa kojima se Romi suočavaju kada je obrazovanje u pitanju, većina učesnika fokus grupa složila se u tome da su to nedostatak sredstava, nezaposlenost roditelja, stereotipi i predrasude prema Romima, neinformisanosti opštini nedostatak informacija (kako o Romima, tako i informacija koje su važne za roditelje, a koje se ne plasiraju na adekvatan način). Naveden je i različit sistem vrednosti kod Roma i neroma, nerazumevanje opšte populacije za probleme sa kojima se romska deca suočavaju, kao i nedostatak komunikacije između ove dve grupe. Takođe, kao poseban problem navedena je diskriminacija koja prema romskoj deci i Romima uopšte postoji od strane dece i nastavnika, ali i posebno težak položaj žena i majki Romkinja.

Posebnu grupu identifikovanih prepreka mogli bismo okarakterisati kao opšte, jer se odnose na siromaštvo države i u skladu sa tim na „pitanje prioriteta“, zatim sporost administracije kada je u pitanju sprovođenje bilo kakvih akcija, te:

„Nespremnost institucionalnih vlasti, od republičke do opštinske, na preuzimanje obaveza.“

„Nepostojanje partnerskih odnosa između VO i NVO.“

„Nepostojanje, odnosno nesprovođenje strategija i strateških planova koji su doneseni.“

Neki učesnici posebno ističu „ustaljene navike Roma“ (način života, sistem vrednosti, higijena), nemotivisanost Roma da se obrazuju kao i „preopterećenost škola“ kao izvore problema. Međutim, drugi smatraju da distanca koja prema Romima postoji dolazi upravo iz nepoznavanja Roma, njihove kulture i načina života te predrasuda neromskog stanovništva.

Kao poseban problem, navodi se problem odustajanja od školovanja, najčešće u periodu prelaska sa razredne na predmetnu nastavu (u petom razredu osnovne škole) i kasnije u sedmom razredu kada je nastavno gradivo teže. Isti problem javlja se i po polasku u srednju školu. Takođe, iako neki učesnici fokus grupa i dalje smatraju da je formiranje posebnih odeljenja za romsku decu jedno od rešenja, većina se slaže da to nije dobro za romsku decu. Bez obzira na „dobru nameru“ koju su škole imale obrazujući izdvojena odeljenja, želeći na taj način da kroz prilagođen program pruže podršku romskoj deci u školovanju, pokazalo se da deca prelaskom u mešana odeljenja i u kasnijim razredima ne mogu da savladaju gradivo i veoma često ponavljaju razrede i/ili napuštaju školu. Tokom istraživanja, imali smo priliku da detaljnije na ovu temu razgovaramo sa predstavnicima opštine Apatin u kojoj postoji veoma visoka uključenost romske dece u osnovne škole (čak preko 90%). U opštini Apatin postoji višegodišnja praksa organizovanja izdvojenih odeljenja za romsku decu, kao i sprovođenja podsticajnih mera usmerenih ka prevazilaženju prepreka u obrazovanju romske dece, međutim podaci koji govore o daljem napredovanju te dece nisu optimistični niti u skladu sa naporima koji se ulažu. Od tih 90%, samo 30% dece upisuje srednje škole (što jeste veliki procenat u odnosu na romsku populaciju uopšte, ali nije u odnosu na procenat dece koja upišu osnovnu školu u Apatinu). Od dece koja upišu srednju školu, zanemarljivo mali procenat dece je i završi, a broj učenika koji se odlučuje i upisuje na više i visoke škole, zanemarljiv je. Preciznih podataka o tome koji procenat romske dece završava osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje — nema.

Povezan sa prethodno iznetim jeste i problem obrazovanja romskih devojčica, kome se, po mišljenju učesnika fokus grupa, ne posvećuje dovoljno pažnje. Odnosno, kako ne postoje podaci o obuhvatu romske dece u obrazovanju prema polu, ne može se doći do pouzdanih pokazatelja o broju romske dece ženskog pola obuhvaćenih obrazovnim sistemom, pa tako ni o njihovom napuštanju škole, a mnoge nevladine organizacije, kao i predstavnici Kancelarije za inkluziju Roma³⁴, ukazuju na to da romske devojčice češće napuštaju školovanje. Razlozi su brojni: pored onih koji važe za decu oba pola to su i rana udaja, obavljanje kućnih poslova u višečlanim porodicama gde se uvek za „kuću stara“ žensko dete i sl.

Noviji problem sa kojim se opštine suočavaju jeste i doseljenje Roma procesom readmisije³⁵, a prema podacima dobijenim u fokus grupama u Beočinu i Srpskoj Crnji, nema evidencije o uključenosti ove dece u školu. Ova deca često ne govore ni romski ni srpski jezik, a takođe postoji problem u nedostatku dokumentacije. Pretpostavlja se da će broj Roma u Vojvodini biti veći upravo zbog readmisije, a rešavanje problema obrazovanja ovih Roma biće specifično.

■ 4.2. PODSTICAJI ZA UNAPREĐENJE OBRAZOVANJA ROMA

4.2.1 Rešenja i podsticaji, iz ugla dece

Sa jedne strane, deca vide deo rešenja u sebi:

- da uče što više, da budu redovni u školi, „da na vreme stignu u školu, da urade domaće zadatke“;
- „da završimo gimnaziju, fakultet da bismo bili srećni“;
- „da ne pravimo greške, da se ne tučemo, da budemo dobri i da ne krademo“;
- „da budemo čisti i da se okupamo, da znamo da čitamo, da lepo pričamo (srpski)“;
- „da se slažemo sa drugarima“

Sa druge strane, rešenja vide u okolini, najčešće u materijalnim sredstavima, ali i podršci koju očekuju od svoje okoline – roditelja, učitelja, drugova:

- da imaju knjige, sveske (pribor),
- da im roditelji daju da idu u školu,
- da se roditelji zaposle i da imaju novaca,

- pomoć od učitelja i druga,
- „da nas neko čuva u školi, doprati i vrati“.

Mladi podsticaje vide u zapošljavanju članova porodice, rešenju stambenog pitanja ali i u promeni stavova roditelja kada je školovanje u pitanju.

4.2.2 Rešenja i podsticaji iz ugla roditelja

Romski roditelji smatraju da se oni sami moraju više angažovati, ali isto tako i lokalna samouprava. Zapošljavanje roditelja (kroz posebne programe, gde bi im se pružala i dodatna edukacija za neka zanimanja) vide kao najvažniji podsticaj u obrazovanju romske dece, ali i podršku njima i njihovoj deci od strane svih koji se bave ovim pitanjem – kroz obezbeđivanje udžbenika, pribora, odeće, obuće, ali i u pomoći u učenju njihovoj deci. Mnogi roditelji naglašavaju kako je važno da se romska deca ne odvajaju od druge dece (u posebna odeljenja, škole) i da „sposobni“, edukovani Romi i studenti mogu značajnu podršku da pruže romskoj deci u školi, odnosno dodatnoj nastavi.

Roditelji neromi smatraju da je na prvom mestu potrebno raditi na smanjenju opšteg siromaštva Roma. Posebnim merama i aktivnostima treba podržati romske roditelje u školovanju svoje dece (na primer: nagrađivanje porodica čija deca idu u školu i „kažnjavanje“ onih roditelja čija deca ne idu u školu), a deci obezbediti dodatnu podršku u učenju. Najviše pažnje u preporukama bilo je usredsređeno na preporuke koje su se odnosile na rad sa roditeljima:

- treba stimulisati romske roditelje da šalju decu u školu,
- izgraditi pozitivan odnos prema njima kako bi se osećali važnijim i sa više samopouzdanja,
- organizovati sastanke/događaje gde bi romski roditelji mogli da iznose svoje probleme i mišljenja i tako uvide da je drugima stalo do njih,
- uključivati Rome u procese donošenja odluka,
- menjati njihov stav da su manje važni,
- raditi na zapošljavanju Roma.

Takođe, roditelji neromi smatrali su da se posebna pažnja mora usmeriti na nastavno osoblje u školama, gde treba raditi na suzbijanju predrasuda, na izgradnji pozitivnog pristupa prema romskoj deci u toku nastave i insistirati na češćem i kvalitetnijem odnosu sa romskim roditeljima.

³⁴ Pri Pokrajinskom sekretarijatu za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova

³⁵ Nacrta Strategije za reintegraciju povratnika na osnovu sporazuma o readmisiji, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore

4.2.3 Predstavnici škola, centara za socijalni rad, lokalnih vlasti i regionalnih vlasti o rešenjima i podsticajima

Moglo bi se reći da se većina učesnika slaže u tome da su zapošljavanje Roma, edukacija porodica i podrška od strane svih institucija najvažniji podsticaji za unapređenje kako života Roma uopšte tako i njihovog obrazovnog statusa. Preporuke koje daju predstavnici navedenih institucija mogu se svrstati u nekoliko nivoa.

Država jeste i mora biti glavni akter u implementaciji Strategije za unapređivanje obrazovanja Roma, ali i svih drugih mera koje će doprineti poboljšanju kvaliteta života Roma, pa time neposredno i posredno i unapređenju obrazovanja. Takođe, sredstva za sprovođenje Strategije moraju biti obezbeđena u državnom budžetu, ali kada je u pitanju unapređenje obrazovnog statusa romske dece, mnoge mere moraju se sprovoditi i na lokalnom nivou. U skladu sa tim, neophodno je što pre izraditi lokalne akcione planove za unapređenje obrazovanja Roma, za čije je sprovođenje neophodno obezbediti sredstva i na nivou lokalne samouprave, kao deo godišnjeg budžeta. Mnogi programi i akcije mogu se sprovoditi na lokalnom nivou, ali su neophodni koordinacija i angažovanje različitih činilaca. U sve akcije treba obavezno uključivati Rome i predstavnike romske zajednice (od osmišljavanja do realizacije akcija), a nosilac programa mogle bi da budu lokalne samouprave. U rešavanju problema sa kojima se romska deca suočavaju u toku školovanja, treba graditi dugoročna partnerstva između vladinog, nevladinog ali i privatnog sektora, koji treba postati važan činilac u rešavanju problema u društvu.

Kao preduslovi unapređenju obrazovanja navedeni su i unapređenje stanovanja i zdravstvenog statusa Roma.

Važni podsticaji, posebno kada je u pitanju smanjenje predrasuda, mogu doći od strane romskih nevladinih organizacija i uspešnih Roma, a posebno od medija, koji bi pored navedenog imali i nezaobilaznu ulogu u informisanju i samih Roma.

Predstavnici centara za socijalni rad naglašavaju i veliki značaj savetodavnog rada sa decom i roditeljima u oblastima reproduktivnog zdravlja, planiranja porodice, motivacije za obrazovanje i sl.

Od strane predstavnika škola navedene su još neke konkretne mere:

- Treba smanjiti broj dece u odeljenjima, kako bi učitelji i nastavnici mogli posvetiti više pažnje deci koja sporije napreduju,
- Škole treba da koriste resurse nevladinih organizacija, obučene

volontere i saradnike koji bi mogli da dodatno rade sa romskom decom u školi,

- Obezbediti (od strane Ministarstva prosvete i sporta) dodatne honorare nastavnicima koji bi radili dodatnu nastavu sa romskom decom ali i roditeljima,
- Iskoristiti raspuste za organizovanje izleta i drugih aktivnosti u cilju socijalizacije i integracije,
- Uvesti u više škola romske asistente,
- Uvesti celodnevni boravak,
- Obezbediti za svu romsku decu udžbenike, karte za prevoz i užinu,
- Uvesti više afirmativnih mera, posebno kada je u pitanju srednjoškolsko obrazovanje,
- Jačati saradnju romskih roditelja i škola.



PREPORUKE

Važno je istaći i ponoviti da je tema kojom se bavimo u ovom Izveštaju izrazito kompleksna, budući da su problemi sa kojima se Romi danas suočavaju brojni i odnose se na sve oblasti života. Čak i u onim istraživanjima kojima nije cilj da prouče pojave koje se isključivo odnose na Rome, istraživači ne mogu a da ne napomenu da su Romi ili romska deca posebno, ipak, najugroženiji među ugroženima³⁶. Stoga i preporuke koje želimo da ponudimo nije moguće dati a da se, osim mera koje se odnose samo na obrazovanje, ne navedu i one koje unapređenju obrazovanja mogu da doprinesu ili od njih isključivo zavise.

Na ovom mestu navešćemo i osnovne ciljeve koji su definisani u Strategiji za unapređenje obrazovanja Roma u Republici Srbiji, želeći da čitaocima ovog Izveštaja damo kratak osvrt na ove opšte „smernice“:

„Obrazovna reforma Ministarstva prosvete i sporta Srbije svoje globalne ciljeve definiše kao reorganizaciju, unapređenje i osavremenjavanje sistema obrazovanja u cilju podrške ekonomskog oporavka zemlje, razvoju demokratije i evropskoj integraciji. Svoje glavne tačke oslonca Reforma nalazi u decentralizaciji i demokratizaciji sistema obrazovanja; poboljšanju kvaliteta nastavnog procesa, sadržaja obrazovanja i obrazovnih postignuća, kao i unapređenju obrazovne infrastrukture”³⁷.

Ciljevi Strategije za unapređivanje obrazovanja Roma u Republici Srbiji definisani su u odnosu na ciljeve obrazovne reforme i specifične probleme u obrazovanju romske populacije:

- „Uključivanje Roma u obrazovni sistem i obezbeđivanje kontinuiteta školovanja,
- Obezbeđivanje kvalitetnog obrazovanja,
- Razvijanje tolerancije i uvažavanja različitosti,
- Negovanje kulturnog identiteta”³⁸

■ PREPORUKE PROIZAŠLE IZ OVOG ISTRAŽIVANJA

Preporuke koje navodimo u ovom Izveštaju predstavljaju izvedene/ sublimirane i objedinjene preporuke učesnika istraživanja, znači dece, mladih i roditelja Roma, roditelja neroma, predstavnika romskih

³⁶ Siromaštvo sa mnogo lica — Istraživanje siromaštva u Srbiji, UNICEF, Beograd, 2004, str. 36.

³⁷ Strategija unapređenja obrazovanja Roma u Srbiji, Ministarstvo prosvete i sporta, 2003.

³⁸ Ibid.

nevladinih organizacija, predstavnika škola, centara za socijalni rad, lokalnih i regionalnih vlasti, kao i istraživača romskih studenata i saradnika NSHC-a.

Učesnici istraživanja smatrali su da je na prvom mestu važno obrazovati posebnu instituciju, centar ili organizaciju na nacionalnom nivou, koja bi se bavila isključivo unapređenjem obrazovanja Roma. Tako bi se sa jednog mesta ili centra lakše mogle definisati, usklađivati i pratiti mere koje se odnose na ovo pitanje. U takvom centru ili instituciji trebalo bi da aktivnostima upravljaju Romi. Ovakva institucija mogla bi biti formirana i na pokrajinskom nivou.

Povezana sa upravo iznetim jeste i druga važna opšta preporuka, koja se odnosi na obavezno uključivanje Roma, odnosno romskih predstavnika, u sve aktivnosti koje se tiču Roma, u ovom slučaju sve mere, akcije i aktivnosti koje se preduzimaju u cilju unapređenja obrazovanja Roma. Smatramo dobrim primerom takvih akcija i ovo istraživanje, odnosno izabrani istraživački pristup, koji omogućava ili podrazumeva uključenost onih o kojima se istražuje, u sve faze istraživačkog procesa.

Preporuke koje slede nisu navedene redosledom po hronologiji i važnosti.

- Obrazovati što pre baze podataka, kako bi se programi i projekti za unapređenje obrazovanja Roma mogli precizno planirati, sprovesti i nadgledati. Neohodno je obrazovati jedinstvenu bazu na nacionalnom nivou; međutim, preporuka se više odnosi na pravljenje baza na nivou opština, jer je to efikasnije, brže i svrsishodnije u periodu kada treba pristupiti pravljenju različitih lokalnih akcionih planova. Trebalo bi ipak napraviti isti format baze (ovim treba da rukovodi Pokrajinski sekretarijat za propise, upravu i nacionalne manjine u saradnji sa Pokrajinskim sekretarijatom za obrazovanje i kulturu, Savetom za integraciju Roma i Kancelarijom za integraciju Roma) i preporučiti ga opštinama, kako bi se kasnije podaci mogli sažimati i praviti baza na pokrajinskom nivou. Lokalne baze podataka trebalo bi da budu dostupne i nevladinim organizacijama koje se bave obrazovanjem Roma, posebno romskim NVO.
- Insistirati na implementaciji i poboljšanju Strategije za unapređivanje obrazovanja Roma od strane države.
- Podržati i razvijati saradnju Nacionalnog Saveta sa romskim organizacijama.

- Podržati i razvijati saradnju romskih organizacija sa lokalnom samoupravom.
- Podržati i razvijati saradnju Nacionalnog saveta sa Ministarstvom prosvete i sporta RS i Pokrajinskim sekretarijatom za obrazovanje i kulturu.
- Raditi na senzibilizaciji neromskog stanovništva na potrebe i probleme Roma i razbijanju predrasuda o romskoj populaciji. Ovaj proces treba da nose romske nevladine organizacije, ali uz zvaničnu podršku Vlade i nadležnih ministarstava i sekretarijata i uz veliko uključivanje medija.
- Planirati budžet na državnom ali i pokrajinskom i lokalnom nivou tako da se osiguraju sredstva koja će biti usmerena na programe unapređenja obrazovanja Roma. Budžet, odnosno budžetske stavke, unapred jasno definisati (kroz, na primer, određivanje udela u budžetima u odnosu na procenat Roma), kako bi se osigurali mehanizmi monitoringa i evaluacije, a time i poboljšanja akcija u budućem periodu. Monitoring i evaluaciju treba da sprovedu nevladine, posebno romske organizacije.
- Decentralizacija lokalne samouprave, kao uslov za preuzimanje ovlašćenja i odgovornosti za realizaciju i finansiranje programa na lokalnom nivou.
- Izrada i sprovođenje lokalnih akcionih planova za unapređenje obrazovanja Roma (sa preciznim planiranjem resursa). Obezbediti planiranje narednih godišnjih opštinskih budžeta sa preciznim budžetom usmerenim na sprovođenje mera definisanih akcionim planovima. Obezbediti posebnim merama da se LAP sprovede bez obzira na političke promene (promene vlasti). U ovaj proces treba uključivati sve relevantne učesnike na lokalnom nivou, posebno predstavnike romske zajednice i njim treba da rukovodi lokalna samouprava.
- Razviti i realizovati modele inkluzije romske dece u obrazovanju uvažavajući specifičnosti lokalne zajednice i specifičnosti i kapacitete romske dece za pohađanje redovne nastave. Dva osnovna kriterijuma kojih se treba pridržavati jesu prevencija i suzbijanje segregacije romske dece u obrazovanju i izbegavanje izlaganja dece neprijatnim iskustvima vezanim za školu i obrazovne institucije (u slučajevima uključivanja dece koja nisu pripremljena za praćenje redovne nastave u redovni obrazovno-nastavni proces).

- Povećati broj nastavnog osoblja u školama, uz obavezno uključivanje romskih asistenata u škole i raditi na senzibilizaciji nastavnog kadra na probleme romske dece i dodatnim obukama usmerenim na prilagođavanje nastavnih metoda obrazovnim potrebama romske dece. Ministarstvo prosvete i sporta i Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu trebalo bi da obezbede okvir i sredstva za realizovanje ove preporuke.
- Raditi na povećanju nivoa svesti Roma, posebno romskih roditelja, o prednostima obrazovanja i pohađanja predškolske i školske nastave kroz informisanje i motivisanje uz obavezno uključivanje uspešnih obrazovanih Roma u navedene akcije. U ovim akcijama treba koristiti različita sredstva informisanja (TV, radio, novine, posebno romski, zatim lifleti, poster i sl.), ali i aktere, posebno NVO koje na terenu već imaju iskustva u ovakvim i sličnim akcijama.
- Uključivati Rome u akcije koje se preduzimaju u cilju unapređenja obrazovanja Roma i to posebno na lokalnom nivou (u rad opštinskih i školskih saveta, odbora i sl.). Obezbediti da se ovakva praksa sprovede u budućnosti kroz neke zakonske regulative, akte ili propise.
- Osnažiti romske roditelje (kroz zapošljavanje, dodatne edukacije i sl.) kako bi se mogli lakše i adekvatnije uključiti u pružanje podrške svojoj deci u toku obrazovanja. Uvoditi afirmativne mere u zapošljavanju romskih roditelja (prednost pri zapošljavanju i obukama dati roditeljima koji imaju decu školskog uzrasta i sl.)
- Uključivati romsku decu u predškolsko obrazovanje na uzrastu od 4 do 4,5 godine ili obezbediti alternativne programe pripreme dece predškolskog uzrasta koje bi realizovale nevladine organizacije i romska udruženja.
- Obezbediti pomoć u učenju učenicima sa slabijim postignućem, posebno u periodima prelaza sa razredne na predmetnu nastavu i u završnim godinama osnovne škole.
- Obezbediti besplatne udžbenike i pribor, prevoz i užinu za romske učenike, u najvećem delu iz lokalnog budžeta. Raditi na uključivanju biznis sektora u ovakve akcije.

- Preispitati pojavu upisa velikog broja romske dece u specijalne škole. Iako je ovo pitanje u nadležnosti Ministarstva prosvete i sporta, Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu u saradnji sa Svetom za integraciju Roma mogao bi da pokrene ovu inicijativu.
- Pitanju obrazovanja Romkinja treba dati posebno mesto. Neophodno je posebno analizirati položaj učenica Romkinja u obrazovnom sistemu i u narednom periodu voditi evidenciju o polnoj strukturi romskih učenika kako bi se mogle preduzeti aktivnije mere usmerene ka podršci u obrazovanju Romkinja.
- Nastaviti sa afirmativnim merama podrške romskim studentima i razviti programe podrške na lokalnom nivou (stipendije, prevoz, smeštaj, školarine i sl.). Nadležne institucije za sprovođenje ovih mera pored Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje i kulturu treba da budu i lokalne samouprave.
- Podržati (na nacionalnom i lokalnom nivou) samoorganizovanje Roma i rad romskih NVO koje se bave obrazovanjem, kako kroz afirmaciju i podršku tako i kroz finansiranje projekata koji se bave obrazovanjem Roma.
- Koristiti uspešne primere projekata NVO kao primere dobre prakse u osmišljavanju specifičnih programa podrške na nivou lokalne zajednice.

FOND ZA OBRAZOVANJE ROMA³⁹

Cilj Fonda za obrazovanje Roma (REF) jeste da se doprinese smanjenju jaza između rezultata obrazovanja kod romskog i neromskog stanovništva, kroz strategije i programe koji pružaju podršku kvalitetnom obrazovanju Roma, uključujući i desegregaciju obrazovnih sistema. Osnovni cilj Fonda za obrazovanje Roma jeste pružanje podrške kreiranju i sprovođenju strategija obrazovanja koje doprinose uključenju Roma u obrazovne sisteme.

■ KAKO I ZAŠTO JE NASTAO REF

Jula 2003. godine u Budimpešti je održana prva regionalna konferencija na visokom nivou o Romima: „Romima u Evropi koja se širi: Izazovi za budućnost“. Zemlje učesnice bile su: Bugarska, Hrvatska, Češka Republika, Mađarska, Makedonija, Rumunija, Srbija i Crna Gora, i Slovačka. Zajednički su je finansirale Svetska banka, Institut za otvoreno društvo, Evropska komisija, UNDP, Evropska razvojna banka i Vlade Mađarske, Finske i Švedske. Na Konferenciji su donete odluke o:

- (a) Uspostavljanju Dekade Roma 2005–2015, tokom koje će se države usredsrediti na smanjenje razlika u ključnim rezultatima ekonomskog i individualnog razvoja Roma,
- (b) Uspostavljanju međunarodnog Fonda za obrazovanje Roma.

Na konferenciji Svetska banka se obavezala da će preuzeti na sebe tehnički deo posla neophodnog da se u roku od godinu dana uspostavi Fond za obrazovanje, u dogovoru sa međunarodnim organizacijama i donatorima, Romima i drugim zainteresovanim stranama. U decembru 2004. godine, na osnovu ovog tehničkog posla, u Parizu je održana međunarodna donatorska konferencija, koja je označila osnivanje Fonda.

Suma od približno 34 miliona evra dobijena je za period od 2005. do 2015. od osam bilateralnih donatora (Kanada, Grčka, Irska, Holandija, Slovenija, Švedska, Švajcarska i Ujedinjeno Kraljevstvo), privatnih fondacija i multilateralnih agencija (CEB i WB).

Fond za obrazovanje Roma registrovan je 12.5.2005. godine kao švajcarska fondacija i kancelarija u Budimpešti je počela sa radom. Dana 17.2.2006. godine Fond za obrazovanje Roma registrovan je i kao mađarska fondacija. Svaka od ovih fondacija, kojom predsedava Rom, ima sopstveni Odbor direktora, sastavljen od predstavnika međunarodnih organizacija, pravnih lica, profesora i nevladinih organizacija.

³⁹ Informacije su preuzete sa sajta Fonda za obrazovanje Roma: www.romaeducationfund.hu

UDRUŽENJE ROMSKIH STUDENATA (URS)

Udruženje romskih studenata – Ćidipe e Rromane Studentonengo – jeste nevladina, neprofitna i nestranačka organizacija osnovana u decembru 2000. godine u Novom Sadu. Misija Udruženja romskih studenata jeste buđenje svesti kod mladih Roma o značaju obrazovanja kroz socijalnu podršku i organizovanje obrazovno–vaspitnih aktivnosti. URS smatra da je njihova uloga da zajedno sa stanovnicima romskih naselja ukažu da je obrazovanje i zdravlje siromašnih ljudi, koje je u ovim naseljima na veoma niskom nivou, u direktnoj vezi sa socijalno–ekonomskim uslovima u kojim ovi ljudi žive, i da učine sve kako bi se Romima omogućilo da vode kvalitetniji život.

Udruženje romskih studenata posvećeno je jačanju veza između Roma i drugih naroda zasnovanih na principima građanskog društva kroz dijalog, kulturnu koegzistenciju, saradnju i kroz međusobnu solidarnost. Vrednosti URS bazirane su na saradnji, jednakim mogućnostima, toleranciji, odgovornosti, uspostavljanju kontakata i partnerstva sa drugim organizacijama i postavljanje obrazovanja kao prioriteta u sistemu vrednosti. Rad Udruženja obezbeđuje visoke standarde transparentnosti u radu i uvažavanje korisnika kao ravnopravnih članova na ostvarivanju ciljeva Udruženja.

Udruženje romskih studenata angažovano je na rešavanju osnovnih egzistencijalnih, obrazovnih, socijalno–zdravstvenih i kulturnih problema romske populacije. Projekte realizuju romski studenti, saradnici i volonteri. Kroz angažovanje volontera Udruženje nastoji da razvija pozitivan stav prema sticanju znanja među Romima koji su stanovnici naselja sa nehigijenskim uslovima i time omogući da stečeno znanje trajno ostaje u naseljima.

U proteklom periodu postignuti su značajni rezultati u rešavanju problema u nehigijenskim naseljima u oblasti preventivne zdravstvene zaštite, na polju opismenjavanja Roma, usmeravanju romske dece u institucionalni sistem obrazovanja, ublažavanju teških životnih uslova kroz mnogobrojne humanitarne i razvojne projekte.

Donatori projekata URS su: Fond za otvoreno društvo, UNHCR, Italijanski konzorcijum za solidarnost, Roma Education Fund – REF, Međunarodna dobrotvorna pravoslavna organizacija (IOCC), Humanitarna organizacija Malteser, Ekumenska humanitarna organizacija, Duga, Tabita, Novosadski humanitarni centar (NSHC), kao i državne institucije.

Projekti Udruženja romskih studenata:

- Zdravstvena edukacija Roma,
- Univerzitet u očima Roma,
- Zdravstvena zaštita Roma u naselju Bangladeš i Veliki rit,
- Romska škola u Velikom ritu,
- Zaštita starih lica u Velikom ritu,
- Program dodele novogodišnjih paketića,
- Podela odeće i obuće za stanovnike naselja Veliki rit,
- Podela školskog pribora i materijala,
- Zapošljavanje Roma,
- 'Participativno istraživanje potreba, glavnih problema i potencijala Roma u obrazovanju u Vojvodini'.

NOVOSADSKI HUMANITARNI CENTAR (NSHC)

Novosadski humanitarni centar je neprofitna, nevladina organizacija koja doprinosi stvaranju humanog društva kroz pružanje podrške ugroženim i marginalizovanim grupama, podsticanje aktivizma građana, istraživački rad i obrazovanje. U saradnji sa vladinim i nevladinim sektorom NSHC doprinosi razvoju neformalnog obrazovanja, unapređenju socijalne politike i politike zapošljavanja u Srbiji.

NSHC je osnovan 1998. godine u Novom Sadu. Na našim projektima su angažovani stručnjaci iz različitih oblasti: psiholozi, socijalni radnici, lekari, pedagozi, profesori, ekonomisti, pravnici, menadžeri i dr.

Projekti NSHC-a finansiraju se iz donatorskih sredstava međunarodnih nevladinih organizacija i fondova pokrajinske i republičke vlade. Pored toga, važan doprinos radu NSHC-a daju volonteri i građani svojim prilozima.

NSHC je član Mreže organizacija Jugoistočne Evrope za pomoć izbeglicama (SEE RAN) i jedan od osnivača Srpskog saveta za izbeglice (SSI). Takođe, NSHC je članica nacionalne Mreže za prevenciju HIV/AIDS-a među marginalizovanim grupama (HPVPI).

Od 1999. godine NSHC realizuje različite projekte podrške Romima u Novom Sadu i Vojvodini sa ciljem poboljšanja životnog standarda i njihove uspešne socijalne integracije. Aktivnosti kojima se najviše bavimo jesu: opismenjavanje, uključivanje dece u redovan školski sistem, podrška u školovanju, zdravstvena edukacija i psihosocijalna pomoć, podrška u ekonomskom osamostaljivanju romskih porodica, materijalna pomoć, kao i zastupanje za prava Roma. Do sada smo direktnu podršku pružili za više od 3.000 Roma.

Ovo su najvažniji rezultati koje smo do sada postigli:

- 692 romske dece je upisano u osnovne, a 21 u srednje škole, i pružena im je podrška da uspešno savladaju gradivo,
- 55 romske dece i omladine završilo je školu računara NSHC-a i steklo osnove informatičke pismenosti;
- 177 Roma je završilo radne obuke/kurseve za frizere, krojačice, molere u organizaciji NSHC-a,
- 82 romske porodice dobile su grantove u alatu kao pomoć u ekonomskom osamostaljivanju⁴⁰.

⁴⁰ Više informacija može se naći na internet stranici Novosadskog humanitarnog centra: www.nshc.org.yu

LITERATURA

1. Cvetković, V., Sa margina... Romi i zanimanja, Open Society Institute, 2003.
2. Dejanović, V., Pejaković, Lj., Više od nezvanične procene — položaj romske dece u Srbiji, Centar za prava deteta, Save the Children UK, 2006.
3. Đorđević, D. B., Romi od zaboravljene do manjine u usponu, Odbor za građansku inicijativu, 2006.
4. Jedinostveni akcioni plan za unapređenje obrazovanja Roma u Srbiji (JAP), Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore
5. Konstantinović, S., Začeci ili krah obrazovnog sistema Roma u Vojvodini, CMK Informator
6. Memorandum: Zaštita prava Roma u Srbiji i Crnoj Gori, Evropski centar za prava Roma (ERRC), 2003.
7. Monitoring Education for Roma: A Statistical Baseline for Central, Eastern, and South Eastern Europe, Open Society Institute, 2006.
8. Nacrt strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima
9. Pod rizikom: Socijalna ugroženost Roma, izbeglica i interno raseljenih lica u Srbiji, UNDP, 2006.
10. Povratak iz Zapadne Evrope, Grupa 484, Beograd, 2005
11. Predlog Strategije za obrazovanje Roma u Kragujevcu, Skupština grada Kragujevca, 2004.
12. Pregled evropskih zakona o nacionalnim manjinama, Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica
13. Rakočević, N., Miljević, A., Romi i obrazovanje: između potreba, želja i mogućnosti, Dečiji romski centar, Beograd, 2003.
14. Romi i pravo na pravni subjektivitet u Srbiji, Centar za prava manjina, Beograd, 2006.
15. Romi u centralnoj i istočnoj Evropi – Izbeći zamku zavisnosti, UNDP, Bratislava, 2003.
16. Romi u Srbiji, Centar za antiratnu akciju, 1998.
17. Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Centar za istraživanje etniciteta, 2002.
18. Savet Evrope, Komitet Ministara – Preporuka br. Rec(2001)17 o poboljšanju ekonomskog položaja i situacije u vezi sa zapošljavanjem Roma/Cigana i lica bez stalnog mesta boravka u Evropi
19. Siromaštvo sa mnogo lica — Istraživanje siromaštva dece u Srbiji, UNICEF, Beograd, 2004.
20. Siromaštvo, socijalna isključenost i etnička pripadnost u Srbiji i Crnoj Gori: Slučaj Roma, Svetska banka, 2005.
21. Strategija unapređenja obrazovanja Roma u Srbiji, Ministarstvo prosvete i sporta, 2003.

22. Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji, Vlada Republike Srbije, 2003.

23. Sveobuhvatna analiza sistema osnovnog obrazovanja u Saveznoj Republici Jugoslaviji, UNICEF, Beograd, 2001.

24. Ugroženost: Romi i raseljena lica u JI Evropi, UNDP, 2006.

25. U pravcu pripremanja regionalnih smernica za integraciju Roma, Srbija i Crna Gora: Sveobuhvatna analiza, Narativni izveštaj podnesen Švedskoj međunarodnoj agenciji za razvoj i saradnju, Evropski centar za manjinska prava (ECMI), 2005.

26. Vodič za manjine, Ujedinjene nacije, 2004.

27. Živković, J., Izazovi dekade Roma, Bahtalo drom, 2005.

SPISAK PRILOGA

Prilog 1: Upitnik za izbor opština

Prilog 2: Spisak tema za istraživanje u fokus grupama

Prilog 3: Lista opština i mesta u kojima su održane fokus grupe sa brojem učesnika

Prilog 4: Upitnik za opštine

Prilog 5: Detaljan pregled podataka dobijenih Upitnikom za opštine

Prilog 6: Spisak istraživača i saradnika

■ PRILOG 1: UPITNIK ZA IZBOR OPŠTINA

KAPACITETI OPŠTINA ZA UČEŠĆE U PROJEKTU			
max. – 70 bodova, min. – 30 bodova			
Motivisanost za saradnju na projektu	Postojanje odbora/foruma/ saveta čiji su članovi predstavnici opština, NVO, građana i/ili osobe zadužene za rešavanje problema Roma (npr. savet za međunacionalne odnose i sl.)	Programi i sredstva namenjeni Romima	Prethodno iskustvo opštine u saradnji sa NVO (posebno romskim NVO)
Opštine nisu poslale motivaciono pismo 0 bodova	Ne postoji odbor/ forum /savet i/ili osoba zadužena za rešavanje problema Roma 0 bodova	Ne postoje u budžetu opštine programi i sredstva namenjeni Romima 0 bodova	Opština nema iskustvo u saradnji sa NVO 0 bodova
Opštine su poslale motivaciono pismo 5 bodova			Opština ima iskustvo u saradnji sa NVO 5 bodova
Opštine su poslale motivaciono pismo potpisano od strane opštine, OŠ i romske NVO 10 bodova	Postoji odbor/ forum /savet i/ili osoba zadužena za rešavanje problema Roma 10 bodova	Postoje u budžetu opštine programi i sredstva namenjeni ugroženim grupama među kojima su i Romi 10 bodova	Opština ima iskustvo u saradnji sa romskim NVO 10 bodova
	Postoji odbor/ forum /savet i/ili osoba zadužena za rešavanje problema Roma 20 bodova	Opština povremeno finansijski podržava romske NVO i/ili projekte i programe namenjene Romima 20 bodova	
		Opština kontinuirano finansijski podržava romske NVO i/ili projekte i programe namenjene Romima 30 bodova	
max. 10 bodova	max. 20 bodova	max. 30 bodova	max. 10 bodova

PRISUTNOST ROMA U OPŠTINI		
max. – 85 bodova, min. - 25 bodova		
Procenat Roma u Opštini	U opštini postoji romsko udruženje	U opštini se odvija fakultativna nastava u školama na romskom jeziku
do 1% 5 bodova	U opštini ne postoji romsko udruženje 0 bodova	NE 0 bodova
do 2% 10 bodova		
do 3% 15 bodova	U opštini postoji romsko udruženje 10 bodova	DA 30 bodova
do 4% 20 bodova		
do 5% 25 bodova	U opštini postoji aktivno romsko udruženje (sprovodi akcije, programe i sl.) 20 bodova	30 bodova
do 6% 30 bodova		
7% i preko 7% 35 bodova		
max. 35 bodova	max. 20 bodova	max. 30 bodova

DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE OPŠTINE				
max. – 50 bodova, min. - 10				
Opština je multietnička U Opštini živi:	Nacionalna manjina u opštini	U opštini ima prijavljenih interno raseljenih (IR) Roma	Zastupljenost Roma na selu	Zastupljenost Roma u gradu
1 nacionalna zajednica 0 bodova	Nema nacionalnih manjina u opštini 0 bodova	Nema IR Roma 0 bodova	Ne žive na selu 0 bodova	Ne žive u gradu 0 bodova
2 nacionalne zajednice 5 bodova	Nacionalna manjina u opštini podjednako zastupljena 5 bodova	Ima do 50 IR Roma 5 bodova	Do 50 Roma živi na selu 5 bodova	Do 500 Roma živi u gradu 5 bodova
3 i više nacionalnih zajednica 10 bodova	N. manjina u opštini je većinska 10 bodova	Ima preko 50 IR Roma 10 bodova	Preko 50 Roma živi na selu 10 bodova	Preko 500 Roma živi u gradu 10 bodova
max. 10 bodova	max. 10 bodova	max. 10 bodova	max. 10 bodova	max. 10 bodova

■ PRILOG 2: SPISAK TEMA ZA ISTRAŽIVANJE U FOKUS GRUPAMA

Za fokus grupe sa decom i mladima:

1. Asocijacije na školu,
2. Glavni problemi sa kojim se susreću deca koja idu u školu,
3. Glavne prepreke koje sprečavaju decu da idu u školu (za decu koja ne idu u školu),
4. Najveći problem/prepreka vezana za školovanje,
5. Identifikacija uzroka i posledica navedenog (najvećeg) problema,
6. Prepreke u postizanju uspešnog završetka školovanja/upisa u školu,
7. Podsticaji i rešenja koji bi pomogli u dostizanju cilja.

Za fokus grupe sa roditeljima:

1. Asocijacije na školu,
2. Glavni problemi sa kojim se susreću roditelji koji školuju svoju decu,
3. Glavne prepreke koje sprečavaju roditelje da školuju svoju decu,
4. Glavni problemi sa kojima se njihova deca suočavaju u toku školovanja,
5. Najveći problem/prepreka vezana za školovanje svoje dece,
6. Identifikacija uzroka i posledica navedenog (najvećeg) problema,
7. Prepreke u postizanju uspešnog završetka školovanja/upisa dece u školu,
8. Podsticaji i rešenja koji bi pomogli u dostizanju cilja.

Za fokus grupe sa ostalim stejkholderima:

1. Programi i mere podrške Romima koje se realizuju,
2. Stanje u lokalnoj zajednici vezano za obrazovanje Roma danas,
3. Stanje vezano za obrazovanje Roma kakvo želimo da dostignemo u budućnosti,
4. Prepreke za dostizanje definisanog stanja (uspešnog uključivanja Roma u obrazovni sistem),
5. Podsticaji za dostizanje definisanog stanja (uspešnog uključivanja Roma u obrazovni sistem),
6. Najvažniji problemi vezani za obrazovanje Roma,
7. Predlagane mere (podsticaji, rešenja i ideje) za unapređenje obrazovnog statusa Roma.

■ **PRILOG 3: LISTA OPŠTINA I MESTA U KOJIMA SU ODRŽANE FOKUS GRUPE SA BROJEM UČESNIKA**

B. FG ⁴¹	OPŠTINA	MESTO ODRŽAVANJA FOKUS GRUPE	CILJNA GRUPA	BROJ UČESNIKA
Deca i roditelji				
1.	Apatin	Apatin	Deca koja idu u školu Uzrast: 7 – 10. g.	10
2.	Bač	Bač	Roditelji Romi čija deca idu u školu	10
3.	Beočin	Beočin	Roditelji Romi čija deca idu u školu	10
4.	Beočin	Beočin	Deca koja idu u školu Uzrast: 10 – 14. g.	10
5.	Novi Sad	Novi Sad	Deca koja idu u školu Uzrast: 7 – 10. g.	12
6.	Novi Sad	Novi Sad	Deca koja ne idu u školu Uzrast: 10 – 14. g.	8
7.	Novi Sad	Novi Sad	Deca koja idu u školu Uzrast: 10 – 14. g.	7
8.	Novi Sad	Novi Sad	Mladi koji ne idu u školu Uzrast: 14 – 19. g.	8
9.	Novi Sad	Novi Sad	Roditelji Romi čija deca idu u školu	8
10.	Novi Sad	Novi Sad	Roditelji neromi čija deca idu u školu	6
11.	Senta	Tornjoš	Mladi koji ne idu u školu Uzrast: 14 – 19. g.	9
12.	Opovo	Opovo	Deca koja ne idu u školu Uzrast: 10 – 14. g.	6
13.	Titel	Šajkaš	Roditelji Romi čija deca idu u školu	21
14.	Zrenjanin	Zrenjanin	Roditelji Romi čija deca idu u školu	9
Ukupno dece				70
Ukupno roditelja				64
Ukupno				134
Predstavnici romskih nevladinih organizacija, škola, centara za socijalni rad, lokalnih samouprava i pokrajinskih vlasti				
15.	Vojvodina	Novi Sad	Predstavnici romskih nevladinih organizacija	8
16.	Vojvodina	Novi Sad	Predstavnici škola: učitelji, nastavnici, stručno osoblje i direktori	14
17.	Vojvodina	Novi Sad	Predstavnici lokalnih vlasti	6
18.	Vojvodina	Novi Sad	Predstavnici centara za socijalni rad	10
19.	Vojvodina	Novi Sad	Predstavnici regionalnih vlasti	8
20.	Nova Crnja, Senta, Sečanj, Titel, Zrenjanin	Zrenjanin	Predstavnici lokalnih vlasti	7
Ukupno				53
UKUPNO SVIH				187

⁴¹ Broj fokus grupe

■ **PRILOG 4: UPITNIK ZA OPŠTINE**

UPITNIK ZA OPŠTINE U KOJIMA ĆE SE SPROVESTI PARTICIPATIVNO ISTRAŽIVANJE POTREBA, GLAVNIH PROBLEMA, POTENCIJALA ROMA U OBRAZOVANJU U VOJVODINI

1. Koji je broj zvanično registrovanih Roma u Vašoj opštini i koji izvor podataka ga potvrđuje?
2. Prema zvaničnim podacima koliki je procenat Roma u Vašoj opštini u odnosu na ukupan broj stanovnika?
3. Koja je procena (nezvaničnog) broja Roma u Vašoj opštini i koji izvor podataka za ovo pitanje koristite?
4. Koliko aktivnih romskih organizacija ima u Vašoj opštini i navedite koje su?
5. Da li u Vašoj opštini postoje izdvojena romska naselja? Ako postoje, koja su to naselja i koliko osoba živi u njima?
6. Da li se u Vašoj opštini u osnovnim školama sprovodi nastava iz predmeta Romski jezik sa elementima nacionalne kulture?
7. Ukoliko se sprovodi, u koliko škola se sprovodi nastava iz predmeta Romski jezik sa elementima nacionalne kulture?
8. Koliko dece pohađa nastavu iz predmeta Romski jezik sa elementima nacionalne kulture?
9. Koliki je broj dece romske nacionalnosti u Vašoj opštini koji pohađa osnovnu školu i koji izvor podataka za ovo pitanje koristite?
10. Koliki je broj dece romske nacionalnosti u Vašoj opštini koji pohađa srednju školu i koji izvor podataka za ovo pitanje koristite?
11. Koliki je ukupan broj dece romske nacionalnosti starosti do 14 godina u Vašoj opštini i koji izvor podataka za ovo pitanje koristite?
12. Koliki je broj porodica romske nacionalnosti koje su primaoci materijalnog obezbeđenja porodice i koji izvor podataka za ovo pitanje koristite?
13. Koji je to procenat od ukupnog broja primaoca MOP-a i koji izvor podataka za ovo pitanje koristite?

14. Ako postoje podaci, koliki je broj/procent nezaposlenih Roma koji se vode na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje u filijali Vaše opštine?

15. U nekoliko rečenice navedite koje programe namenjene Romima sprovodi Vaša opština, koji je broj Roma obuhvaćen ovim programima i koliki je budžet ovih programa?

Direktno za Rome:

Programi u koje su uključeni i Romi:

16. Da li u Vašoj opštini postoje strateški planovi i/ili planovi akcije za unapređenje statusa Roma? Ako postoje, u nekoliko rečenica nam recite nešto više o njima.

17. Da li u Vašoj opštini postoji savet za međunacionalne odnose?

■ PRILOG 5: DETALJAN PREGLED PODATAKA DOBIJENIH UPITNIKOM ZA OPŠTINE

	Apatin	Bač	Beočin	Novi Sad	Senta	Sečani	Opovo	Titel
zvaničan broj Roma	2.230	313	1.700	1.740	581	609	187	229
izvor podatka	CSR i IMZ	Popis st. 2002	Matična služba Opštine		Popis st. 2002	Popis st. 2002	Popis st. 2002	Popis st. 2002
procenat Roma u odnosu na ukupno stanovništvo	8%	5%	10,5%	0,58%	2,27%	3,72%	1,7%	2%
procena broja Roma u Opštini	3.000	1.500	1.950	10.000	850	1.087	500	370
izvor podatka				Romsko udruženje Phralipe	CSR	Romsko udruženje Sloqa	CSR	Romsko udruženje
aktivne romske organizacije	4	2	3	20	0	2	1	2
izdvojena romska naselja	2	0	0	2	0	0	1	0
spровоđenje nastave iz predmeta Romski jezik sa elementima nacionalne kulture	ne	da	ne	da	ne	ne	ne	da
broj škola u kojima se organizuje nastava iz predmeta Romski jezik sa elementima nacionalne kulture	0	2	0	2	0	0	0	2
broj dece koja pohađaju nastavu iz predmeta Romski jezik sa elementima nacionalne kulture	0	60	0	više od 34	0	0	0	8
broj romske dece koja pohađaju OŠ	265	138	180	nema podataka	68	152	29	10
izvor podatka	OŠ	OŠ	OŠ		OŠ	OŠ	OŠ	OŠ
broj romske dece koja pohađaju SŠ	17	10	14	nema podataka	6	3	1	1
izvor podatka	SŠ	roditelji	Udruženje Roma Beočin		SŠ	SŠ	OŠ	SŠ
broj romske dece do 14 g. starosti	382	150	443	nema podataka	114	nema podataka	174	oko 60
izvor podatka	Služba za dečiju zaštitu		Matična služba opštinske uprave					Udruženje Roma Titel
Broj romskih porodica primaoca MOP	122	21	67	ne vodi se takva evidencija	180	93	59	67
izvor podatka	CSR	CSR	CSR	CSR	CSR	CSR	CSR	CSR
procenat od ukupnog broja primaoca MOP	53%	28%	58%	nema podataka	30%	48%	36%	35%
izvor podatka	CSR	CSR	CSR	CSR	CSR	CSR	CSR	CSR
broj nezaposlenih Roma na evidenciji NSZ	nema podataka	oko 700	oko 300	nema podataka	nema podataka	nema podataka	nema podataka	nema podataka
programi namenjeni Romima koje sprovodi Opština	da	ne	da	da	ne	ne	da	ne
postojanje strateških planova za unapređenje statusa Roma	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne
Postojanje Saveta za međunacionalne odnose	da	da	da	da	ne	da	ne	da

■ PRILOG 6: SPISAK ISTRAŽIVAČA I SARADNIKA

Rbr	Ime i prezime
UDRUŽENJE ROMSKIH STUDENATA	
1.	Maja Nikolić
2.	Aleksandar Jovanović
3.	Nenad Vladislavljev
4.	Dejan Dimitrov
5.	Sabrina Matović
6.	Ksenija Aleksandrović
7.	Ruža Nikolić
8.	Dejan Jovanović
9.	Sandra Nikolić
10.	Danijela Šabanović
11.	Milica Pavel
12.	Đorđe Jovanović
NOVOSADSKI HUMANITARNI CENTAR	
13.	Saša Škundrić
14.	Nenad Opačić
15.	Sandra Ilić
16.	Branka Kresoja

Branka Kresoja

OBRAZOVANJE RROMENGO ANDE VOJVODINA
REPORTO KATAR O PARTICIPATIVNO RODIPE

*Gndipe katar o ćidipe XXI veka, numaj ćidipe katar o džanglipe
si kaj o sićope si jekhutno pale sa.*

HARNE PUČIMATA

- CSR – Maškaripe palem socialne pučimata
- IV APV – Gatarimasko Konsili APV
- IRL – Našavne manuša
- LAP – Lokalne akcione planuja
- MOP – Dinipe lovengo njamurjende
- MZ – Gavesko gavermento
- NSHC – Novosadosko humanitarno maškaripe
- NSZ – Nacionalno služba palo bučaripe
- NVO – Bivladako čidipe
- OECD – Čidipe pale ekonomikano bučaripe tho bukhlaripe
- OŠ – Osnovno škola
- REF – Roma Education Fund (Fondo palem obrazovanje e Romengo)
- RS – Republika Srbijači
- SSS – Strategija palo harnjaripe katar o čorpe
- SŠ – Maškarutni škola
- UNDP – Programo palo bukhlaripe katar e jekhetane nacije
- URS – Čidipe e Romane studentonengo
- VO – Vladako čidipe
- WB – Svetska banka

PALO PROJEKTO

Dekada e Romendi¹ savi si anglal amende, thaj kaj oformirisajlo o Fondo palo obrazovanje Romengo, duj bi vladaće cidimata andar o Novo Sado save sar oformisajle čeren pale Roma, majbut palo obrazovanje, 'Patricipativne malavimata pale kamlimata, anglune pharimata thaj potencijaluja Romende ando obrazovanje ande Vojvodina'jekhetane teljarde o projekto andar savo čerdape vi kava lil.

Čidipe romane studentonengo (URS) thaj Novosadosko humanitarno maskaripe (NSHC) teljarde ketane o Projekto palem kamlimata thaj pharimata kana si ando pučipe obrayovanje Romengo ande Vojvodina. Donatori si Fondo palo obrazovanje Romengo (Roma Education Fund – REF).

Rodimata si čerde ande 10 gaveske gavermentuja ande Vojvodina, katar o septembri–decembri 2006. brš thaj ande leste ses e čhavora (katar 7–14g.), terne (katar 14–24g.)² thaj njamurja Roma, šerutne manuša andar e bi vladaće cidimata, lokalne samouprave, škole, maškarimata pale socijalno bučaripe thaj regionalne gavermentuja.

Ando kava lil kamljam te sikavas tumende e majbare pharimata ando obrazovanje Romengo ande Vojvodina, pharimata pe save aven e Roma, thaj sar šaj te kale pharimata haravenpe. Kale rodimata si but lačhe, thaj anena palo bukhjaripe thanengo thaj lokalne politikako kana si ando pučipe obrazovanje Romengo ande Vojvodina thaj palo majlačho čerdipe katar e lokalnih akcionie planuja palo majlačho obrazovanje Romengo. Rodimata anena džiko čerdipe trin lokalne akcione planuja ande trin lokalne gavermentuja ande Vojvodina. Avela čerde lila save denape Pokrajinskom sekretarijatu palo obrazovanje the kulturu katar o Pokrajinako Izvršno Gavermento Vojvodinako save trubunas te anen o majlačhipe kana si ando pučipe o obrazovanje Romengo ande Vojvodina.

Kava projekto čerdape ketane Pokrajinaće sekretarijatova pale propisuja, uprava thaj nacionalne minoritetuja, Pokrajinaće sekretarijatova palo obrazovanje thaj kultura, Savetova pale integracija e Romendi thaj Kancelarija pale inkluzija Romendi AP Vojvodine.

¹ Dekana e Romendi si maškarmanušikano teljaripe te po koordinirano, thaj putardo drom barvarel o ačhipe Romengo ande obrazovne kotora, sastimaske, bučaripe. Vlada Republikači Srvijači si jek katar e inja phuvja save sikaven e Dekada e Romedi, savi phangljape kaj bučarela palo majlačho socijalno thaj ekonomikano ačhipe e Romengo.

² Roma lenpe kana si terne numaj averčhande si katar e dasuja, line si bršeske kotora pale fokus cidimata

Importantno si kaj palo kava rodipe o NSHC thaj URS lija suportu katar e stručne manuša – Jasmine Klječanin thaj Aleksandra Baucala, sar vi katar o REF, majbut katar e Tinde Kovač–Cerović thaj Nataše Kočić–Rakočević.

Ando formiranje thaj bućaripe katar e fokus ćidimata po tereno, sas baro suportu katar e romane bivladaće ćidimata, lokalne gavermentuja thaj lokalne institucije.

Ćidipe romane studentonengo thaj Novosadosko humanitarno maškaripe bahtarel se kolen save pire bućarimava, ande te kava projekto thaj e rodimata aven majlačhe.

Novi Sad,
April 2007.

■ ROMA ANDE SRBIJA THAJ VOJVODINA-SO PHENEN E NUMERJA?

Kana dikhas saje lila save mothon sar trajin e Roma ande Srbija³, naštik te pučamen katar te teljaras, thaj save si anglune pharimata save trubun te harnjarenpe. Trbusaras te pučamen sar ačhel o obrazovanje Romengo, kana savora džanas kaj naj vorta numerja pale kava pučipe, thaj kaj zvanične podatkuja (palo numero Romengo save trajin ande Srbija, palo numero savo si phanglo palo obrazovanje) si inke palo teljaripe.

Ande Strategija palo harnjaripe katar o čorpe Srbijaće, phenelpe kaj si e Roma, katar e se aver , majčore. Roma si bi bučarne štar droma majbut no se aver⁴, 32,5% Roma si bi školako jal majcara no 4 klasuja katar e cikni sikavni, pal 0,3% Roma džan pe vuče sikavne thana⁵.

Askalbut vladaće thaj bivladaće čidimata phenel kaj si o numero Romengo but majbaro, pe ramosarimata manušenje ande Srbija (2002)⁶ numero Romengo savo trajil ande Srbija si 108.193 jal 1,44 % katar e sajek manuša ande Srbija. Kava numero si štar jal pandž droma majbaro⁷, gajda phenen vi e demografuja sar vi e vladaće thaj e bivladaće čidimata. Ande Srbija si paše 80% odsto Romengo savo si bi lilvarno duj trećina (61,9%) naj gatisarni cikni sikavni, kola save gatisarde 29%, pal maškarutni škola 8% pal 0,3% si kola save gatisarde vuči sikavni. Majcarakatar pandž droma majcara čhavora si ande školači institucija, si 15.000 katar 80.000–90.000 čhavora⁸, pal ande predškolske thana si majcara katar 10% romane čhavora⁹.

Ande AP Vojvodina trajil 29.057 ramosarde Roma so si 1,43 % sajek manušengo (ramosaripe manušengo 2002). Gndilpe kaj si numero Romengo majbaro odolači kaj von phenen kaj si aver minoriteto odolači kaj trajin thaj sar delpe e čhib (Dasuja, Ungurja, Rumunuja), baro numero

³ Ande nakhle deš brša, inkalde si majbut rodimata save si phangle pale Roma, sar vi varesave strategije. Pale majbut infirmacije dihen e lila

⁴ Strategija palo harnjaripe katar o čorpe, Vlada Republikači Srbijači, 2003, sar ramosarda Stanković, B., 1992: 168.

⁵ Strategija palo harnjaripe katar o čorpe, Vlada Republikači Srbijači, 2003

⁶ Republikako zavodo pale statistika, Republika Srbija

⁷ Ministarstvo pale prosveta Srbijači čerda o lil palo obrazovanje Romengo savo teljarda kaj ande Srbija trajil 450.000 Roma

⁸ Kava kotor si inkaldo andar e biakharne numerja kozom si Roma ande Republika Srbijači Srbiji (450.000 – 500.000), thaj trajil 86.000 romane čhavora save džan ande fundošči škola. Sar ramon e lila ande 2002–2003, brš ande Srbija trajil 109.000 Roma, katar lende si 19.000 čhavora save džan ande fundošči škola. Numaj, ande Srbija trajil 65.000 romane čhavora save naj dikhle ando sistemo. Dičhen: Monitoring Education for Roma: A Statistical Baseline for Central, Eastern, and South Eastern Europe, Open Society Institute, 2006. i http://www.eumap.org/topics/minority/reports/roma_education/report/national/serbia.pdf

⁹ Republikako zavodo pale statistika, Republika Srbija

naj ni ramosardo, thaj naj ando kava ramosaripe, thaj naj vorta numero pale manuša save boldepe kana si ando pučipe e readmisija¹⁰ thaj aver. Bi vladaće thaj vladaće ćidimata si ramosaripe kaj ande Vojvodina trajil 100.000 džikaj 150.000 Roma (so si pandž droma majbut no so si zvanične ramosarimata). Kava rodipe si ćerdo ande Vojvodina te avelpe o dičipe ande kale pučimata. Pharimata pe save aven e Roma, save trajin ande Vojvodina, kana si ndo pučipe obrazovanje, a agorisaripe katar o izveštaji avela phanglo pale AP Vojvodina.

■ OBRAZOVANJE ROMENGO ANDE VOJVODINA

Minoritetuja ande Vojvodina si orta, te sićon ande škola pe piri čhib. Vaspitno-obrazovno sikavipe pe minoritikane čhibja teljarel ande cikni sikavni kaj e čhavora sikavenpe pe piri dejaći čhib. Gajda pe dejaći čhib sikavenpe vi pe maškarutne škole thaj vi pe fakultetuja ando Novo Sado. Čhavora save si minoritetuja, thaj džan ande škola pe dasikani čhib, šaj te sićon piri dejaći čhib ande sikavno than kaj džan¹¹. Trubul te liparelpe, kaj e Roma naštik te sićon pe piri dejaći čhib, numaj šaj fakultativno sikavipe savo si štar klasuja ande jek kurko. But si pharimata palo kava pučipe, numaj varesave si kaj naj e manušen save šaj inćarenas e klasuja pe piri dejaći čhib thaj aver, numaj vi kana kava liparelpe e roma naj sar se aver minoritetuja.

Sar e Vojvodina si multietničko, but obrazovne thana ćeren pe dasikani, ungrikani, slovačko, rumunsko, rusinsko čhib thaj hrvatsko čhib. Ande varesave škole o sićope inćarelpe pe duj čhibja–pe dasikani thaj pe varesavi čhib katar e nacionalne minoritetuja, pal losarni sikavni–materno čhib inćarelpe vi pe ukrajinsko thaj pe romani čhib.

Obrazovanje thaj sikavipe ande AP Vojvodina inćarelpe ande 344 maškarutne škole thaj godova pe jek čhib ande 246 škole (katar godova numero pe dasikani čhib ande 228 škole), pe duj čhibja ande 92 škole thaj pe trin čhibja ande šov škole.

Pokrajina Vojvodinaći, Pokrajinao sekretarijata palo obrazovanje the kultura, si varesave jekhetane thaj inspekcijske lila kana si ando pučipe obrazovanje¹² (palo programo, te dičhelpe thaj te godova programo ćerelpe, te si e čhavoren palo obrazovanje kova so trubulen thaj te sićolpe e dejaći čhib thaj aver¹³).

¹⁰ „Ramosaripe lileskog si maškarphuvjako, bileteralni thaj regionalno lil savo si phanglo palem našavne manuša , manuša katar e jek rig phuvjaće, save naj legalno ačhipe, sar vi trite manuša phuvjaće jal apatrida, kana si ando pučipe o ramosardo lil“, Boldipe ande Disajrigači Evropa, Grupa 484, Beograd, 2005

¹¹ Majbut informacije šaj te malavenpe po sajto Pokrajinskog sekretarijata palo obrazovanje the kultura

¹² Palo sasto obrazovno sistemo ande Republika Srbijaći si bućarno Ministarstvo prosvete the sporta

¹³ Podatkuja line katar o sajto Pokrajinskog sekretarijata palo obrazovanje the kultura

Kana si ando pučipe obrazovanje Romengo ande Vojvodina, ačhipe naj majlačho no ande aver kotora Srbijaće. Baro numero romane čhavorengo či džal ande škola, silen pharimata ando obrazovanje, njamurja naj bućarne, thaj but si čorre.

Ande tabela savi si, inklade si numerja romane čhavorende save si ande sikavne thana ande Vojvodina.

	školska 2004/05.	školska 2005/06.	školska 2006/07.
Predškolsko programo	-	-	544
Osnovno škola	5216	5565	5888
Maškarutni škola	235	258	300
Vučiči škola	12	12	18
Fakulteto	16	27	34
UKUPNO	5479	5862	6780

Tabela 1 – Numero romane čhavorengo si lino ande se kotora palo obrazovanje pe saje sikavne thana¹⁴

Andar e Tabela 1 dičholpe majbaro numero čhavorengo save save džan ande maškarutne škole ande nakhle trin brša. Numaj, cikno si godova numero, thaj kola save ramon vuče škole thaj fakultetuja. Naštik te džanelpe kozom čhavora ačhen ande škola, pal kozom mećen e škola.

Ćerdo evidenciono sistemo ande Srbija (thaj gajda vi ande Vojvodina) či del dičhipe savenca šaj, sar si phendo majanglal, delas šaipe te dičhenpe averčhandimata, thaj gajda vi vorta numero romane čhavorengo save si ando obrazovno sistemo. Džike kale podatkuja kamlamas te avas „po tereno“ ketane e gaveske gavermentova save si ando kava Rodipe. Ando godova rodipe, aresljam džikaj efa katar e deš gaveske gavermentuja¹⁵. Osnovne škole ande kale efa gaveske gavermentuja džal 842, pal ande maškarutne 52 romane čhavra so si katar o sasto¹⁶ numero rromengo ande efa gaveske gavermentuja (9257 Roma) save si ande sikavimašće

¹⁴ Kana ramosardape kava Rodipe sas e podatkuja palo školako 2004–05. brš andar o Rodipe Pokrajinskog sekretarijata palem obrazovanje the kultura, pal e podatkuja pale školako 2005–06., 2006/07 line si katar o Sekretarijata.

¹⁵ Apatin, Bač, Beočin, Senta, Sečan, Opovo i Titel. Ramosarimata či dine opština Zrenjanin thaj Nova Crnja, pal o Novo Sado naj gajda informacije

¹⁶ Gndimata dine korkore gaveske gavermentuja

thana kana si e statistika ando pučite — “po tereno” paše 50% romane čhavra či džal ande osnovno škola¹⁷.

■ SIKAVIPE ROMANE ČHIBJAKO E KOTOREJA ANDE MINORITIKANI KULTURA

Ande Vojvodina e fakultativna nastava inčarelpe pe romani čhib inkalelpe krozal nastavno predmeto ‘Romani čhib e kotoreja ande minoritikani kultura’ katar 1997–98. brš.

Osnovno obrazovanje thaj sikavipe pe čhibja katar e nacionalne minoritetuja inčarelpe askal ando ramosaripe po jekto klaso kamen majcara 15 čhavora. Numaj, Pokrajina sekretarijato palo obrazovanje thaj kultura, škola šaj te putarel klaso vi kana si majcikno numero gajda si o Zakono autonomne pokrajine (“Službeni glasnik Republike Srbije” br.6/2002.godine). „Te o sikavipe minoritikane čhibjako avel lino, trubun te čerenpe bare pasuja palo kava pučipe – Te avel sikavne manuša save kava čerenas, lila thaj se aver. Sikavipe romane čhibjako čerdo si ortope ko šaj te sikavel romani čhib ande sikavne thana. Te avelpe džikaj o vorta sikavipe trubul te e čhavorende delpe sa kova so si phanglo palo sičope, sar avens sar se aver. Te avel baro numero katar e asistentuja romane ande škole, save sikavens vi e čhavoren e romani dejači čhibjako the kultura”¹⁸.

Katar o 1997–98 brš džal o losarimašći romane čhibjako ande škole. Godova si sasto inčaripe savo e čhavoren del šaipe te sikavin e dejači čhib thaj te na bistrenla.

„...Ministarstvo prosvete Republike Srbije lija o nastavno plano savo dija e Matica romani pale se ohto klasuja, thaj Romani čhib lija orta ando obrazovno sistemo Srbijako gajda vi Vojvodinako. Republičke gavermentuja čerde lačno paso palo sikavipe romane čhibjako ande klasuja, si lačno pale emancipacija numaj naj lačno pale nacionalne minoritetuja. Njamurja katar e minoritetuja moraš te phenen savo si minoriteto thaj kamen te e čhavora sičon piri dejači čhib, atoskar ando klaso moraš te avel 15 čhavora”¹⁹.

Ande školako 2006–2007 brš, losarimako inčaripe katar e dejači čhib ses ande 14 gaveske gavermentuja (Ada, Bač, Bačka Palanka, Bečej,

Žabalj, Zrenjanin, Kanjiža, Kikinda, Novi Bečej, Novi Sad, Odžaci, Sombor, Sremska Mitrovica, Titel).²⁰

Ande škole pe dasikani čhib džal 5.888 romane čhavora, ande 281 osnovne škole thaj 45 gavermentuja Vojvodinače. Katar o sasto numero, ramosardo si 1.006 romane čhavora ando jekto klaso.

Katar o sasto numero 5.390 (91,5%) romane čhavorengo save sičon pe dasikani čhib²¹ 2004–2005. brš, romani čhib sičol 723 čhavora jal 13,4% romane čhavorengo²².

Ande Tabela 2 sikade si podatkuja katar e đinduja čhavorende save džan ando jekto klaso thaj sičon piri dejači čhib kana teljarda kava kotor²³:

Školako brš	Numero čhavorengo
1997/1998.	9
1998/1999.	19
1999/2000.	28
2000/2001.	16
2001/2002.	33
2002/2003.	100
2003/2004.	90
2004/2005.	99
2005/2006.	135
2006/2007.	137

Tabela 2 – Numero čhavorengo katar o jekto klaso save sičon e romani čhib

Kana teljarda o sičolpe romani čhib ande škole numero e čhavorengo ando jekto klaso si. Akana kana nakhlja deš brša numero čhavorengo si 15 droma majbaro čhavorengo save sičon e piri dejači čhib.

¹⁷ Majbut informacije ando Kotor 5: Podatkuja save linepe pučimasa

¹⁸ Sar si o „Gndo palem bučarno kotor ‘Patricipativne malavimata pale kamlimata, anglune pharimata thaj potencijaluja Romende ando obrazovanje ande Vojvodina’, Pokrajina sekretarijato palem obrazovanje the kultura

¹⁹ Konstantinović Stevan, Teljaripe jal o gatisaripe palo obrazovno sistemo ande Vojvodina, CKM informator, 22–23

²⁰ Ande trin gaveske gavermentuja save si phangle palo Rodipe inčarelpe e klasuja–Novo Sado, Titel thaj Zrenjanino

²¹ Aver 498 čhavora sičon pe ungrikani 290, slovačko 21, rumunsko 177 thaj rusinsko 10 čhavora.

²² Informacije palo đindo romane čhavorengo ande gavermentuja, škole, thaj čhibja ande školako 2006–2007 dine si Pokrajina sekretarijatošće palo obrazovanje the kultura, mart 2007 brš.

²³ Kozom ramosajlo čhavora ando jekto klaso katar e školači 1995/1996. džike 2004/2005 brš ande AP Vojvodina, Pokrajina sekretarijato palo obrazovanje the kultura, APV, R Srbija, Novo Sad, april 2005 brš

1. SO ČERDA KAVA RODIPE

Ande kale fokus čidimata inkliste e podatkuja save si phangle pale pharimata save si e Romen kana si ando pučipe obrazovanje, sostar si e pharimata thaj so von anen, thaj sar šaj te godole pharimata haravenpe thaj gajda sar dičhenlen e romane čhavora, terne thaj e lenđe njamurja, bi romane njamurja, atoskar e šerutne pe romane čidimata thaj e manuša ande gavermentuja.

Pale statistika, garadol baro numero romene čhavorengo savo naj ando školako sistemo. Ande gavermentuja save ses ando kava rodipe, numero čhavorengo savo si ando obrazovno sistemo si majharo (duj dzikaj štar drom). Pharimata save si e romane čhavoren si bare- najlen kova so trubulen palo trajo, najlen školako pribori, najlen lila, (či džanen e dasikani čhib), naj ko te sičonlen čhere, diskriminacija katar e amaluja thaj katar e sikavne. Njamurja lenđe si bi sikavne, najlen buči thaj najlen so te han, gajda kaj e čhavoren naj ko te sikavel so anel o sičope. Manuša andar e romane bivladače čidimata phenen kaj e njamurja thaj e čhavora si mekle korkore peske, thaj kaj e gavermentuja či čeren khanči pale kale pučimata. Baro pharipe trubulas te dičhelpe a godova si kaj e čhavora džan ande specijalne škole. Njamurja naštik (manuša ande fokus čidimata) te gndin pe škola thaj khonik naj te phenel vareso e čhavorende so anel o sikavipe. Katar e aver rig, njamurja naj palo školovanje pire čhavorengo, thaj či dičhen so anel o obrazovanje, anen džiko muklipe školako odolači kaj noraš te čeren varesavi buči ando čher, thaj palem pire njamurja.

Ande gavermentuja kaj si e romane čidimata thaj kaj si vresave programuja palo obrazovanje Romengo o ačhipe si majlačho. Bučaripe Romengo, thaj sičope katar e njamurja thaj pajsaripe katar e gavermentuja si majimportantne palo majlačho trajo Romengo, thaj palo majlačho obrazovanje.

Askal si e pharimata bare, šaj te phenelpe kaj čerenpe anglunimata ande varesave kotora. Andi si e Strategija palo majlačho obrazovanje Romengo ande Srbija thaj jekhutno akciono plano palo obrazovanje Romengo, jal si importantno te kale lilenca pindžarenpe e manuša andar e lokalne gavermentuja. Trubulas te kale akcione planuja save si ande vi čerenpe. Manuša save ses phangle palo kava rodipe dine piro gndipe kaj trubulas te oformilpe jek institucija, savi čerela palo majlačho obrazovanje e Romengo, thaj te godoja institucija dičhel jal kale planuja čerenpe²⁴.

Dujto imprtantno gndipe si, te e Roma aven ande se kotora save si phangle palem e roma, saje kola kotora, save si phangle palo majlačho

²⁴ Pašo gavermento trubulas te avel o manuš po pokrajnako nivoi

obrazovanje. E romane ćidimava thaj e řerutne manuřenca trubul te ćerelpe ketane so anela baro anglunipe thaj majlaćho bućaripe.

Trubulas te so majsigo ćerelpe patrin savo inćarel o đindo e romengo ande Vojvodina thaj godova trubul te ćerel o Pokrajinao sekretarijato pale uprava, propise thaj nacionalne minoritetuja e aver sekretarijatenca ande AP Vojvodina.

Jek kotor trubul te avel e ćhavora save si ande predřkolsko sikavni. Aćhipe Romnjengo ando amalipe trubulas te avel baro pućipe savo trubulas te ćerelpe. Askal las ando pućipe o Apatino, kaj si ohto procentuja e Roma von den e lila,te aven ande řkola thaj se aver so trubul palo sikavipe godova si laćhe, numaj e rezultatuja naj laćhe.

Ćhavora dźan ande „romane klasuja“, thaj kana ande majbare klasuja den e avrenca atoskar avel o pharipe odolać kaj si godova e segregacija (thaj e ćhavora mećen e řkola).

Trubulas te ćerelpe palo pućipe te e romane „klasuja“ phandavenpe, odolaci kaj e segregacija ćhavorenři, askal po teljaripe anel dźikaj vareso (ćhavora aćhen ande cikne klasuja, numaj cara ćhavora mećen o pandźto klaso), thaj ando dumutnipe naj bilaćhimata. Askal las ando pućipe o gavermento ando Apatino, kaj e Roma si ohto procentuja katar e se aver, savi bare brša bućarel palo haravipe katara e pharimata ande (bipoćinde lila, habe, sasto aćhipe katar o jekto klaso thaj dujto, stipendije palem vuće sikavne thana thaj aver), numaj e podatkuja naj but laćhe. Romane ćhavora dźan ande korkorutne klauja ande cikne řkole, pal kana aven dźike majbare klasuja atoskar haminpe avrenca no atoskar avel dźikaj e pharimata. Jekto klaso ramol 90% katar o sasto đindo ćhavorengo, thaj lendar 30% ramon fundořći řkola thaj sar phenda o Gavermento ando Apatino cikno numero kaja řkola gatisarel.

Ando kava lil si dine but gndimata thaj sa kova sar řaj te avel majlaćho obrazovanje Romengo ande Vojvodina. Dino si i godova sar te ćerenpe laćhe thaneske akcione planuja so anela majlaćhipe so vi sikavas tumenře.

2. HARNE PUĆIMATA PALO RODIPE

■ 2.1. SO KAMLJAPE KALE RODIMAVA

Participativno rodipe ćerdo si te avelpe so majlaćho dićipe kana si ando pućipe obrazovanje Romengo ande Vojvodina krozal:

- Te krozal o kava rodipe dićhenpe e pharimata kana si ando pućipe obrazovanje
- Te krozal o rodipe kale pharimata haravenpe kana si ando pućipe o obrazovanje

■ 2.2. PAŠO PARTICIPATIVNO RODIPE

Pašo participativno rodipe si ćerdo odolaći kaj si majlaćho pale informacije, odolaći kaj e korkore manuřa si phangle palo kava rodipe thaj ketane den pire gndimata pale kava kotor, thaj denlen zor te vareso ćeren averćande.

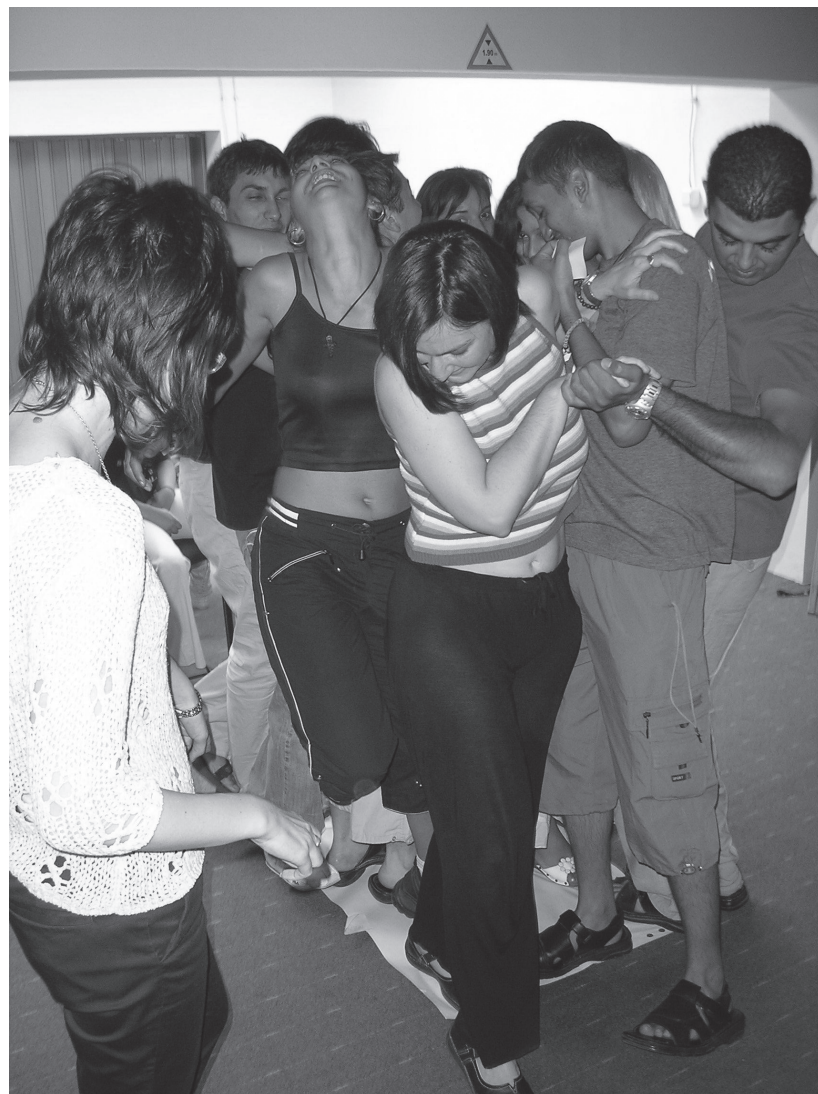
Participativno rodipe del e manuřen řaipe te aven phangle palo kava rodipe pale kova so trubulen , thaj so sa řaj te ćerelpe te areselpe dźikaj godova. Kava rodipe si ćerdo pe principuja save si jekhetanipe, produktivnost, transparentnost, thaj aver.Kale rodimava řaj te malavenpe e pharimata, pharimata kaj e ćore.E manuřa kana ćerelpe o rodipe den korkore pire gndimata. Participativno rodipe del řaipe te sićolpe but thaj řaj te haravenpe varesave sajek đesutne pharimata kale rodimava. Kava rodipe del zor e kolende save si ando kava rodipe te den pire gndimata thaj kaj si von importantne thaj kaj řaj te ćerelpe vareso averćhande²⁵.

■ 2.3. SIĆOPE RODIMATENGO

Manuřa andar o Ćidipe romane studentonengo moraje te sićon kava rodipe, o NSHC ćerda o sićope palo kava rodipe e studentoneđe ando juli 2006. brř. Kava sićope ses trin đesa thaj sas deřu pandź manuřa andr o URS thaj 3 andar o NSHC thaj saslen řaipe te sićon sosko si godova rodipe, soske sa si participativne rodimata, sar vi e strategije palo anglunipe kataro aćhipe Romengo ande Srbija. Kana inćardape o sićope atoskar inkaldape vi kaj ćerenape rodimava ande gaveske gavermentuja , thaj vi e akcione planuja save ćerenape ando kava Rodipe. Ando avgust-septembar 2006., ando sićope kataro rodipe, ćerde si vi duj beřimata

²⁵ Kresoja, B., Ekonomsko aćhipe katar e nařavne thaj bolde manuřa, participativno rodipe, Novosadosko humanitarno mařkaripe, 2005

ketane se manušenca, thaj kaj e manuša dikhle so ande rodimava ande jekte pilot fokus čidimata.



■ 2.4. LOSARIPE KATAR E FOROSKE ČHERA

Rodimava si line deš gaveske gavermentuja ande Vojvodina:



- 1 Apatin
- 2 Bač
- 3 Beočin
- 4 Nova Crnja
- 5 Novi Sad
- 6 Senta
- 7 Sečanj
- 8 Opovo
- 9 Titel
- 10 Zrenjanin

Ando losaripe foroske čherengo dikhljape pe²⁶:

- Kozom roma si ando gavermento (kabor si o numero e Romengo, jal si o čidipe romano, thaj jal inčarelpe o sikavipe romane čhibako),
- Jal si romane care ando gavermento, thaj kola Roma save si ketane avrenca
- Kapaciteto katar o gavermento te avel ando projekto (jal si odbori, konsili save si e manuša ando gavermento, NVO, jal manuša save si palo pučipe Romengo, thaj programuja save si phangle palem Roma)
- Jekhutno kolenca save ačhen bilačhe, cara majlačhe thaj lačhe gavermentuja palo rodipe²⁷,
- Korkorutno inkalipe katar e gaveske gavermentuja palo kava rodipe, thaj jal kamen te facilitirin pe Lokalne akcione planuja palo obrazovanje Romengo²⁸,
- Demografske kotora gaveske gavermentoske (multietničnost, jal si našavne Roma itd.)

²⁶ Kotor 1 — Pučipe palo losaripe gaveske gavermentuja

²⁷ Andipe savo Anda o Izvršno Gavermento AP Vojvodinako kaj si e gaveske gavermentuja save ačhen lahe, cara majlačhe thaj lačhe ande Autonomno Pokrajina Vojvodinaci ando 2006. brš, gajda vi ses kaj si gajda gavermentuaja. Odluka andi po člano 13. stav 3. Andimata palo kriterijumo pale ačimata katar e gaveske gavermentuja ande AP Vojvodina ('Službeno lil AP Vojvodinako', numero: 8/2006) kotor25. ačhipe 1. Odluka palo andipe bučarimasko katar o Gatisarimasko Konsili ('Službeno lil AP Vojvodinako', numero: 10/92, 1/95, 3/2002, 23/2002 thaj 17/2003)

²⁸ Sajeh gaveske gavermentuje si bičhaldo Lil te ketane bučaren URS thaj NSHC. Ando liparipe trubusarda te ketane aven manuša ando gavermento, škole thaj romane NVO.

■ 2.5. UZORKO

Ando rodipe ses čavra, terne thaj njamurja Romane, njamurja kaj naj Romane manuša andar e romane bivladaće ćidimata, šerutne pe škole thaj maškarijata pale socijalne pućimata, thaj vi e manuša ande gavermentuja. Ando losaripe soske čavra thaj Romane njamurja akharasa po rodipe, ažutisarde but e manuša ande bivladaće ćidimata, gaveske gavermentuja, thaj manuša andar maškaripe pale socijalne pućimata. Sasto numero ses 187 manuša ando kava rodipe.

Čavra ses 70 the terne Roma katar 7–24 brša sas ando rodipe: 39 džal ande školapal 31 či ni Ċele ande škola (duj klasuja jal trin) cara Ċele thaj atoskar mukle e škola.

Kana si ando pućipe Romane njamurja, ando Rosipe ses 58 dada thaj deĳa, savende čavora džan ande sikavne thana. Ando kava rodipe njamurjenca ses phangle kola savende čavre džan ande škola thaj savende či džan ande škola. Šov bi romane njamurja savende čavora džan ande škola ses ando kava rodipe.

Aver 53 manuša save si phangle kale rodimava aven andar:

- Romane ćidimata (8),
- Andar e škole: šerutne, psihologuja, pedagogurja, sikavne (14),
- Andar o maškaripe pale socijalne pućimata (10),
- Šerutne po gavesko gavermento (13),
- Šerutne po Pokrajinako Gavermento (8).

Ćerde si 20 fokus ćidimata²⁹:

- Ohto fokus ćidimata si ćerdo e čhavrenca thaj e ternimatenca, štar ćidimata si ćerdo e čvavrenca save džan ande škola thaj štar save či džan ande škola. Kale fokus ćidimata si ćerde ando Apatino, Beočino, Novo Sado, Opovo thaj Tornjošu (gavesko gavermento Senta). Dikhljape o numero čhavrengo savo trajil ande care, atoskar po gav thaj ando foro.
- Pandž fokus ćidimata ćerde si e čhavrenca save džan ande škola thaj kola save či džan ande škola. Kale fokus ćidimata si ćerde ando Bač, Beočin, Novo Sado, Zrenjanin thaj Šajkaši (gavesko gavermento Titel).
- Jek fokus ćidipe ćerdo si e bi romane njamurjenca ando Novo Sado

- Šov fokus ćidimata si ćerde e:
 - jek fokus grupa e šerutne manušenca ande NVO,
 - jek fokus ćidipe e manušenca ande škole,
 - ek fokus ćidipe e manušenca andar o maškaripe pale socijalno bućaripe,
 - duj fokus ćidimata e šerutne manušenca ande gaveske gavermentuja,
 - jek fokus grupa e šerutne manušenca ande gavermentuja³⁰.

²⁹ Pale majbut informacije ando Kotor 3: Lil katar e gaveske gavermentuja thaj thana kaj si inćarde e fokus ćidimata thaj kobor sas numero manušenĳo

³⁰ Pale se informacije dićhen po Kotor 3

3. METODOLOGIJA

Palo kava rodipe line ses duj averčhande metode–fokus čidimata thaj pučimata. Sa kava si lino the čerdo ando septembar – decembri 2006. brš.

■ 3.1. FOKUS ČIDIMATA

Fokus čidimata si čidimata katar e manuša save si varesave pharimata, kamlimata, socio–demografske thaj save si akharde te den svato pale varesave pučimata. Manuša den pire gndimata pale varesavo pučipe thaj atoskar ketane den varesave preporuke save šaj te anen varesave majlačhe averčhandimata. Kova savo čerel kava rodipe či trubul te lel e informacije, inke trubul te e manušenca inkalel kova so si majimportantno.

Line podatkuja krozal o participativno rodipe den e svatuja pe varesave pučimata:

- Soske pharimata si e čhvoren save džan ande škola,
- Soske pharimata si e njamurja save bičhalen pire čhavoren ande škola,
- So anel džike godole pharimata,
- Sostar e čhavora mećen e škola,
- E manuša save ses ando kava rodipe palem škole,
- Sar si ande gaveske gavermentuja kana si ando pučipe obrazovanje e Romengo,
- Manuša save ses ando kava losaripe so von phenen sar šaj te haravenpe e pharimata³¹.

Ando kava rodipe čerdo si 20 fokus čidimata.

Ando bučaripe line ses averčhande tehnike sar si: analiza polja dejstva, drvo problema, 'brainstorming', 'ribe i kamenje', panel, čidimatesko svato thaj aver. Krozal o svato thaj kale tehnike aviljam džikaj e rezultatuja thaj kova so trubulas te čerelpe.

■ 3.2. PUČIPE

Pučipe³² ses palo linipe informacijako palo ačhipe katar e gaveske gavermentuja. Krozal o kava pučipe aresljam džikaj o numero e romengo ande deš gaveske gavermentuja, kozom romane čhavora džan ande

³¹ Lil so sa čerdape ande fokus čidimata ando Kotor 2

³² Kotor 4: Pučipe pale gaveske gavermentuja

škola, jal džal e nastava pe romani čhib thaj kazom čhavora džal po kava sićope. Džanas krozal o pućipe jal si thaj kozom si romane NVO ande gaveske gavermentuja, thaj jal si ande gavesko gavermento Konsili pale maškarminoritikane pućimata. Pale majbaro numero katar e gaveske gavermentuja simen numero kozom e romane njamurja si kaj len o materijalno ažutipe. Gavermentuja trubusarde te liparen si/jal si varsave akcione planuja save ćerena, jal vareso aver palo majlaćho obrazovanje Romengo (pašo numero e Romengo save si ando programo tho budžeti)³³.

4. SO ANDA KAVA RODIPE

Pućimata save si phangle pale participativne rodimata si jal si laće e podatkuja save si line. Podatkuja save lenpe kale rodimava si kvalitativne, thaj ande lende naštik inkalenape pućimata save si phangle pale sasti populacija e Romende. Numaj, kale rodimasa šaj te majloće dićenpe e pharimata e Romende kana si ando pućipe obrazovanje, numaj majlaće šaj te dićenpe e pharimata e manušenje save si ando kava pharipe. Fokus ćidimata thaj o svato e manušenca den e zor manušenje te ando dumutnipe ćerel vareso majlaće pale piri populacija.

Krozal e fokus ćidimata line si e pharimata kana si ando pućipe obrazovanje, thaj sar šaj te godole se pharimata savenca e Roma malavenpe te haravenpe.

■ 4.1. PHARIMATA ANDO OBRAZOVANJE

4.1.1 Romane čhavora pale pharimata savenca malavenpe

Kana si ando pućipe e čhavora save džan ande škole, lenđe pharimata si kaj najlen lila palo sićope (ći džanen vorta dasikani čhib), phare džan majdur, najlen ćhere ažutipe e njamurjendar te sićon (buća save silen ande familija, save si phangle palo ažutipe ando ćer, jal te ćiden e hartija), atoskar pire bućarimava kana si ando pućipe o sasto bućaripe ande se kotora. Importantno pharipe si kaj najlen sar te aven džikaj e škola, thaj kava pharipe liparen e čhavora save trajin ande care.

*“Najmen love pale lila, o dad ći ćerel bući”
“Najma flomasterja, peratonica thaj bojice, najma ni saje lila”*

Ande varesave fokus ćidimata e čhavora phenen (thaj godova majbut e našavne čhavora katar o Kosovo the Metohija) sar e aver čhavora ćikamen te ažutin lenđe, odolaći kaj najlen „kamavipe“ pale lende sar kaj si:

*“Ći džanas te sićos, khonk khanći ći ažutil menđe, khonik ći volilmen,
odolaći kaj sam Muslimaja”*

Kova so anel e pharimata si o ćorpe, bi bućaripe thaj bililaripe njamurjengo thaj kaj e dasuja ćikamen khanći te ažutin lenđe, thaj e sikavne ande škole.

Kana si ando pućipe e čhavora save ći ěele ande škola, jal ěele thaj mekle e škola, lenđe pharimata si majbare. Odolaći kaj najlen e dokumentuja

³³ Saje podatkuja save si line pućimava ando Kotor 5

(čhavra save si bijande khate, naj ramome ande lila palo bijanipe, pal e njamurja bijande po Kosovo, si vi gajda Kaj e domicilne Roma) kaj e dada thaj e deja či mećenlen te džan ande škola, moraš te ćeren ćere bući, numaj majbut e čheja.

“Njamurja či denmen te džas ande škola, odolaći kaj moraš vareko te ćerel bući, šlavel thaj thol”

Kale čhavora liparen vi aver pharimata ando prevozo (*“Kontrola mandel amendar e karta, pal amen naj”, „Manuša phenen kaj čoras ando autobuso”*). Majterne čhavota liparen aver pharimata (save si, čini se, njamurjengđi interpretacija — inkalipe ando rodimatori), sar si:

*“Dad či delma te džav ande škola, daral te na vareko čorelma”
“Ćra si čheja save džan ande škola”*

Vi ande kale fokus ćidimata, inklelpe o pharipe kaj e roma si pharimata e gadženca:

*“Ćikamen te ćhelenpe e dasuja amenca”
“Najma amaluja”
“Ći volinmen kaj sam roma, thaj melale”*

Sostar e terne či džan ande škola katar 14 – 24 brša odolaći kaj silen čhavra, najlen love thaj phare trajin, moraš te ćeren bući, lenđe dada thaj deja či dinelen te džan ande škola thaj aver.

4.1.2 Romane njamurja pale pharimata ando obrazovanje pire čhavorengo

Pharimata save njamurja liparen kana si o sikavipe čhavorengo si kaj bilače trajin (thaj kaj najsaslen ni ando dumutnipe khanči, najlen paj, najlen bući, thaj odolaći e škola naj po jekto than, “e roma či džanen te ćeren bući”). But njamurja liparde kaj e čhavorende si ladžavo te džan ande škola, odolaći kaj najlen so te len pe peste, te pođin, lila, habe.

“Čhavra čikamen te džan ande škola, askal najlen so te han thaj o priboro, ladžavo si lenđe”

Majbaro pharipe si kaj ande familija si majbut čhavora save trubun te džan ande škola, so anel o pharipe njamurjende save kamen te den e čhavoren ande škola. IRL phenen kaj *“Kaj đeljm ande škola po Kosovo khate naj khanči”*.

Baro pharipe si kaj e njamurja naštik te ažutin e čhavorende ando sikavipe (*“Moraš te ažutilpe e čhavorende, naštik korkore”*). Naštik te inkljen po gor e lilenca, varesave čhavora naj ni prijavime, pal kana si ando pučipe IRL, pharimata si kaj najlen love te len e dokumentuja, thaj kaj či džanen kaj si bipoćinde (palo bipoćinipe katar e dokumentacija savi ćeren e varesave NVO.

Njamurja save si naj romane gndin kaj si o pharipe ande romane familije thaj ande gaveske ćera save či ažutin e Romende. Čorpe thaj bilačo ačhipe katar e njamurja, bililaripe katar e dada thaj e deja, bi pajsaripe katar e njamurja kana si ando pučipe o šolovanje anen džiko baro bilačhipe a godova si te kaj e čhavra palem škola gndin bilače. Čhavora naj palem škola, našen katar e klasuja, thaj kamen te ćeren bući. Kava anel džikaj e bare stereotipuja kana si ando pučipe e amaluja ande škole, gajda vi katar e sikavne ande škole. Lenđe njamurja či bićhalenlen ande škole, von bićhalenlen te crden e hartija thaj te ćeren bući.

Kaj e bi romane njamurja kana ses e gokus ćidipe avilo džike bilače gnduja Romende the čhavorende kana si ando pučipe (inzaripe vastengo, melalipe, thaj kaj naj školuime), askal vi von korkore dićen kale pharimata.

4.1.3 Sar dićen e pharimata ando obrazovanje e romane bivladaće ćidimata

Anglune manuša katar e romane NVO mothon sar si ačhipe akana kana si ando pučipe obrazovanje Romengo ande Vojvodina:

- Čhavora si mekle korkore peske,
- Naj palo osnovno obrazovanje (njamurja thaj e škole, thaj e gavermentuja),
- Si e romane institucije save teljarde te ažutin e romane čhavorende, romane ćidimata bućeren majlače, teljarelpe te delpe ažutipe palo obrazovanje krozal e love, ande varesave gaveske gavermentuja ažutin palo obrazovanje čhavorengo krozal e varesave programuja the projektuja,
- Varesave Roma save gatisarde e fakultetuja či phenen kaj si e roma, thaj ćeren o bilačhipe odolaći kaj von šaj te aven baripe thaj uzore pale aver Roma,
- Čhavra save či trubun te džan ande specijalno škola von džan–njamurja ramonlen khote odolaći kaj si bilačo socio–ekonomsko

ačhipe, pal dujto si kaj e čhavora či đeale ande cikni sikavni.

Majbaro numero katar e fokus čidimata phenen kaj si akan cara majlače no so sas, kaj o numero romane čhavorengo ande škole si majbaro, numaj naj ni godova lače thaj kaj si but pharimata. Von phende kaj majbare pharimata si:

- Čorpe Romengo,
- Naj ketano bučaripe maškar e romane NVO tha e Roma (pharipe maškar romane NVO thaj lokalne gavermentuja),
- Naj anglunipe Romengo palem obrazovanje,
- Naj manuša save čerena pale akcione planuja palo obrazovanje,
- Naj lesamipe katar e gavermentuja palem e Roma,
- Bi transparentno dinipe lovengo pale obrazovanje,
- Naj školuime Roma (sikamne, asistentuja)

4.1.4 Šerutne pe škole, maškarimata pale socijalne pučimata, lokalne gavermentuja thaj regionalne gavermentuja-pharimata ando obrazovanje romengo

Kana si inkalde e pharimata savenca e Roma malavenpe kana si obrazovanje ando pučipe, majbaro numero ande fokus čidimata phende kaj si godova kaj najlen e lila, bi bučaripe, stereotipuja opre roma, kaj naj informišime (sar pale Roma-informacije save si phangle palem njamuja, a či aven džikaj lende), kaj e dasuja či džanen e pharimata e romende, thaj kaj naj e svatuja maškar e Roma thaj e dasuja. Ande kava čidipe lipardi si vi e diskriminacija sar o pharipe, savi si opre romane čhavora katar e aver čhavra thaj e sikavne, numaj majbilačo ačhipe si romnjengo thaj e dejengo.

Jek kotor katar e pharimata šaj te phenas kaj si jekhutne, odolači kaj si phangle palo čorpe phuvjako thaj gajda po „angluno pučipe“, atoskar poloče bučaripe katar e administracija kana si ando pučipe varesavi akcija, thaj:

“Institucionalne gavermentuja katar republičke džikaj gaveske gavermentuja či len kanči pe peste”
“Naj ketanipe maškar Vo thaj NVO”
“Naj, či čerelpe Strategija thaj strateške planuja save si ande”.

³² Paše Pokrajnako sekretarijato palo bučaripe, thaj jekhetane poluja

Varesave manuša ande fokus čidimata inkalen, „jekhutno trajo e Romengo“ (sar trajin, higijena), či kamen e Roma te obrazujinpen thaj kaj si e škola pharipe. Varesave, gndin kaj e pharimata save si opre Roma aven andar godova kaj či pindžaren e Romen, lenđi kultura thaj kaj si e predrasude katar e dasuja.

Sar baro pharipe, si kaj e čhavora mečen e škola, a majbut ando pandžto klaso thaj ando eftato kana si majphare. Varesave manuša andar e fokus grupe gndin kaj si lače korkorutne sikavne thana pale roma, varesave gndin kaj godova naj lače pale Roma. Školen si lačo gndo pale korkorutne klasuja, godova naj lače palem e čhavora. Kana čerdam kava o rodipe dijam svato e manušenca ando gavermento andar o Apatino kaj si 90% romane čhavora save gatisaren e škola. Ando Apatino si e klasuja palem romane čhavora, godova naj lače thaj e podatkuja godova vi sikaven. Katar 90%, 30% ramol maškarutni škola (so si baro numero kana si ando pučipe e Roma, numaj naj palo gavermento ando Apatino). Kola save ramon majdur e škola, cikno numero gatisarela pal inke majcikno numero ramosarel vuči škola jal fakulteto.

Baro pharipe si obrazovanje čhejengo, sar e manuša ande fokus čidimata phende, kaj lenđe či delpe khanči. Odolači kaj naj vorta numero kozom e čheja džal ande sikavne than, šaj te phenelpe kaj e čheja si činade katar o kava sistemo, e Kancelarija pale inkluzija³⁴ phnen kaj e čheja mečen e škola. Von udajinpe, moraš te čeren „buči ando čer“, kaj si sa pe lende.

Neve pharimata save si ande gaveske gavermentuja si e Roma save avile readmisijom³⁵, e manuša save ses ande fokus čidimata andar o Beočino thaj Srpsko Crnja, naj numero kozom kale čhavora džan ande škola, e čhavora či den svato ni dasikani ni romani čhib, thaj najlen e se lila save trubulen. Gndilpe kaj numero e Romengo ande Vojvodina avela majbaro zbogal e readmisija, thaj haravipe katar o kava pharipe Romengo si pharo.

■ 4.2. SO SA TRUBUL TE ČERELPE PALO MAJBARO OBRAZOVANJE ROMENGO

4.2.1 Sar e čhavra dičen pe pharimata

Katar e jek rig, čhavora dičen o pharipe ande peste:
– sikavipe, te aven sajek đes ande škola, “te pe vrama aven ande škola, te čeren kova so phenas lenđe”;

³⁴ Paše Pokrajnako sekretarijato palo bučaripe, thaj jekhetane poluja

³⁵ Nacrto katar e Strategije palem reintegracija katar e našavne sar ramosardape o lil readmisijava, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore

- "te gatisaras e gimnazija, fakulteto thaj te avas bahtale",
- "te avas lačhe, te na marasmen, thaj te na čora",
- „te na avas melale thaj te thasmen, te džanas te đinavas, te šukar das svato dasikani čhib“,
- „te avelmen amaluja“.

Katar e aver rig, ažutipe dičhen ande love numaj vi ažutipe katar e – njamurja, sikamne, amaluja:

- te avenmen lila, thaj sa aver,
- te e njamurja denlen te džan ande škola,
- te e njamurja čeren bući thaj te avenlen love,
- ažutipe katar o sikamno thaj amali,
- „Te vareko lesamal pe amende ande škola, thaj boldelmen čhere“.

Terne palo anglunipe dičhen ande godova te e njamurja čeren bući, thaj te dičhen averčhande pe škola.

4.2.2 Gatisaripe pharimatengo ando gndo njamurjengo

Njamurja gndin kaj von korkore trubun te den vareso majbut, numaj gajda vi o gavesko gavermento. Bućaripe njamurjengo (krozal varesave programuja, kaj sičonas vareso) dičhen sar majimportantno palo obrazovanje romane čhavorengo, thaj te dobin e lila palem čhavora, te len pe peste e drze, te pođinpe, thaj ažutipe ando sićope. But njamurja liparen kaj e romane thaj dasikane čhavora trubun ketane te sićon thaj kaj e studentuja trubun te ažutin e čhavoren ando sikavipe.

Bi romane njamurja gndin kaj trubulas te čerelpe palo harnjaripe katar o čorpe Romengo. Varesave lačhe programuja trubunas te aven pale romane njamurja ando školovanje pire čhavorengo (te delpe daro njamurjende savende čhavora džan ande škola, „krisope“ kole njamurjengo savende čhavora či džan ande škola), pal e čhavorende te delpe ažutipe ando sićope. Majbut gnduja si dine palo bućaripe njamurjengo:

- trubun e njamurja te bičhavlen e čhavoren ande škola,
- trubulas te e njamurja cara avenimportantne ando sikavipe čhavorengo,
- te čerenpe e bečimata kaj e njamurja romane sikavenas pire pharimata thaj te dičhen kaj e se aver si paše lenpe,
- te e Roma anen varesave pućimata,
- te na gndin kaj si majcara importantne no aver,
- te aven bućarne Roma.

Trubulas te jek rig avel phanglo palem sikavne manuša gajda gndin e bi romane njamurja, te haravenpe e predrasude, thaj te so majbut čeren vareso e njamurjenca.

4.2.3 Šerutne školako, maškarimata pale socijalne pućimata, lokalne gavermentuja thaj regionalne gavermentuja-pale gatisarimata thaj anglunimata

Šaj te phenelpe kaj saje gndin kaj si imprtantno o bućaripe Romengo, edukacija e njamurjendi thaj ažutipe katar e institucije anglune si pućimata palo majlačo trajo, thaj obrazovanje. Gndimata save si dine šaj te čhonpe ande varesave kotora.

Phuv si šerutni pale implementacija Strategije palo majlačo obrazovanje, thaj se aver so anela palo majlačo trajo e Romengo, so anelas palo majlačo obrazovanje. Love pale čerdipe Strategijako trubunas te aven ando phuvjako budžeto, numaj kana si ando pućipe o obrazovanje romane čhavorengo, varesave pućimata trubunas te čerenpe po lokalno nivoi. Importantno si te čerenpe lokalne akcione planujapalo majlačo obrazovanje Romengo, kaj e gavesko gavermento trubul te den love palo jek brš. But planuja šaj te čerenpe po lokali, numaj trubun averčhande manuša. Ande se buća trubun te aven e Roma, pal e lokalne gavermentuja trubunas te inčaren kale programuja. Pale haravima katar e pharimata pale romane čhavora saven si pharimata ando obrazovanje, trubun ketane te čeren e bivladaće thaj vladaće sektorja, save trubunas kale pharimata te haraven.

Trbulas te čerelpe vi palo majlačo trajo e Romengo thaj sastarno ačhipe savo anelas džikaj o majlačo obrazovanje.

Kana si ando pućipe e predrasude, haravipe šaj te anen e imprtantne Roma ando amalipe, thaj e medije save informišinas e Romen.

Anglune manuša andar o maškaripe pale socijalne pućimata gndin kaj si importantno sićope e čhavorengo thaj njamurjengo palo sastipe, palem familija, palem obrazovanje thaj aver.

Anglune manuša anadr e škole, paše kala, liparde inke vareso:

- Trbul te harnjarelpe numero čhavorengo ande klasuja, te e sikavnen avel majbut vrama pale kole čhavora savende si majphare,
- Škole, trubun te len e sikavne manuša andar e bivladaće čidimata te čeren e Romane čhavorenca ando sikavipe,
- Ministarstvo pale prosveta thaj sporto trubulas te del e honorarja pale sikamne save čerenas e romane čhavorenca,
- Đesa kana či džalpe ande škola te čerenpe izletuja te e čhavora aven so majlače integrišime,
- Romane asistentuja ande škole,
- Sasto boravko,

- Pale se čhavoren te činenpe e lila, habe thaj čhonutni karta,
- Te aven e afirmativne mere palem maškarutni škola,
- Zurjaripe romane njamurjengo thaj školako.



SO TRUBUL TE ČERELPE

Trubulas te po jekto than palem liparelpe so amen čerdam, thaj kaj si e pharimata save si phangle palem e roma ađes bare ande se kotora trajoske. Trubusaras vi kava te liparas kaj e romane čhavorende si majphare³⁶. Kova so amen liparas, a phanglo si palo sičope so šaj te čerelpe te ando kava kotor avel so majlačhe thaj soske pasuja trubunas te čerenpe.

Po kava than liparasa e anglunimata save si ramome ande Strategija palo majlačho obrazovanje e Romengo ande Republika Srbijači, odolači te e đinavne manuša džanen vareso palo kava kotor.

“Obrazovno reforma katar o Ministarstvo prosvete the sporta Srbijače phenel kaj trubun te čerenpe averčhandimata, anglunipe katar o sistemo palo obrazovanje palo anglunipe katar ekonomsko vazdipe phuvjako, bukhlaripe katar e demokratija thaj evropaci integracija. Pire anglune punkte pale averčhandimata si ande decentralizacija thaj demokratizacija katar o sistemo palo obrazovanje, thaj anglunipe katar obrazovno infrastruktura³⁷”.

Anglunimata Strategijače palo majlačho obrazovanje e Romengo ande Republika Srbijači, liparde si pale anglunimata katar o obrazovanje thaj pharimata savenca malavenpe e romani populacija:

- “Romane asistentuja ande škole,
- Majlačho obrazovanje,
- Bukhlaripe katar e tolerancija thaj averčhandimata,
- Lesamipe katar o kulturako identiteto³⁸”.

■ SO INKLISTO ANDO KAVA RODIPE

So trubulas te čerelpe inkalde si ando kava Rodipe katar e rodimava e čhavorenca, anglune manušenca ande škola, maškarimava pale socijalne pučimata, ande gavermentuja, sar vi e manuša ando čidipe romane studentonengo thaj NSHC.

Manuša save ses ando kava rodipe gndin kaj si importantno te obrazuilpe institucija, maškaripe jal čidipe po minoritikano nivoi savo bučarelas palo majlačho obrazovanje e Romengo. Gajda katar o jekto than jal maškar, inkalenaspe thaj čerenaspe e pharimata save si phangle palo kava puči. Trubul vi te liparelpe kaj po kava than trubunas te aven e Roma. Kaja

³⁶ Čorpe but mujenca – Rodipe palo čorpe ande Srbija, UNICEF, Beogrado, 2004, str. 36

³⁷ Strategija palo majlačho obrazovanje e Romengo ande Srbija, Ministarstvo pale prosveta thaj sporto, 2003

³⁸ Ibid

institucija jal maškaripe trubulas te avel po pokrajnako nivoi.

Phanglo palo kava dujto si te e Roma aven pučle pale se pučimata, numaj e anglune manuša te aven ande se kotora, save si phangle palo majlačho obrazovanje e Romengo. Gndisaras kaj si lačho kava so čerdape ande rodimava, numaj losardo rodipe, odolači kaj e manuša si ando kava rodipe ande se kotora.

So trubulas te čerelpe naj ramome pe hronologija thaj kova so si importantno.

- Trbulas so majsigo te aven e ramosarimata e romende, sar e programuja the projktuja palo majlačho obrazovanje avenas so majlačhe. Trbulas te avel jek baza po minoritikano pučipe, numaj kova so kava rodipe inkalel si te čerenpe pe gaveske gavermentuja e ramosarimata, odolači kaj godova anelas anglunipe kana si ando pučipe e akcione planuja. Kava trubulas te čerel o Sekretarijato pale prosveta the kultura ketane Savetova pale integracija e Romendi APV thaj aver sekretarijatenca, thaj te denpe ande gaveske gavermentuja, thaj gajda čerelaspe ramosaripe po pokrajnako nivoi. Kale ramosarimata trubun te avel e bivladaće čidimata save čeren buči palo obrazovanje e Romengo.
- Te e Strategija palo majlačho obrazovanje e Romengo bućarelpe thaj te del e phuv ažutipe.
- Ketano bućaripe maškar o Nacionalno Konsili the bivladaće čidimata.
- Ketano bućaripe maškar e bivladaće čidimata the gaveske gavermentuja.
- Ketano bućaripe katar o Nacionalno Konsili tho Ministarstvo prosvete the sporta RS i Pokrajinskim sekretarijatom palo obarzovanje the kulture.
- Te e dasuja naj majbut predrasude kana si ando pučipe e Roma. Kava trubunas te čeren e romane čidimata, thaj te kava ažutil e Vlada thaj e varesave ministarstvuja thaj sekretarijata thaj vi e medije.
- Te čerenpe e budžetuja po pokrajnako the gavesko gavermento,

te avel e love palo bućaripe katar o majlačho obrazovanje e Romengo. O budžeto te avel ramome so sa čerelape, sar avelas pale manuša save kava sa šaj te dičhena, thaj te ando anglunipe avelas majlačhe.

- Decentarlizacija katar e gaveske gavermentuja, te len pe peste sar realizuinape thaj finansirinape programuja po lokalno nivoi.
- Čerdipe the bućaripe katar e lokalne akcione planuja palo majlačho obrazovanje e Romengo. Te ando brš savo avel ando budžeti e akcione planuja. Te e lokalne planuja čerenpe bi pharimava askal avel džike averčhandimata ande politika, numaj kava pučipe trubul te čerel e bivladaće čidimata thaj e gavermentuja
- Te bukhljarenpe thaj čerenpe inkluzije katar e romane čhavora ando obrazovanje. Duj kotora save trubun te ažutinepe si e prevencija thaj segregacija romane čhavorengo ando obrazovanje thaj te e čhavora aven ande rig kana si ando pučipe kaj e škola naj lači (kana e čhavora naj palem inćaripe klasurjengo thaj obrazovno proceso)
- Majbaro numero sikavne manušengo ande škole, thaj te khote aven e romane asistentuja thaj te čeren palem pharimata save si phangle palem e čhavora thaj so sa trubulen. Ministarstvo prosvete thaj sporta thaj o Pokrajiniako sekretarijato pale obrazovanje the kultura trubulas te čerel sa pale kaja kamlipe.
- Te bukhljarelpe o dičhipe Romengo, majbut katar e njamurja kana si ando pučipe e škola thaj so voj šaj te anel amende, thaj te e Roma kava čeren e njamurjenca. Palo kava trubun te lenpe (TV, radio, lila, romani čhib, thaj aver), thaj e bivladaće čidimata te kava ažutin.
- Te e Roma aven phangle pale anglunipe palo majlačho obrazovanje thaj majbut pe gaveske gavermentuja (bućaripe ande gavermentuja, škole konsiluja thaj aver). Te kale bućarimata aven phangle ande vrama savi avel e zakonova.
- Te žurjarenpe romane njamurja krozal o bućaripe thaj sićope sar majloće šaj te ažutina pire čhavorende kana si ando pučipe o obrazovanje. Te anenpe e afirmativne mere kani ando pučipe o bućaripe (thaj majsigo te dobin e buči e njamurja savende čhavora džan ande škola thaj aver).

- Te aven e romane čhavora ando predškolsko programo katar 4–4,5 brša ando sasto boravko, jal te kava bučaren e bivladaće ćidimata.
- Te avel ažutipe romane čhavorende ando sićope savende si pharo, a majbut kolende save ramon o pandžto klaso.
- Te e čhavoren aven e bipoćinde lila thaj sa kova so trubulen, habe thaj te vareko anelen džikaj e škola, thaj kava andar o gavesko gavermentosko budžeti. Bućaripe pale biznis kotora.
- Te dićhelpe sostar si baro numero čhavorengo ande specijalne škole, numaj kava si ando pućipe katar o Ministarstvo prosvete thaj sporta, Pokrajinao sekretarijato pale prosveta thaj sporto ketane Konsileja pale integracija e Romendi šaj kava pućipe te putarenas.
- Pućipe Romnjengo trubul te avel jek katar e anglune. Te dićhelpe jal džan ande sikavne thana, thaj te palo godova pharipe bućarelpe.
- Te aven vi majdur e afirmativne mere palem e studentuja thaj te bukhljarenpe vi po lokalno nivoi (stipendije, aćhipe, školarina thaj aver). Pašo Pokrajinao sekretarijato palem obrazovanje the kultura kava trubul te ćerel vi o gavesko gavermento.
- Te e Romane ćidimata vi majdur ćeren palo majlaćho obrazovanje, sar krozal e informacije gajda vi te denpe e love pale programuja.
- Majlćhe projektuja te ćerenpe vi majdur ande NVO save anenas džiko majlaćhipe ande lokalno ketanipe.

FONDO PALEM OBRAZOVANJE E ROMENGO³⁶

Anglunipe katar Fondo palo obrazovanje Romengo REF si te aresolpe džikaj o haravipe katar o jazo maškar obrazovanje e romengo thaj gadžengo, krozal e strategije thaj programuja savo del ažutipe palo majlaćho obrazovanje Romengo. Anglunipe katar o Fondo si te del ažutipe palem strategije palo obrazovanje save si phangle palo dinipe Romengo ande obrazovne kotora.

■ SAR THAJ SOSTAR SI ĆERDO O REF

Ando juli 2003 brš, ande Budimpešta si ćerdi jekti bešutni pale Roma: "Roma ande Evropa save bukhljarenpe": palo anglunipe. Phuvja ses Bulgarija, Hrvatsko, Ćeško Republika, Hungarija, Makedonja, Rumunija, Srbija the Crno Gora, thaj Slovaćko. Ketane finansirisardela Phuvjaći banka, Instituto palo putardo ćidipe, Evropaći komisija, UNDP, Evropaći bukhljardi banka thaj Gavermento Ungrikano, Finsko thaj Švedsko. Pe konferencija andino si palem :

- (a) Teljaripe Dekade Roma 2005–2015, thaj kaj e phuvja ćerena palem majlaćhe rezultatuja thaj bukhljaripe Romengo, thaj
- (b) Ćerdipe katar o maškarthemutno fondo palo obrazovanje Romengo.

Pe konferencija, Lumjaći banka phenda kaj pale jek brš ćerela kava fondo palo obrazovanje, ando svato e maškarthemutne ćidimatena thaj donatorima, Romanca thaj aver manušenca. Ando decembri 2004. brš, ćerdi si ando Parizo maškarthemutni donatorsko konferencija, savi teljarda kava fondo.

Love paše 34 milionuja EUR lino si katar 2005–2015 katar ohto donatorja (Kanada, Grćko, Irsko, Holandija, Slovenija, Švedsko, Švajcarska, thaj Jekhetano Thagaripe) privatne fondacije thaj multilateralne agencije (CEB thaj WEB).

Fondo palo obrazovanje romengo ramome si 12.05.2005 brš sar švajcarsko fondacija e bešimava ande Budimpešta savi teljarda bućarimava. 17-og februara 2006. brš, ramosardo si vi sar ungrikani fondacija. Sajek katar e kale fondacije, savenca si šerutno Rom, si korkorutno Odbori šerutnengo, ćerdo katar maškarthemutne ćidimata, ortaće manuša, profesorja thaj bivladaće ćidimata.

³⁶ Kal informacije si line katar o sajto Fonda pale edukacije e Romendi: www.romaeducationfund.hu

ĆIDIPE ROMANE STUDENTONENGO (URS)

Ćidipe Romane Studentonengo si bivladako, neprofitno thaj nestranačko ċidipe savo oformisajlo ando 2000. brš ando Novo Sado. Misija katar o ċidipe studentonengo si te e terne Roma džanen so si obrazovanje, thaj te ažutilpe lenđe krozal obrazovno-sićimaske kotora. URS gndil kaj von trubun ketane manušenca ande romane mahale te liparen so anel o obrazovanje thaj o sastipe, numaj te liparas kaj ande mahale si bilačo ačhipe, sar len avelas so majlačho trajo.

Ćidipe Romane studentonengo ċeren palo ketanipe e Romengo thaj avrenca krozal e svatuja, ketano bućaripe thaj aver. Kova so si majimportantno ando ċidipe si o ketanipe, jekhimasko bućaripe, tolerancija, te bućaren aver bivladaće ċidimatencathaj te o obrazovanje avel po jekto than. Manuša save bućaren e manušenca ande care moraš te aven sar vi von odolaći kaj si godova anglunipe.

Ćidipe Romane studentonengo bućarel palo obrazovanje, palo sastipe thaj kulturne pharimata kaj e roma. Projektuja ċeren e romane studentuja thaj volonterja. Bućaripe katar e volonterja si importantno odolaći kaj von džanena sar trajin e Roma kaj naj higijena thaj aver , thaj gajda o sićope ačhelas ande care.

Ando dumutnipe ċerde si bare pasuja kana si ando pućipe trajo ande bi higijenske mahale ando kotor preventivno lesamipe, palo kotor lilaripe, te e čhavora džan ande škole, haravipe bare trajoske pharimata krozal e humanitarne thaj bukhljarne projektuja.

Donatorja si: Fondo palo putardo ċidipe, UNHCR, Italijansko konzorcijumo palo solidarnost, Fondo palo obrazovanje Romengo – REF, Maškarthemutno pravoslavno ċidipe (IOCC), Humanitarno ċidipe Malteser, Ekumensko humanitarno ċidipe, Duga, Tabita, Novosadosko humanitarno maškaripe thaj phuvjaće institucije.

Ćerde projektuja:

- Zdravstveno džanglape,
- Univerzitetu ande jakha Romane,
- Zdravstveno lesamipe ande care Bangladeš thaj Baro Rito,
- Romani škola ando Baro Rito,
- Lesamipe purane manušenca ando Baro Rito

- Dinipe e nevebršeske paketičuja,
- Dinipe e čhavorende e pođimata thaj so te len pe peste Baro Rito,
- Sa pale škola,
- Malavipe bućako e Romende,
- 'Patricipativne malavimata pale kamlimata, anglune pharimata thaj potencijaluja Romende ando obrazovanje ande Vojvodina'

NOVOSADOSKO HUMANITARNO MAŠARIPE (NSHC)

Novosadosko humanitarno mašakripe si neprofitno, bivladako ćidipe savo anel džikaj o lačo amalipe krozal o ažutipe čorende ćidimatengo, te e manuša aven bućarne, palo rodipe thaj obrazovanje. Ando ketanipe gavermentova thaj bivladaće ćidimatenca NSHC anel džikaj o majlačho obrazovanje, majlačhi socijalno politika thaj politika palo bućaripe ande Srbija.

NSHC oformisajlo ando 1998 brš ando Novo Sado. Pe amare projektuja ćeren e sikavne manuša ande but kotora–psihologuja, socijalne bućarne manuša, sastarne, pedagoguja, profesorja, ekonomistuja, ortaće manuša

Projektuja save finasirisarde o NSHC si katar e donatorja andar e maškarutne bivladaće ćidimata thaj katar e pokrajina thaj republikako gavermento. Paše kava e volonterja den baro anglunipe palo bućaripe.

NSHC si ando ćidipe Disajrigaće evropako pale Našavne (SEE RAN) thaj jek katar osnivačuja Gadžikane konsilesko pale našavne (SSI). NSHC si pale prevencija HIV–AIDS maškar čhutine ćidimata (HPVPI).

Katar o 1999. brš NSHC ćerel averčhande projektuja palo suporto e Romengo ando Novo Sado palo majlačho trajo e Romengo thaj socijalno integracija. Bućarel palo lilaripe, ramosaripe čhavorengo ande škole, suporto palo sikavipe, sastarni edukacija thaj psihološko ažutipe thaj orta romende. Dži akana dijam pajsaripe palem majbut 3.000 Roma.

Majiportantne rezultatuja save ćerdam:

- 692 čhavora si ramosarde ande fundošće škole, 21 ande maškarutne škole, thaj suporto palo sićope,
- 55 romane čhavora thaj terne gatisarde e škola računara,
- 177 Roma gatisarde o bućaripe pale frizerja, krojačica, molerja ando bućaripe katar o NSHC,
- 82 romane familije line o ažutipe palo ekonomsko bućaripe⁴⁰.

⁴⁰ Majbut šaj te malaven po sajto katar o Novosadosko humanitarno mašaripe: www.nshc.org.yu

1. Cvetković, V., Sa margina... Romi i zanimanja, Open Society Institute, 2003.
2. Dejanović, V., Pejaković, Lj., Više od nezvanične procene — položaj romske dece u Srbiji, Centar za prava deteta, Save the Children UK, 2006.
3. Đorđević, D. B., Romi od zaboravljene do manjine u usponu, Odbor za građansku inicijativu, 2006.
4. Jedinostveni akcioni plan za unapređenje obrazovanja Roma u Srbiji (JAP), Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore
5. Konstantinović, S., Začeci ili krah obrazovnog sistema Roma u Vojvodini, CMK Informator
6. Memorandum: Zaštita prava Roma u Srbiji i Crnoj Gori, Evropski centar za prava Roma (ERRC), 2003.
7. Monitoring Education for Roma: A Statistical Baseline for Central, Eastern, and South Eastern Europe, Open Society Institute, 2006.
8. Nacrt strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima
9. Pod rizikom: Socijalna ugroženost Roma, izbeglica i interno raseljenih lica u Srbiji, UNDP, 2006.
10. Povratak iz Zapadne Evrope, Grupa 484, Beograd, 2005
11. Predlog Strategije za obrazovanje Roma u Kragujevcu, Skupština grada Kragujevca, 2004.
12. Pregled evropskih zakona o nacionalnim manjinama, Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica
13. Rakočević, N., Miljević, A., Romi i obrazovanje: između potreba, želja i mogućnosti, Dečiji romski centar, Beograd, 2003.
14. Romi i pravo na pravni subjektivitet u Srbiji, Centar za prava manjina, Beograad, 2006.
15. Romi u centralnoj i istočnoj Evropi – Izbeći zamku zavisnosti, UNDP, Bratislava, 2003.
16. Romi u Srbiji, Centar za antiratnu akciju, 1998.
17. Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Centar za istraživanje etniciteta, 2002.
18. Savet Evrope, Komitet Ministara – Preporuka br. Rec(2001)17 o poboljšanju ekonomskog položaja i situacije u vezi sa zapošljavanjem Roma/Cigana i lica bez stalnog mesta boravka u Evropi
19. Siromaštvo sa mnogo lica — Istraživanje siromaštva dece u Srbiji, UNICEF, Beograd, 2004.
20. Siromaštvo, socijalna isključenost i etnička pripadnost u Srbiji i Crnoj Gori: Slučaj Roma, Svetska banka, 2005.
21. Strategija unapređenja obrazovanja Roma u Srbiji, Ministarstvo prosvete i sporta, 2003.

22. Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji, Vlada Republike Srbije, 2003.

23. Sveobuhvatna analiza sistema osnovnog obrazovanja u Saveznoj Republici Jugoslaviji, UNICEF, Beograd, 2001.

24. Ugroženost: Romi i raseljena lica u JI Evropi, UNDP, 2006.

25. U pravcu pripremanja regionalnih smernica za integraciju Roma, Srbija i Crna Gora: Sveobuhvatna analiza, Narativni izveštaj podnesen Švedskoj međunarodnoj agenciji za razvoj i saradnju, Evropski centar za manjinska prava (ECMI), 2005.

26. Vodič za manjine, Ujedinjene nacije, 2004.

27. Živković, J., Izazovi dekade Roma, Bahtalo drom, 2005.

VARESO MAJBUT

Kotor 1: Pučipe palo losaripe katar e gaveske gavermentuja

Kotor 2: So čerelape ande fokus čidimata

Kotor 3: Lila katar e gaveske gavermentuja kaj inčardape e fokus čidimata thaj kozom ses manuša

Kotor 4: Pučipe pale gaveske gavermentuja

Kotor 5: So sa lijape pučimava katar e gaveske gavermentuja

Kotor 6: Lila e rodimatengo the bučarengo

■ KOTOR 1: PUČIPE PALO LOSARIPE KATAR E GAVESKE GAVERMENTUJA

SAR AČHEL O GAVESKO GAVERMENTO PALO PROJEKTO			
majbut-70 numerja, majcara 30 numerja			
Kamavipe palo bučaripe po projekto	Si ando gavermento konsili, NVO jal manuš palo pučipe e Romengo	Programuja the budžeto pale Roma	Sosko ses bučaripe NVO the Gavermentosko
Gavermentuja či bičhalde o lil	Naj khanči palo kava pučipe ando gavermento	Naj ando Gavermento love pale Roma	Gavermento či čerda e NVO
0 numerja	0 numerja	0 numerja	0 numerja
Gavermentuja bičhalde lila save si ramome katar o Gavermento			Gavermento čerda NVO
5 numerja			5 numerja
Gaveske gavermentuja bičhalde motivaciono lil ramosardo katar o gavermento, OŠ thaj romane NVO	Si konsili, jal manuš palo pučipe e Romengo	Si ando gavermento kotor-pale majčore kaj si Vi e Roma	Gavermento čerda e Romane NVO
	10 numerja	10 numerja	10 numerja
	Si konsili, jal manuš palo pučipe e Romengo	Gavermento ažutil e NVO pale projektuja varekana	
	20 numerja	20 numerja	
		Gavrmento del e love pale NVO Romane	
		30 numerja	
max. 10 numerja	max. 20 numerja	max. 30 numerja	max. 10 numerja

SI E ROMA ANDO GAVERMENTO		
max-85 numerja, min-25 numerja		
Kozom i e Romen ando Gavermento	Ando gavermento si romano čidipe	Ando Gavermento si čolpe e romani čhib
džike 1% 5 numerja	Ando Gvermento naj romano čidipe 0 numerja	ČI 0 numerja
džike 2% 10 numerja		
džike 3% 15 numerja	Ando Gavermento si romano čidipe 10 numerja	SIČOLPE 30 numerja
džike 4% 20 numerja		
džike 5% 25 numerja	Ando gavermento si bučarno čidipe (čerel e programuja the projektuja) 20 numerja	
džike 6% 30 numerja		
7% thaj majbut 35 numerja		
max. 35 numerja	max. 20 numerja	max. 30 numerja

DEMOGRAFSKO AČHIPE GAVERMENTOSKO				
max. – 50 numerja, min.-10 numerja				
Gavermento si mltietničko Ando gavermento trajil:	Minoriteo ando gavermento	Ando Gavermento si našavne Roma	Kozom si Roma po gav	Kozom trajin e Roma ando foro
1 minoriteto	Naj minoritetuja ando Gavermento	Naj IR Roma	Či trajin po gav	Či trajin ando foro
0 numerja	0 numerja	0 numerja	0 numerja	0 numerja
2 minoritetuja	Jekhtane minoritetuja	Si džike 50 IR	Džike 50 Roma trajin po gav	Paše 500 Roma trajil ando foro
5 numerja	5 numerja	5 numerja	5 numerja	5 numerja
3 thaj majbut	Mjbaro numero ando gavermento si minoritetja.	Si majbut katar 50 IR	Majbut katar 50 Roma trajil po gav	Majbut katar 500 manuša trajil ando foro
10 numerja	10 numerja	10 numerja	10 numerja	10 numerja
max. 10 numerja	max. 10 numerja	max. 10 numerja	max. 10 numerja	max. 10 numerja

■ KOTOR 2: SO ČERELAPE PALO RODIPE ANDE FOKUS ČIDIMATA

Fokus čidimata e čhavrenca:

1. Kana liparelpe škola so avel tumenđe pe gođi
2. Savo si angluno pharipe e čhavorende save džan ande škola
3. Sostar e čhavora či džan ande škola (pale čhavora save či džan ande škola)
4. Majbaro pharipe/kana si ando pučipe e škola
5. Inkalipe katar o majbaro pharipe savo phendape
6. Sostar e čhavora či gatisaren e škola
7. So anelas palo haravipe katar o kava pharipe

Fokus čidimata e njamurjenca:

1. Kana liparelpe e škola so avel tumenđe pe gođi
2. Soske si anglune pharimata odolači kaj školuin pire čhavoren
3. Sostar či školuin pire šhavoren
4. Angluno pharipe čhavorengo kana si ando pučipe e škola
5. Majbaro pharipe/kana si ando pučipe e škola
6. Inkalipe katar o majbaro pharipe savo phendape
7. Sostar e čhavora či gatisaren e škola
8. So anelas palo haravipe katar o kava pharipe

Fokus čidimata aver stakeholderima:

1. Ažutipe katar e programuja save čerenpe
2. Sosko si ačhipe ades ande gaveske gavermentuja palo obrazovanje e Romengo
3. Sar trubulas te avel ando dumutnipe o ačhipe palo obrazovanje e Romengo
4. Soske si pharimata palo kava pučipe
5. So trubulas te čerelpe te na avel o kava pharipe te e obrazovane Roma aven ande institucije sistemošće
6. Majimportantne pharimata ando obrazovanje e Romengo
7. So sa trubulas te čerelpe te avel so majlačho obrazovanje e Romengo

■ KOTOR 3: LILA KATAR E GAVESKE GAVEMENTUJA KAJ INČARDAPE E FOKUS ČIDIMATA THAJ KOZOM SES MANUŠA

B. FG ³⁸	FOROSKO ČHER	THAN KAJ INČARELPE FOKUS KUPA	KAMIMASKI KUPA	ĐINDO PARTICIPATENGO
Čhavorra thaj bijanimatarja				
1.	Apatin	Apatin	Čhavorra save džan ande škola Baripe: 7 – 10. b.	10
2.	Bač	Bač	Rroma bijanimatarja kašće čhavorra džan ande školoa	10
3.	Beočin	Beočin	Rroma bijanimatarja kašće čhavorra džan ande škola	10
4.	Beočin	Beočin	Čhavorra save či džan ande škola Baripe: 10 – 14. b.	10
5.	Novi Sad	Novi Sad	Čhavorra save džan ande škola Baripe: 7 – 10. b.	12
6.	Novi Sad	Novi Sad	Čhavorra save či džan ande škola Baripe: 10 – 14. b.	8
7.	Novi Sad	Novi Sad	Čhavorra save džan ande škola Baripe: 10 – 14. b.	7
8.	Novi Sad	Novi Sad	Terne save či džan ande škola Baripe: 14 – 19. b.	8
9.	Novi Sad	Novi Sad	Bijanimatarja Rroma kašće čhavorra džan ande škola	8
10.	Novi Sad	Novi Sad	Bijanimatarja gadže kašće čhavorra džan ande škola	6
11.	Senta	Tornjoš	Terne save či džan ande škola Baripe: 14 – 19. b.	9
12.	Opovo	Opovo	Čhavorra save či džan ande škola Baripe: 10 – 14. g.	6
13.	Titel	Šajkaš	Rroma bijanimatarja kašće čhavorra džan ande škola	21
14.	Zrenjanin	Zrenjanin	Rroma bijanimatarja kašće čhavorra džan ande škola	9
Sasto đindo čhavorengo				70
Sasto đindo bijanimkatarnengo				64
Sasto				134
Bičhalde manuša katar rromane bivladaće čidimata, sikavne thana, maškarimata pale socijalne bučarimata, lokaloske korkorroortuimata thaj pokrajnako gavermento				
15.	Vojvodina	Novi Sad	Bičhalde manuša katar rromane bivladaće čidimata	8
16.	Vojvodina	Novi Sad	Bičhalde manuša katar sikavne thana: sikamne, strukako čidipe thaj šerutne manuša	14
17.	Vojvodina	Novi Sad	Bičhalde manuša katar lokalosko gavermento	6
18.	Vojvodina	Novi Sad	Bičhalde manuša katar Maškaripe pale socijalne bučarimata	10
19.	Vojvodina	Novi Sad	Bičhalde manuša katar regionalno gavermento	8
20.	Nova Crnja, Senta, Sečanj, Titel, Zrenjanin	Zrenjanin	Bičhalde manuša katar lokalosko gavermento	7
SASTO				53
SASTO KHETANE				187

³⁸Đindo katar fokusi kupa

■ KOTOR 4: PUČIPE PALE GAVESKE GAVERMENTUJA

PUČIPE PALE GAVESKE GAVERMENTUJA KAJ INČARENAPÉ PARTICIPATIVNE RODIMATA PALE KAMLIMATA, ANGLUNE PHARIMATA, THAJ POTENCIJALUJA E ROMENĐE PALO OBRAZOVANJE ANDE VOJVODINA

1. Kozom si ramome Roma ande Tumaro gavesko gavermento thaj sar džanen o numero?
2. Kobor si procento e Romengo ande tumaro gavermento kana lelpe o numero saste manušengo?
3. Kobor si numero e Romengo save naj ramome, thaj sar džanen o godova numero?
4. Kazovom si bivladaće čidimata ando tumaro gavermento save čeren vareso?
5. Si ande tumare thana e Romane care? Askal situmen sar bučhenpe thaj kozom trajil manuša khote?
6. Ando Tumaro than jal džal o sikavipe e romane čhibjako ande škole?
7. Askal si, ande kazom škole džal o inačripe?
8. Kabor si o numero čhavorengo savo sićol e romani čhib?
9. Kabor si o numero čhavorengo savo džal ande škola, thaj sar džanen o numero?
10. Kobor si o numero čhavorengo savo džal ande maškarutni škola ande tumaro than?
11. Kobor si o numero čhavorengo saven si 14 brša, thaj sar džanen o numero?
12. Kobor si o numero njamurjengo save len o lovengo ažutipe thaj sar džanen o numero?
13. Kobor si o numro e romengo save len o MOP katar o sasto numero?
14. Askal situmen, numero bibučarne Romengo save si ande Nacion-alno služba palo bučaripe ande tumaro than?

15. Phenen jal bučaren varesave programuja ave si phagle pale Roma, kobor numero e Romengo si thaj kozom love si dino palo programo?

Pale Roma:

Programuja kaj si e Roma the terne:

16. Ando Tumaro gavermento jal si e strateške planuja thaj-jal vareso palo majlačho trajo e Romengo? Askal si mothon save si e programuja.

17. Jal si ande Tumaro gavesko gavermento Konsili pale maškarminoritikane pučimata?

■ KOTOR 5: SO SA LIJAPE PUČIMAVA KATAR E GAVESKE GAVERMENTUJA

	Apatin	Bač	Beočin	Novi Sad	Senta	Sečani	Opovo	Titel
kozom si Roma katar si line pučimata	2.230 CSR i MZ	313 Ramosaripe manušenjo. 2002	1.700 Matično kotar gavermentosko	1.740	581 Ramosaripe manušenjo. 2002	609 Ramosaripe manušenjo. 2002	187 Ramosaripe manušenjo. 2002	229 Ramosaripe manušenjo. 2002
kobor si dindo e Romengo kana si ando puči pe se aver manuša	8%	5%	10,5%	0,58%	2,27%	3,72%	1,7%	2%
kozom si Roma ando Gavermento katar si line pučimata	3.000	1.500	1.950	10.000	850	1.087	500	370
romane čidimata save čeren vareso romane care save naj paš gav	4	2	3	Romano čidipe Phralipe	CSR	Romano čidipe Sloga	CSR	Romano čidipe
inčaripe klasurjengo ande Romani čhibe minoritike kulture	naj	0	0	2	0	0	1	2
dindo školengo ande save inčarenpe klasuripe romani čhib	0	2	0	2	0	0	0	2
dindo čhavorengo save džan po sikavipe Romane čhibako ande škole	0	60	0	najbut katar 34	0	0	0	8
dindo čhavorengo save džan ande OŠ	265	138	180	najlen kava	68	152	29	10
izvor podatka	OŠ	OŠ	OŠ		OŠ	OŠ	OŠ	OŠ
dindo romane čhavorengo save džan ande SŠ	17	10	14	najlen kava	6	3	1	1
katar si line pučimata	SŠ	njamurja	čidipe Romen-go Beočin		SŠ	SŠ	OŠ	SŠ
Dindo romane čhavorengo džike 14 brša katar si line pučimata	382	150	443	najlen kava	114	naj pučimata	174	oko 60
Gavermentoske programuje save si ram-ome pe NSZ	Kotar pale čavrikano lesamibe		Matično kotar gavermentosko					čidipe Romengo Titel
Dindo romane njamurjengo save len MOP	122	21	67	čidipe kava	180	93	59	67
katar si line pučimata	CSR	CSR	CSR	čidipe kava	CSR	CSR	CSR	CSR
katar se aver kobor si procento romengo save len o MOP	53%	28%	58%	čidipe kava	30%	48%	36%	35%
katar si line pučimata	CSR	CSR	CSR	čidipe kava	CSR	CSR	CSR	CSR
dindo bibučarne e Romengo save si ram-ome pe NSZ	čidipe kava	paše 700	paše 300	čidipe kava	čidipe kava	čidipe kava	čidipe kava	čidipe kava
Gavermentoske programuje save si phandle palem e roma	si	naj	si	si	naj	naj	si	naj
si varesave strateške planuja palo mallačo ačhipe e Romengo	naj	naj	naj	naj	naj	naj	naj	naj
si Konsili pale maškarminoritike pučimata	si		si	si	naj	si	naj	si

■ KOTOR 6: LILA E RODIMATENGO THE BUČARENGO

Rbr	Alav
ČIDIPE ROMANE STUDENTONENGO	
1.	Maja Nikolić
2.	Aleksandar Jovanović
3.	Nenad Vladislavljev
4.	Dejan Dimitrov
5.	Sabrina Matović
6.	Ksenija Aleksandrović
7.	Ruža Nikolić
8.	Dejan Jovanović
9.	Sandra Nikolić
10.	Danijela Šabanović
11.	Milica Pavel
12.	Đorđe Jovanović
NOVOSADSKO HUMANITARNO MAŠKARIPE	
13.	Saša Škundrić
14.	Nenad Opačić
15.	Sandra Ilić
16.	Branka Kresoja

Branka Kresoja

ROMA EDUCATION IN VOJVODINA
PARTICIPATORY RESEARCH REPORT

*The supposition of the 21st century society, the society of knowledge,
is that education is equally available and reachable for all.*

LIST OF ABBREVIATIONS

- CSW – Center of Social Welfare
- EC APV – Executive Council of Autonomous Province of Vojvodina
- IDP – Internally Displaced Persons
- LAP – Local Action Plan
- MAP – Material Assistance Programme
- LCC – Local Community Center
- NSHC – Novi Sad Humanitarian Center
- NEA – National Employment Agency
- NGO – Non-Governmental Organization
- OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development
- PS – Primary School
- REF – Roma Education Fund
- RS – Republic of Serbia
- PRS – Poverty Reduction Strategy
- SS – Secondary School
- UNDP – United Nations Development Programme
- URS – Roma Students Union
- GO – Governmental Organization
- WB – World Bank

ABOUT THE PROJECT

Motivated by the goals of the Decade of Roma¹, two non-governmental organizations from Novi Sad, that took part in supporting Roma population, especially in the educational area, have created and started a joint project „Participatory research of Roma needs, main problems and potentials in education in Vojvodina“ under which this publication has been made.

Roma Student Union (RSU) and Novi Sad Humanitarian Center (NSHC) have started a partnership for implementation of this Project, with the aim to gain insight into needs and specific obstacles and problems, as well as potentials, when Roma education in Vojvodina is concerned. Project donor is Roma Education Fund-REF.

Research has been conducted in 10 municipalities of Vojvodina, in the period from September-December 2006, the participants of which were Roma children (from 7 to 14 years of age), the young (from 14 to 24 years of age)², Roma parents, non-Roma parents, representatives of Roma non-governmental organizations, local authorities, schools, social welfare authorities and regional governments.

Through this report we have tried to present the peculiarities of Roma education in Vojvodina, problems and obstacles encountered by Roma population when education is concerned, as well as the possible solutions for overcoming of problems. The findings that are mentioned in the report are mostly of qualitative type, and we hope they would contribute to better understanding of problems, development of regional and local policy when embetterment of Roma educational status in Vojvodina is concerned, as well as more efficient creation of local action plans for improvement of Roma educational status. Research recommendations would be sent to Secretariate of Education and Culture and the other relevant parties of Executive Council of Autonomous Province of Vojvodina which would serve for creation of measures aiming at improvement of Roma educational status in Vojvodina.

The project has been conducted in cooperation with Secretariate of Regulations, Administration and National Minorities, Secretariate of Education and Culture, Roma Integration Council and Roma Inclusion Office of EC AP Vojvodina.

¹The Decade of Roma is designated as the international effort to improve status and life of Roma in coordinated, open and clear way, in the areas of education, health care, employment and housing. Government of Republic of Serbia is one of nine European countries promoting the Decade of Roma, that have committed to pay special attention to the improvement of social and economic status of Roma by solemn declaration.

²Since Roma marry in the earlier period in life in comparison with non-Roma population, the above mentioned age boundaries have been considered in formation of focus groups.

The significant support in creation and conduction of this research of NSHC and RSU have been given by professional consultants – Jasmina Kijevčanin and Aleksandar Baucal, as well as from the professional team of REF, especially by Tinda Kovač-Cerović and Nataša Kočić-Rakočević.

In choice of participants and conducting of focus groups in field, great support has been given by representatives of Roma non-governmental organizations, local governments and local institutions. On this occasion we would like to thank all the municipalities that have formed a part of research and their representatives for realisation of project activities.

Roma Students Union and Novi Sad Humanitarian Center thank all those who have contributed to the succesful implementation of this research with their active participation, constructive suggestions and enthusiasm.

Novi Sad,
april, 2007

INTRODUCTION

■ ROMA IN SERBIA AND VOJVODINA – WHAT DO THE NUMBERS SAY?

When we analyse the data stated in documents concerning position of Roma in Serbia³, we cannot but wonder where to start, which measures to employ as problem solving priorities, and on which level should each problem be solved. The real condition concerning the education of Roma should also be taken into consideration, if the official information on the number of Roma residing in Serbia, on the number of Roma taking part in the education etc. serve only as a starting point for estimations.

Poverty Reduction Strategy in Serbia, states that Roma, in comparison to the other groups, by all the aspects of social status (living standard, education, employment etc.) are the most endangered ones. The rate of unemployment of Roma is four times higher compared to majority of people⁴. Concerning education, the data collected during population listing in 2002, show that 32% of Roma is uneducated or with less than 4 grades of primary education, and that only 0,3% of Roma educates on higher schools and Universities⁵.

Although it is estimated that the number of Roma population is several times higher, according to the last census of Serbian population (2002)⁶, number of Roma living in Serbia is 108.193 or 1,44% of the total number of Serbian population. The estimations say that number of Roma is four or five times higher⁷, which is agreed upon by both demographs and governmental and non-governmental organizations. There are about 80% of Roma in Serbia who are completely or functionally illiterate, two thirds (61,9%) do not have primary school education, 29% have primary education, and 8% high school education, while only 0,3% of Roma population have higher or university education. Less than one fifth of school-age children are included in the educational system – only 17.000 of 80.000–90.000 children⁸ and pre-school education is attended by less than 10% of Roma children⁹.

³ In the past ten years, a number of studies have been published related to Roma population, as well as several strategies – For more information see literature list.

⁴ Poverty Reduction Strategy, Government of Republic of Serbia, 2003, according to Stanković, B., 1992:168

⁵ Poverty Reduction Strategy, Government of Republic of Serbia, 2003.

⁶ Republic Institute of Statistics, Republic of Serbia

⁷ Ministry of Education and Sports of Republic of Serbia has made a document on Roma education starting from the supposition that there are 450.000 Roma in Serbia

⁸ This data has been taken from the unofficial estimations on the number of Roma residing in Republic of Serbia (450.000 – 500.000), according to which there are about 86.000 of Roma children of the primary-school age. By the official data for 2002/03, there are about 109.000 Roma in Serbia, out of which about 79.000 children of primary-school age. However as estimated, there are about 65.000 Roma children in Serbia that are „invisible“ to the system. See: Monitoring Education for Roma: A Statistical Baseline for Central, Eastern, and South Eastern Europe, Open Society Institute, 2006. and http://www.eumap.org/topics/minority/reports/roma_education/report/national/serbia.pdf

⁹ Republic Institute of Statistics, Republic of Serbia

There are 29.057 registered Roma living in Autonomous Province of Vojvodina, which is 1,43% of population (census list from 2002). It is thought that number of Roma is significantly higher since a large number of them still declare as members of other nationality groups, mostly according to the language of the area they adopt (Serbs, Hungarians, Romanians), many of them live in unregistered settlements and/or are unregistered, so are not included in the list, they often move, and there are no exact evidence on Roma returnees according to the contracts on readmission¹⁰. According to the estimations of Roma non-governmental organizations between 100.000 and 150.000 Roma live in Vojvodina (which is four to five times more than official statistics). Since research has been conducted in Vojvodina with the goal of viewing the obstacles and problems encountered by Roma population in Vojvodina when education is concerned, in the following part of the report we are going to rely mostly on the data relevant for AP of Vojvodina.

■ ROMA EDUCATION IN VOJVODINA

Members of national minorities in Vojvodina have, legal right to education in their own language determined by law, in all levels. Educational work in languages of national minorities starts at pre-school institutions, where children are prepared for schooling in their mother tongue. It continues in primary and secondary schools and further at higher schools and faculties on University of Novi Sad. Likewise, for students who are members of national minorities who attend classes in Serbian language the learning of mother tongue with elements of national culture is organized within optional education classes¹¹. It seems important to state that, as opposed to members of other national minorities, Roma do not have the opportunity to attend classes in Roma language, but only optional classes four times a week. Reasons are numerous, the major probably is late recognition of Roma national community, lack of staff for conducting classes in Roma language, and the like.

As Vojvodina has distinguished multi ethnical population structure, many educational institutions work in Serbian, Hungarian, Slovakian, Romanian, Ruthenian and Croatian language. In some schools classes are bilingually conducted – in Serbian and in some of the languages

¹⁰ „Contracts on readmission are international, bilateral or regional agreements regulating the manner and procedure of return of people, citizens of one of the contracting parties, who have lost the legal grounds for residing on the territory of the other contracting party, as well as the citizens of other countries or apatrides, under the conditions provided for by these agreements.“, Return from the West Europe, Group 484, Belgrade, 2005.

¹¹ For more information visit Secretariate of Education and Culture web page

of national minorities, and optional classes of – Mother tongue with elements of national culture, are conducted in Ukrainian and Roma language.

Primary education in AP of Vojvodina is conducted in 344 primary schools, in one language in 246 schools (228 schools in Serbian), in two languages in 92 schools (27%) and in three languages in six schools.

On the level of Province of Vojvodina, Secretariate of Education and Culture, the organ of Executive Council of Vojvodina, has certain administrative, organizational and inspectional authorization when education¹² is concerned (development programme preparation; following the development of these programmes and suggesting the measures for their implementation; taking care of provision of conditions for education of members of nations and national minorities in their languages in accordance with law etc.¹³)

When Roma education in Vojvodina is concerned, the condition is no better than in other parts of Serbia. Great number of Roma children do not attend school, Roma children face numerous obstacles in education, parents are usually unemployed, Roma families live in great poverty etc.

In the following table, data is presented on the number of students of Roma nationality included in education in Vojvodina.

	school year 2004/05.	school year 2005/06.	school year 2006/07.
Pre-school programme	-	-	544
Primary school	5216	5565	5888
Secondary school	235	258	300
Higher Education	12	12	18
Faculties	16	27	34
TOTAL	5479	5862	6780

Table 1 – Number of students of Roma nationality included in education at all levels¹⁴

¹² Ministry of Education and sports is in charge of entire educational system in Republic of Serbia

¹³ Data taken from the Provincial Secretariate of Education and Culture web page

¹⁴ During completion of this report data for school year 2004/05 were available from Report of Secretariate of Education and Culture, and data for school year 2005/06 and 2006/07 were recieved later from the Secretariate.

Data presented in the Table 1 indicate the growth of the number of Roma children included in primary and secondary education in the last three years. However, there is significantly lower number of Roma children enrolling in secondary schools, higher schools and faculties. Based on the data on the number of the children enrolled, there is no possibility to conclude the number of children who really stay in school and the number of children leaving schooling during primary education.

The existing system of datakeeping in Serbia (as well as in Vojvodina) does not offer the insight into precise number of Roma children included in educational system. We tried to reach these data in the „field“ through direct contact with municipalities included in the Research. We collected data for seven out of ten municipalities¹⁵. Primary schools in these seven municipalities are attended by 842, and secondary by 52 students of Roma nationality, which presents the minority share of Roma children compared to official estimated¹⁶ number of Roma in these seven municipalities (9257)— according to data collected „in the field“ almost 50% of Roma children do not attend primary schools¹⁷.

■ STUDYING OF ROMA LANGUAGE WITH ELEMENTS OF NATIONAL CULTURE

Primary education in languages of national minorities is conducted if application for the first grade is made by at least 15 pupils. With the agreement of Secretariate of Education and Culture, school can open a class even with lower number of pupils by the Law on determination of certain jurisdictions of autonomous province („Official Gazette of Republic of Serbia“ no. 6/2002). „For all classes to be organized in language of national minority, basic conditions concerning regulation of status of language itself need to be fulfilled. Relevant school staff for implementation of curriculum of all school subjects by school plan should be organized with coursebooks support. Regulation of educational level of teachers and professional cooperants and regulation of conditions for work of teachers in Roma language need to be fulfilled. Untill the conditions for conducting the classes in Roma language are met, it is necessary to regulate those activities in accordance with legal regulations and possibilities (the maximum involvement of students, members of Roma national minority in educational system, inclusion of larger number of Roma assistants in school work, increasing the number of students interested in attendance of classes of Roma language with elements of national culture)¹⁸“

¹⁵ Apatin, Bač, Beočin, Senta, Sečanj, Opovo and Titel. Data were not delivered by municipalities of Zrenjanin and Nova Crnja, and Novi Sad states in the questionnaire that they do not hold such information.

¹⁶ The estimation given by municipalities themselves.

¹⁷ For more information see Appendix 5: A detailed data revision reached by municipalities Questionnaire.

Optional education classes of Roma language have been conducted through the subject *Roma language with elements of national culture*, in Vojvodina since 1997/98 school year.

„...Ministry of Education of Republic of Serbia has adopted curriculum, submitted by Roma Centre, for all eight grades of primary school, thus giving the subject of Roma language the right of citizenship in the schooling system of Serbia and Vojvodina. Although this action of republic educational authorities in charge of questions of teaching in languages of national minorities, has made a step forward in the national emancipation of Roma the system solution of optionality of subjects is not favourable for Roma population and for other national minorities that use it in need. The condition by which parents of students have to make a statement if they wish their children to attend the classes of their mother tongue, the legal regulation stating that it should be at least 15 students in the class, which fortunately has not been strictly applied, as well as the fact that these classes are not obligatory meaning that marking of students' work does not influence their overall success, have made a destimulating effect to the overall feeling of both parents and children of Roma nationality.“¹⁹

In 2006/07 school year, optional classes in subject Roma language with elements of national culture was included in 14 municipalities and 27 primary schools (Ada, Bač, Bačka Palanka, Žabalj, Zrenjanin, Kanjiža, Kikinda, Novi Bečej, Novi Sad, Odžaci, Sombor, Sremska Mitrovica, Subotica, Titel)²⁰.

The total number of 5888 of Roma children attend primary school in 281 primary schools of 45 municipalities. Out of that, 1006 pupils have been enrolled in the first grade in this school year.

Out of the total number of students of Roma nationality, 5.390 students (or 91,5%) attend primary school education in Serbian language²¹, while Roma language with elements of national culture is attended by 723 students (13,4%) of students of Roma nationality²².

¹⁸ According to: „Opinion on working version of report“ Participatory research of Roma needs, main problems and potentials in education in Vojvodina», Secretariate of Education and Culture

¹⁹ Konstantinović, S., Beginnings of the breakdown of Roma educational system in Vojvodina, CMK Informer, 22–23.

²⁰ Classes in this subject are conducted in three municipalities included in the Research— in Novi Sad, Titel and Zrenjanin.

Table 2 presents data on the number of first-grade students studying Roma language with elements of national culture since this subject has been included in schools²³:

Since this subject has been included in schools, the number of students choosing this subject has been in constant rise and it is 15 times more than 10 years ago.

school year	number of students
1997/1998.	9
1998/1999.	19
1999/2000.	28
2000/2001.	16
2001/2002.	33
2002/2003.	100
2003/2004.	90
2004/2005.	99
2005/2006.	135
2006/2007.	137

Table 2 – Number of the first-grade students attending classes of Roma language with elements of national culture

²¹ The remaining 498 students attend classes in other languages – Hungarian by 290, Slovakian by 21, Romanian by 177 and Ruthenian by 10 students.

²² Information on the number of students of Roma nationality by municipalities, schools and teaching languages in 2006/2007 school year, has been delivered by Secretariate of Education and Culture, March, 2007.

²³ The analysis of enrollment of students in the first grade of primary school in the period from 1995/1996 to 2004/2005 school year in AP of Vojvodina, Secretariate of Education and Culture, APV, R. of Serbia, Novi Sad, April, 2005

1. SUMMARY

Qualitative data reached in focus groups give insight into problems and obstacles encountered by Roma population in process of education, causes and effects of these problems, as well as measures for overcoming the problems in the way they are seen by Roma children, the young, parents, non-Roma parents, representatives of Roma associations and representatives of government institutions.

Beyond the official statistics on the number of Roma residing in Serbia there is a high number of Roma children who are not included in education. As there are no precise data on their actual number, we rely on estimations, and those are not optimistic. In municipalities where research has been conducted, the percentage of Roma children included in education is significantly lower than official data (two to four times lower). Problems and obstacles faced by Roma children are numerous: from lack of basic means for living and inadequate housing conditions, lack of school stationary and coursebooks, insufficient knowledge of Serbian language (or other language used by the majority), difficulties with school curriculum, lack of studying support and help at home, all the way to discrimination, both by students and by certain teachers. Parents are mostly uneducated themselves, often illiterate, without employment struggling with the mere existence, insufficiently motivated for their children schooling. Schooling conditions for children are minimal and insufficient. Representatives of Roma organizations emphasize that both parents and children are left to themselves, local communities are not sufficiently interested in solving these problems, and a special problem that needs to be looked into present the enrollment of large number of Roma children to special schools. Significant number of parents (participants of focus groups) recognizes the need to provide studying support for children, but do not have adequate knowledge for that. On the other hand, impossibility and uninterest of Roma parents for their children schooling, as well as failure to recognize the significance of education, lead to lack of interest of children for schooling and early school leaving, as well as favourizing earning for the family instead of schooling.

In municipalities where developed Roma organizations exist, as well as programmes of local authorities aimed at Roma education, the situation is significantly better. Reduction of poverty, employment of Roma, encouragement and education of families and support by all the institutions – are seen as the most important stimuli for improvement of both life of Roma population and their educational status.

Although the problems are numerous and difficult, still, it could be said that in the past few years significant changes aimed at improving this weary state took place. Strategy for Roma education improvement in Serbia and Unitary action plan for Roma education were reached, but it is necessary to give detailed explanations of these documents to representatives of local authorities, and the processes that follow it, and give support for creation of local action plans for improvement of Roma educational status. Likewise, it is necessary to secure that strategies and action plans reached, and the local action plans still to be reached, are implemented. Participants of this research considered that it is important to create special institution, center or organization on the national level, that would be concerned exclusively with improvement of Roma education, and one of the roles of this organ would be to define and follow the measures related to this subject²⁴.

Second important general recommendation is related to obligatory participation of Roma, i.e. Roma representatives in all the activities concerning them, in this case all the measures, actions and activities undertaken with the aim of improvement of Roma education. Roma community and their representatives should build relations and partnerships that would contribute to improvement of the weary state, as well as to improvement of the chances for better implementation of plans.

For problems to be systematically solved, it is necessary to make an urgent data base on the number of Roma in Vojvodina, and the process should be conducted by Secretariate of Regulations, Administration and National Minorities in cooperation with other Secretariates and bodies of EC of AP of Vojvodina.

Special attention should be given to preparation of children for schooling, and this process should be started at pre-school age. Since position of Roma women is even harder than the position of Roma community in general, question of Roma women education should be given a special place. It is necessary, in accordance to the above stated, to conduct a special analysis of the position of Roma female students in educational system and follow gender structure of Roma students.

It should be insisted on closing of „Roma classes“, since segregation of Roma children, although gives results at the beginning (children mostly stay in the lower classes, i.e. less children quit by the fifth grade), has no long-term positive consequences. If we take an example of Apatin municipality, where Roma population makes about eight percent of

the total inhabitants, and which has been, for a long period of time, conducting stimulatory measures aimed at overcoming the obstacles in Roma children education (free school stationary and coursebooks, travelling expenses and meals, extended stay for students of the first and the second grade, scholarships for higher university education, and the like), the data on the outcomes are not in accordance with measures implemented. Roma children mostly attend separate classes in lower grades, and when they are included in mixed classes in higher grades, they do not achieve good results and then more cases of abandonment of school occur. Namely, although there are no data on percentage of Roma children who complete primary school and secondary school education, data on enrollment in primary and secondary schools say a great deal on the issue. Over 90% of the total number of Roma children is enrolled in the first grade, out of which only 30% enrolls in secondary schools, and according to data obtained from Apatin municipality, insignificant number of these children complete secondary school education. Number of students who decide to enroll to higher schools and universities is insignificant.

Numerous recommendations and concrete measures for improvement of Roma educational status in Vojvodina have been given in this Report. Some measures and recommendations relate to measures on the national level, others on the local level, and third on the members of the Roma national community itself. Directives that are given will hopefully enable creation of local action plans, being the goal of the research that is presented.

²⁴This kind of organ could be founded on the regional level.

2. BASIC RESEARCH INFORMATION

■ 2.1. RESEARCH GOALS

Participatory research has been conducted with the goal of forming an insight into Roma education in Vojvodina through:

- Identification of obstacles of Roma education,
- Identification of potentials and measures for overcoming the educational obstacles.

■ 2.2. PARTICIPATORY APPROACH

Participatory research approach has been applied for numerous reasons. This kind of research approach offers people the possibility of active research participation as well as participation in future activities, creates the sense of ownership over research results and provides strength for action leading to change.

Participatory approach provides participants with the opportunity of studying about their needs and possibilities in a creative way, as well as participation in actions that need to be undertaken to reach the change. This approach is based upon the principles as: equality, productivity, transparency, organization and reliability. Methodology of participatory research represents a good way to explore the problems, especially the problems of the poor, as well as to plan, implement and evaluate development programmes, projects and activities. Likewise, the approach itself provides people with an active role during the research instead of passive role of information givers. Both the researcher and the participant are actors in the research process²⁵.

■ 2.3. RESEARCHERS TRAINING

Aiming at improvement of capacities of representatives of Roma Students Union for implementation of participatory research, training of researchers has been prepared and organized by representatives of NSHC in the mid July 2006. During a three-day training 15 representatives of RSU and three representatives of NSHC have had a chance to familiarise with the concept of participatory research approach, kinds of participatory techniques, as well as existing strategies for improvement of Roma

²⁵ Kresoja, B., Economic self-sustainability of refugees and returnees, participatory research, Novi Sad Humanitarian Centre, 2005

population status in Serbia. During training, preliminary criteria for choice of municipalities where Research should take place have been defined, as well as preliminary criteria for choice of participants of focus groups and the draft of Research action plan. In the period from August–September 2006, during preparatory phase of research, two follow-up meetings of research team have been organized, where cooperative researchers had a chance to evaluate the results reached in their first pilot focus groups.



■ 2.4. MUNICIPALITIES SELECTION

Research has included ten municipalities of Vojvodina:



- 1 Apatin
- 2 Bač
- 3 Beočin
- 4 Nova Crnja
- 5 Novi Sad
- 6 Senta
- 7 Sečanj
- 8 Opovo
- 9 Titel
- 10 Zrenjanin

During the selection of municipalities, several criteria have been taken into consideration²⁶:

- Presence of Roma in the given municipality (percentage of Roma living in the municipality, existence of Roma associations, conducting of optional classes in schools in Roma language),
- Equal share of municipalities with separate Roma settlements, and those where Roma population live integrated with other settlers,
- Capacities of municipalities for participation in the project (existence of boards, forums or councils whose members are representatives of municipalities, NGOs, citizens and /or persons in charge of Roma population problem solving, as well as the existence of financial means intended for Roma),
- Equal participation of underdeveloped, insufficiently developed and developed municipalities in the research²⁷.
- Motivation and readiness of municipalities to participate in the research, as well as the interest of municipalities to facilitate local action plans for Roma education²⁸ and
- Demographic characteristics of the municipality (multiethnicity, presence of internally displaced Roma etc.).

■ 2.5. SAMPLE

Roma children, the youths and parents, non-Roma parents, representatives of Roma non-governmental organizations, representatives of schools and social welfare authorities, as well as representatives of local and regional authorities took place in the research. For the choice and summoning of research participants, the support to the researchers have been given by the representatives of Roma non-governmental organizations, municipalities, schools, social welfare centers. The total number of research participants was 187.

Out of that number, 70 children and the young Roma of 7 to 24 years of age have participated in the research: 39 of them have attended school, and 31 of them have never attended school or after a certain period of attendance (mostly after only two or three grades) left school.

²⁶ Appendix 1 – Questionnaire for municipalities choice

²⁷ According to the Decision of Executive Council of AP of Vojvodina on determination of underdeveloped and insufficiently developed municipalities in Autonomous Province of Vojvodina in 2006, underdeveloped and insufficiently developed municipalities were determined by the criteria of economic development, demographic criterium, and the criterium of employment. The Decision is reached according to the article 13. state 3. of the Decision on criteria for determination of the status of underdeveloped and insufficiently developed municipalities in AP of Vojvodina („Official Gazette of AP of Vojvodina”, number: 8/2006) and the article 25. state 1, of the Decision on work organization of Executive Council of AP of Vojvodina („Official Gazette of AP of Vojvodina”, number: 10/92, 1/95, 3/2002, 23/2002 and 17/2003)

²⁸ All the municipalities in Vojvodina have received the invitation for cooperation from RSU and NSHC. Their answer should have included their interest for cooperation with of representatives of local authorities, schools and Roma NGOs.

When Roma parents with school-age children are concerned, 58 parents of both genders participated in the Research. Likewise, Research has included parents whose children attend school and the parents whose children left school or have never been enrolled in school. Six non-Roma parents with school-age children have participated in the research.

The remaining 53 participants of the Research come from the following groups:

- representatives of Roma NGOs (8),
- school representatives: principals, psychologists, pedagogues, class teachers and subject teachers (14),
- social welfare representatives (10),
- local authorities representatives (13),
- regional authorities representatives (8).

20 focus groups²⁹ were organized within this Research:

- eight focus groups were organized with children and the young; four focus groups were organized with children who attend school and four with children and the young who do not attend school. These focus groups were conducted in Apatin, Beočin, Novi Sad, Opovo and Tornjoš (Senta municipality). Equal participation of Roma children and the young who live in separate Roma settlements, in villages and cities together with other inhabitants has been provided.
- five focus groups were realized with parents of children who attend school and those that do not attend school. These focus groups were organized in Bač, Beočin, Novi Sad, Zrenjanin and Šajkaš (Titel municipality).
- one focus group was organized with non-Roma parents from Novi Sad.
- six focus groups were organized with the following participants:
 - one focus group with representatives of Roma NGOs,
 - one focus group with school representatives,
 - one focus group with social welfare representatives,
 - two focus groups with representatives of local authorities,
 - one focus group with representatives of provincial authorities.³⁰

³⁰ For further information see Appendix 3

²⁹ For further information see Appendix 3: List of municipalities and places where focus groups have been held with the number of participants stated

3. METHODOLOGY

Two different methods have been used for the purpose of this research — focus groups and questionnaires. Data has been collected and processed in the period between September and December of 2006.

■ 3.1. FOCUS GROUPS

Most of the data presented in this report has been obtained through focus groups. Focus groups are specially organized groups of people with similar needs, problems and socio-demographic characteristics, who are gathered to discuss about specific subject. Members of the group share the experience on the subject discussed and through process of dialogue together reach ideas and recommendations that could easily be transferred into actions leading to future change. Role of the researcher in this process is not only to collect information from the participants of focus groups, but to facilitate the process of common studying through dialogue.

Collecting data through participatory techniques in focus groups led to qualitative data, which gave answers to the following questions:

- What are the problems and obstacles that Roma school children encounter,
- Which are the problems and obstacles that Roma parents who have children in school encounter,
- What are causes and effect of these problems,
- What are the reasons (obstacles) of inattendance / leaving school,
- Which stimuli would help successful completion of school,
- What is the current condition in local communities regarding Roma education,
- What recommendations, suggestions and measures are offered by research participants for overcoming the problems³¹ stated.

During this research the total of 20 focus groups were organized.

During work different participatory techniques have been used as: analysis of field action, problem tree, „brainstorming“, „fish and rocks“, panel, group discussion and the like. We have obtained the majority of data and recommendations presented in this Report, through discussion

³¹ The list of the research subjects in focus groups can be found in the Appendix 2.

and application of participatory techniques for data collecting.

■ 3.2. QUESTIONNAIRE

Questionnaire³² has been used for collection of general data on current state in municipalities. Through questionnaire we reached information on officially estimated number of Roma residing in ten municipalities stated, the source of the estimated data, the number of children attending school, the classes in Roma language subject with elements of national culture in primary schools and the number of children attending this subject. Through questionnaire we found which Roma NGOs exist in municipalities and if municipalities have the council for inter-national relations. We have gathered the data on percentage of Roma families who receive material support, for majority of municipalities. Representatives of municipalities were asked to state the data on existence of strategic plans and/or action plans for improvement of Roma status and describe programmes intended for Roma carried out by municipality (stating the number of Roma included in programme and programme budget)³³.

³² Appendix 4

³³ Appendix 5 presents detailed overview of the data collected by the municipalities Questionnaire.

4. RESEARCH RESULTS

Questions often made when participatory research is involved are related to the objectivity of the research and the validity of data. Data collected by this research are mostly of qualitative type, do not have statistical value and can not be used for conclusions relevant for the entire Roma population. However, qualitative data evolved from focus groups enable better understanding of problems and obstacles faced by the Roma when education is concerned, especially for clear insight into problem from the point of view of people who are faced by them. Likewise, focus groups enable participants to become aware of their own potentials and possibilities through dialogue, and give recommendations and ideas for creation of future programmes. All this opens a possibility for successful future actions.

The basic findings reached at focus groups relate to problems and obstacles encountered by the Roma in educational process, causes and effects of these problems, as well as measures for overcoming the problems and obstacles identified.

■ 4.1. EDUCATIONAL OBSTACLES

4.1.1. Roma children about the obstacles they face

When children who attend school are in question, the most frequent obstacles and problems stated are lack of basic school stationary and coursebooks, insufficient knowledge of Serbian (or other majority language), difficulty with acquisition of curriculum, lack of studying support and help at home (parents mostly without primary school education, overworked, searching for work, and the like), obligations they have within the family with house chores and the help they provide to parents in earning, mostly by paper collecting. Separate problem is concerned with school transportation, and the problem is mostly stated by the children living in separate Roma settlements.

*„We do not have the money for books, my father does not work.“
„I do not have felttips, pencil case and crayons,
I do not even have all the books.“*

In several focus groups children state (internally displaced children from Kosovo and Metohija) that other children do not wish to help during class, because they „do not like them“.

„We do not know how to study, we do not know all the letters, and nobody helps us because they do not want to, perhaps because they hate us, for we are Muslims.“

As causes of problems children see poverty, unemployment and illiteracy of parents as well as rejection by non-Roma children and school teachers.

When children who do not attend school are in question, regardless of the fact if they ever attended school or have never been enrolled to school, problems and obstacles that these children and the young state are numerous. From lack of documents (children born here to parents from Kosovo do not have birth certificates, although there are such cases with the domicile Roma as well) and basic financial means, to the fact that their parents will not let them go to school for the house chores, especially when girls are concerned.

„Parents will not let us go to school, because there would be no one to work, clean or do the washing up in the house.“

These children state the other reasons, like problems with transportation, mostly with buses. („Bus controllers told us to take out our tickets, and we do not have any money“, „People say that we steal.“). Younger children state reasons (which appear to be interpretation of parental explanations – observed by the researcher), as:

*„My father will not let me go to school, because he is afraid that someone will steal me.“
„There are only few girls in school.“*

In these focus groups, feeling of rejection by the members of non-Roma population takes a special place:

*„Serbian children will not play with us.“
„We do not have any friends.“
„They hate us for we are gipsys and we are muddy.“*

The reasons for school inattendance for the young between 14 and 24 years of age are: lack of conditions for they have children of their own, lack of money and difficult living conditions, they are forced to work and earn for living, their parents did not allow them to go to school, and the like.

4.1.2. Parents about the obstacles in Roma children education

Obstacles and problems parents state when children schooling is concerned are also related in the first place, to the lack of basic means for living (bad housing conditions, lack of water, impossibility to pay the basic bills, unemployment due to the lack of education as well as „prejudice against Roma as being poor workers“) and generation- long poverty („We never had anything“), thus school is not a priority. Many parents stated that children are embarrassed to go to school, for they do not have the adequate clothing and shoes, coursebooks and stationary, meals.

„Children will not go to school, if they do not have the money for stationary or snacks – they are embarrassed“

Roma families with more school-age children have special problems, which complicates even those situations where parents are motivated for children to go to school. IDP state that „school from Kosovo was not acknowledged here“.

The major problem for parents presents the fact that they are unable to provide studying help for children („Children need help, they cannot work by themselves“), and some parents emphasize that Roma parents themselves are not sufficiently engaged to help their children with schooling and studying. They do not deal with documentation easily, some do not register their children at all, and when IDPs are concerned, problem is created due to the lack of money for accessing documentation, since they are uninformed about free services for accessing documentation dealt with some of the NGOs.

Non-Roma parents consider that obstacles in Roma education are made of several inter-related groups of factors concerning Roma families themselves, children and general population. Poverty and unfavourable economic and housing conditions where Roma families reside, illiteracy of Roma parents, lack of educational support within the family and ignorance of importance of education by parents – lead to creation of negative attitudes towards schooling with Roma children. Children become uninterested for school, do not like commitments, flee from classes in school and like working more that studying. All this leads to further creation of prejudices (with general population, especially with teachers and students) as well as to unacceptance and rejection by other children. Poverty problems and lack of understanding for importance of schooling cause additional problems, so parents, instead to school, they send them to work to collect old paper, beg.

With non-Roma parents during focus groups protest and judgement of some of the socially undesirable forms of behaviour of Roma and their children was present (begging, hygienic carelessness, low level of communication, uneducation), although they alone understand and state reasons regarding these occurrences.

4.1.3. Educational obstacles from the point of view of Roma non-governmental organizations

The representatives of Roma NGOs estimate the current condition with Roma education in Vojvodina in the following way:

- Parents and children (pupils) are left to themselves,
- Insufficient devotion to primary education (of parents and school, but of local community as well),
- There are Roma institutions that started to help Roma students, Roma organizations for information exchange are being founded; support to education (through financial means) is starting to happen, and in some municipalities local government participates through support for Roma children education (through financing projects or participating as partners with Roma organizations in projects financed by international donors),
- Some highly educated Roma do not recognize Roma identity, which is damaging for Roma national community, for it would be a motivation and a good example for the other Roma,
- There are racist issues at school.
- Children that are mentally underdeveloped attend special schools – on one hand parents enroll children to special schools for the bad socio-economic status, and on the other hand Roma children are often inadequately prepared for school for inattendance of pre-school institutions.

Most of participants of focus groups agree that conditions today are better than yesterday, and the number of Roma children at school is increasing, but it is far from satisfactory and the problems are numerous. As the biggest obstacles they identify:

- Roma poverty,
- Lack of cooperation of Roma NGOs and Roma population (problem of Roma NGOs and local government),
- Lack of motivation for education by the Roma,
- Lack of people who would manage the action plans for Roma education,
- Lack of protection for Roma by local government,
- Lack of transparency during donation of means intended to solving of educational problems,
- Lack of Roma professionals (teachers, assistants).

4.1.4. Representatives of schools, social welfare authorities, local authorities and regional government regarding Roma educational obstacles

As obstacles and problems that Roma face concerning education were identified, most of participants of focus groups agreed that these are lack of means, unemployment of parents, stereotypes and prejudices towards Roma, general lack of information (both about Roma, and information relevant for parents presented in an inadequate way). Different value system with the Roma and non-Roma population, misunderstanding of general population for problems that Roma children face, as well as lack of communication between these two groups, has been stated. Likewise, a special problem of discrimination of Roma children and Roma in general by children and teachers, and especially difficult position of women and Roma mothers, has been stated.

The separate group of identified obstacles we could characterize as general, for they relate to poverty of the country and „the question of priorities“; slow administration when management of different actions are concerned, therefore:

„Illiteracy of institutional governments starting from the Republic level all the way to municipality for taking responsibilities.“
„Lack of partnership between GOs and NGOs.“
„Failure to manage strategies and strategic plans already reached.“

Some of the participants emphasise „rooted habits of the Roma« (way of life, value system, hygiene), lack of motivation of the Roma for education as well as „overcrowdedness of schools“ as being sources of problems. However, others consider that existing distance for the Roma actually comes from ignorance of their culture and way of life and prejudices existing among non-Roma population.

Special problem is the problem of school quittal, mainly in the period of transition from class work to subject work (in the fifth grade of primary education) and later in the seventh grade when curriculum becomes more difficult. The same problem evolves during transition to secondary schools. Likewise, although some participants of focus groups still consider that separate Roma classes for children are one of the solutions, the majority agree that this measure is not in favour of Roma children. Regardless of „the good intention“ that schools have while forming the separate classes for Roma children, wishing to provide educational support to Roma children through adjusted curriculum, it appears that during the transfer to the mixed classes and in higher grades they are unable to adopt the curriculum and very often repeat grades and/or quit school.

During research, we had the opportunity to have a detailed conversation to this subject with the representatives of Apatin municipality, where there is a high number of Roma children attending schools (even over 90%). In Apatin municipality there is a years-long practice of organizing the separate classes for Roma children, as well as implementatin of stimulative measures aimed at overcoming educational obstacles of Roma children, however there are data on further advancement of children which are not optimistic or consistant with the efforts invested. Out of 90%, only 30% of children enroll in secondary schools (which is a high percentage in comparison to Roma population in general, but is inconsistant with the number of children enrolled to primary schools in Apatin). Out of children who enroll to secondary school, insignificant number of children finishes it, and the number of students who decide to enroll to higher schools and universities is insignificant as well. Precise data on percentage of Roma children who finish primary and secondary education – does not exist.

In relation to the above mentioned is the problem of insufficient attention to Roma girls education, by the opinion of participants of focus groups. For there is no gendre differentiated statistics of number of Roma children in education, relevant data on the number of female Roma children involved in educational system, and their quittal of the system cannot be obtained, as well. Many non-governmental organizations, as well as representatives of Office for Roma Inclusion³⁴, point to the fact that Roma girls quit school more often. The reasons for this are numerous: besides the reasons relevant for both gendres, there are early marriage and house chores in multi-membered families, where the „responsibility for the house“ allways falls to female child, and the like.

More recent problem faced by municipalities is movement of the Roma by the process of readmission³⁵, and according to data from focus groups in Beočin and Srpska Crnja, there is no evidence on enrollment of these children to school. These children often do not speak neither Roma nor Serbian language, likewise, there is a problem of lack of documentation. It is supposed that the number of Roma in Vojvodina will be even higher due to the readmission itself, and solving of educational problem of these Roma will be specific.

³⁴ A part of Secretariate of Labour, Employment and Genders Equality

³⁵ Draft Integration Strategy for Returnees from Readmission Agreements, Ministry of Human and Minority Rigts of Serbia and Montenegro

■ 4.2. STIMULI FOR ROMA EDUCATION IMPROVEMENT

4.2.1. Solutions and stimuli as children see it

On one hand children see the part of the solution in themselves:

- to study as much as possible, to be regular at school, „to arrive to school on time, to complete their homework“,
- „to complete grammar school, faculty in order to be happy“,
- „not to make mistakes, not to fight, to be good and not to steal“,
- „to be clean and to bathe, to learn how to read, and to speak well (Serbian)“,
- „to be in good relations with friends“.

On the other hand, they see solutions in their surroundings, often in material resources, but in support expected from their surroundings – parents, teachers, friends:

- to have coursebooks, notebooks (school stationary),
- to have their parents let them go to school,
- for their parents to find employment and to have money,
- help from teachers and friends,
- „for somebody to take care of us while we are at school, to escort us and take us home“.

The young see the stimuli in employment of family members, solution of housing problem and in the change of mind of parents when schooling is concerned.

4.2.2. Solutions and stimuli form parental point of view

Roma parents consider that they themselves should engage more, as well as local government. Employment of parents (through special programmes, where additional education in some professions would be provided) is seen as the most important stimulus in education of Roma children, support to their children– by provision of coursebooks, school stationary, clothes, shoes, and studying assistance for their children. Many parents emphasize the importance of Roma children not to be separated from the other children (in separate classes at schools) and „skillful“, educated Roma and students could offer signficant support to Roma school children, during additional classes.

Non-Roma parents consider that reducing the general poverty of the Roma should be of primary concern. Roma parents should be given support by special measures and activities for schooling of their children

(for example: rewarding the families whose children attend school and „punishing“ those who do not send their children to school), and provision of additional studying support for the children. The most attention in recommendation was paid to recommendations concerning the work with parents:

- Roma parents should be stimulated for sending the children to school,
- Building of positive attitude towards them so they would feel more important and more confident,
- Organizing meetings/events where Roma parents could state their problems and opinions, thus realizing the care of others for them,
- Involving the Roma in processes of decision making,
- Changing their attitude of being less important citizens,
- Working on Roma employment.

Likewise, non-Roma parents considered that special attention should be paid to teaching staff at schools, where prejudices should be suppressed, building positive attitude towards Roma children during classes, and insisting on frequent and quality relationships with Roma parents.

4.2.3. Representatives of schools, social welfare authorities, local authorities and regional governments about solutions and stimuli

It could be said that the majority of participants agree upon the issues of employment of the Roma, family education and support by all the institutions are the most important stimuli for improving both the life of the Roma in general and their educational status. Recommendations given by representatives of institutions could be ranged into several levels.

The country is, and has to be the main actor in implementation of Strategy for Roma Education Improvement, and other measures leading to improvement of quality of their life, and consequently to

direct and indirect improvement of education. Likewise, means for implementation of Strategy have to be provided within the state budget, but as improvement of educational status of Roma children is concerned, many of the measures have to be conducted on the local level as well. In accordance with this, it is necessary to create local action plans, as soon as possible, for improvement of Roma education, which requires planning of local budget plans as part of annual budget. Many programmes and actions can be implemented on local level, but coordination and engagement of different factors is needed as well. All the actions should include the Roma and the representatives of Roma communities (from creation to implementation of actions), and the carriers of programmes could be local governments. For solution of problems that Roma children face during schooling, long-term partnerships should be built between governmental, non-governmental but the private sector as well, which should become a pillar for solving the society problems.

Preconditions for educational improvement are housing improvement and health care of the Roma.

The important stimuli, especially when decreasing prejudices is concerned, could come from Roma non-governmental organizations and successful Roma, and especially from the media, which would have the significant role in informing the Roma themselves.

Social welfare representatives emphasise the great significance of the advice given to children and parents in the areas of reproductive health, family planning, educational motivation, and the like.

Some additional concrete measures have been mentioned by school representatives:

- Number of children per class should be decreased, so teachers could dedicate more attention to slower children,
- Schools should use resources of non-governmental organizations, trained volunteers and cooperatives who could provide additional work to Roma children at school,
- Additional payments should be granted (by Ministry of Education and Sport) for teachers willing to give additional classes

to Roma children and parents,

- School holidays should be used for organizing field trips and other activities with the aim of socialization and integration,
- Roma assistants should be introduced into more schools,
- The whole day stay should be introduced,
- Coursebooks, transportation tickets and meals should be provided for all Roma children,
- More affirmative measures should be introduced, especially when secondary education is concerned,
- Cooperation of Roma parents and schools should be encouraged.



RECOMMENDATIONS

It is important to emphasise and repeat that the subject we are concerned with in this Report is notably complex, considering the problems which Roma face today are numerous, and relate to all the aspects of living. Even those researches that do not aim to study occurrences relating to Roma only, cannot but mention that Roma or especially their children, are still the most endangered among the endangered ones.³⁶ Therefore recommendations that we wish to offer are not possible to give without mentioning both measures relating to education only, and those which contribute to education improvement or are dependent on them.

We are also going to state basic aims defined in Strategy for Roma Education Improvement in Republic of Serbia, wishing to give a short insight to these general „directives“ to the readers of this Report.

„Educational reform of Ministry of Education and Sports of Serbia define its global aims as reorganisation, improvement and modernization of educational system with the aim of giving support to economic healing of the country, democratic development and European integration. The main points of reference this Reform finds in decentralization and democratization of educational system; improvement of educational process quality, contents of education and educational achievements, as well as improvement of educational structure.“³⁷

The aims of the Strategy of Roma education improvement in Republic of Serbia are defined in relation to the aims of educational reform and specific problems of Roma education:

- „Inclusion of the Roma into educational system and provision of continuity of schooling,
- Provision of quality education,
- Development of tolerance and difference recognition,
- Cherishing the cultural identity“³⁸

■ RECOMMENDATIONS EVOLVED FORM THIS RESEARCH

Recommendations stated in this report represent derivative/ sublimed and unitary recommendations of participants of the research, that is Roma children, the youths, Roma parents, non-Roma parents, representatives of Roma non-governmental organizations, school representatives, social

³⁶ Poverty with many faces — Research of poverty in Serbia, UNICEF, Belgrade, 2004, pg. 36.

³⁷ Roma Education Improvement Strategy in Serbia, Ministry of Education and Sports, 2003.

³⁸ Ibid.

welfare representatives, local and regional authorities, as well as Roma students as researchers and cooperatives of NSHC.

The participants of the research considered that it is, in the first place, important to form a special institution, center or organization on national level, that would primarily be concerned with improvement of Roma education. In this way measures concerning this issue could be more easily defined, accorded and assessed from one place or center. Activities in such a centre or institution should be managed by the Roma. This kind of institution could be formed on provincial level, as well.

Next important recommendation connected to the above stated is related to the obligatory inclusion of Roma, i.e. Roma representatives, in all the activities concerning them, in this case all the measures, actions and activities undertaken in the aim of Roma education improvement. We consider it a good example of such an action this research as well, i.e. research method chosen, that enables involvement of those that are the focus of research, in all the phases of the research process.

The following recommendations are not given in particular chronological or importance order:

- Completing the data bases, as soon as possible, so the programmes and projects for Roma education improvement could be carefully planned, realized and managed. It is necessary to create the unique data base on the national level; however, the recommendation is related to creation of data base on municipalities level, because it is more efficient, faster and useful when different local action plans should be created. However, unitary format of data base should be created (this should be managed by Secretariate of Regulations, Administration and National Minorities in cooperation with Secretariate of Education and Culture, the Council for Roma Integration and the Office for Roma Integration) and it should be recommended to the municipalities, so data could be summarized thus forming a data base on the regional level. Local data bases should be available to non-governmental organizations that are involved in Roma education, especially Roma NGOs.
- Insisting upon implementation and improvement of the Roma Education Improvement Strategy by the state.
- Providing support and developing cooperation of National Council with Roma organizations.

- Providing support and developing cooperation of Roma organizations with local government.
- Providing support and developing cooperation of National Council with Ministry of Education and Sports of RS and Secretariate of Education and Culture.
- Sensibilization of non-Roma population should be worked on, concerning needs and problems Roma face with diminishing prejudices about Roma population. This process should be carried out by Roma non-governmental organizations, but with official support of Government, ministries and offices in charge, with great participation of the media.
- Planning the budget on state, regional and local level, for the means to be directed to programmes of Roma education improvement. Budget, that is budget points should be clearly defined in advance (through, for example determination of budget share related to Roma percentage), for mechanisms of monitoring and evaluation could be secured, actions of the future period improved. Monitoring and evaluation should be conducted by non-governmental, especially Roma organizations.
- Decentralization of local government, should be made as a condition for overtaking of authorities and responsibilities for realisation and financing of programmes on the local level.
- Making and implementation of local action plans for improvement of Roma education (with precise planning of resources). Annual municipality budgets should be planned with the precise budgets directed to implementation of the measured defined with the action plans. Special measures should be undertaken in order for LAPs to be realised regardless of the political changes (government changes). This process should include all the relevant participants on the local level, especially the representatives of Roma community managed by the local government.
- Development and implementation of models of inclusion of Roma children in education taking care of specifics of the local community and the specifics and capacities of Roma children for attendance of regular education. Two basic criteria that need to be followed are prevention and diminishing of segregation of Roma children in education and avoidance of unfavourable experiences

related to school and educational institutions (in cases of inclusion of children in regular educational process when they are not prepared to follow the regular teaching process).

- Number of teaching staff in schools should be increased, with the obligatory inclusion of Roma assistants in schools, to work on the sensibilization of the teaching staff to problems of Roma children and additional training aimed at adjustment of teaching methods to educational needs of Roma children. Ministry of Education and Sports and Secretariate of Education and Culture should provide the framework and financial means for implementation of this recommendation.
- Work on elevation of Roma awareness, especially of Roma parents, about the advantages of education and attendance of pre-school and school institutions by informing and motivating, with obligatory inclusion of successful and educated Roma in the actions mentioned. Different media should be used in these actions (TV, radio, newspapers, especially Roma, leaflets, posters, and the like), and the actors, especially NGOs which already have experience in the field on these and similar actions, should be included as well.
- Roma should be included in the actions undertaken with the goal to improve Roma education especially at local level (through work of municipal and school councils, boards, and the like). This kind of praxis should be implemented in the future through certain legal regulations and acts.
- Roma parents should be encouraged (through employment, additional education, and the like) so they could more easily and more adequately be included in giving support to their children during education. Implementing of affirmative measures during employment of Roma parents (the advantage of employment and training should be given to parents who have school-age children, and the like.)
- Roma children should be included in pre-school education at the age of 4 to 4,5 or provide alternative programmes for preparation of pre-school children, which would be realized by non-governmental organizations and Roma associations.
- Provide studying help to students with lower accomplishments, especially in periods of transition from class teaching to subject teaching and in the last years of primary school.

- Provide free coursebooks and school stationary, transportation and meals for Roma students, in the largest part from local budget. Work on inclusion of business sector in these actions.
- Investigate the occurrence of enrollment of large number of Roma children in special schools. Although this question is under authority of Ministry of Education and Sports, Secretariate of Education and Culture in cooperation with the Council for Roma Integration could start this initiative.
- The question of education of Roma women should be given a special place. It is necessary to conduct a separate analysis of the position of female Roma students in educational system and keep records on gender structure of Roma students in the following period so active measures directed to support and education of Roma women could be undertaken.
- Affirmative measures of support to Roma students should be carried on and programmes of support on the local levels should be developed (fellowships, transportation, housing, scholarships and the like). Institutions in charge of implementation of these measures besides Secretariate of Education and Culture should be local governments as well.
- Give support to self-organization of Roma (on national and local level) and to Roma NGOs that are involved in educational issues, both through affirmation and support, and through financing projects involved in education of Roma.
- Use successful role models of NGO projects as the examples of good praxis in creation of specific programmes of support on level of local community.

ROMA EDUCATION FUND³⁹

The aim of Roma Education Fund (REF) is to contribute to decreasing the gap between education results with Roma and non-Roma citizens, through strategies and programmes giving support to quality education of Roma, including desegregation of the educational systems. The basic aim of Roma Education Fund is to provide support to creating and implementation of the educational strategies contributing to involvement of Roma into educational systems.

■ HOW AND WHY WAS REF FOUNDED

In July 2003 in Budapest the first Roma regional conference on the high level was organized: „Roma in expanding Europe; Future challenges“. The participant countries were: Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Hungary, Macedonia, Romania, Serbia and Montenegro and Slovakia. It was the joint organisation of the World Bank, Open Society Institute, European Commission, UNDP, European Development Bank and Governments of Hungary, Finland and Sweden. At the Conference the decisions on the following were reached:

- (a) Declaration of Decade of Roma 2005–2015, during which countries will focus to decreasing the differences in the key results of economic and individual development of the Roma,
- (b) Establishing of International Roma Education Fund.

At the Conference The World Bank has made a commitment to take care of technical part of the business necessary to establish Roma Education Fund in the period of one year, in agreement with international organizations and donors, the Roma and other interested parties. In December 2004, an international donor conference was held in Paris, that marked the foundation of the Fund.

The sum of nearly 34 million euros was granted for the period from 2005 to 2015 coming from eight bilateral donors (Canada, Greece, Ireland, Holland, Slovenia, Sweden, Switzerland and the United Kingdom), private foundations and multilateral agencies (CEB and WB).

³⁹Information collected from Roma Education Fund web page: www.romaeducationfund.hu

Roma Education Fund was registered on 12.05.2005. as the Swiss foundation and the office in Budapest started to work. On 17.02.2006. Roma Education Fund was registered as the Hungarian foundation. Each of these foundations, presided by the Roma, has its own Board of Directors, assembled of representatives of international organizations, legal parties, professors and non-governmental organizations.

ROMA STUDENTS UNION (RSU)

Roma Students Union – Ćidipe e Rromane Studentonengo is a non-governmental, non-profitable and non-political organization founded in December 2000 in Novi Sad. The mission of Roma Students Union is awakening of conscience of the young Roma on the importance of education through social support and educational activities. RSU considers that their role together with the inhabitants of Roma settlements is to point to the education and the health care of the poor, which is at a very low level in these settlements, and it is in direct relationship with socio-economic conditions in which these people live, thus to do everything possible to provide the Roma with more quality life.

Roma Students Union is dedicated to strengthening of relationships among Roma and other nationalities based on principles of the citizen society through dialogue, cultural co-existence, cooperation and through international solidarity. The values of RSU are based on cooperation, equal opportunities, tolerance, responsibility, establishing of contacts and partnerships with other organizations and establishing the education as the priority in the value system. The work of the Union provides high standards of transparency in work with estimation of the beneficiaries as equal members in reaching the goals of the Union.

Roma Students Union is engaged on solving the basic existential, educational, social-health and cultural problems of Roma population. Projects are realized by Roma students, cooperants and volunteers. Through engagement of volunteers the Union aims to develop the positive attitude to acquisition of knowledge among Roma who are inhabitants of settlements with unhygienic conditions and therefore enable knowledge acquired to stay within the settlements permanently.

Significant results have been achieved in solving the problems of unhygienic settlements, health prevention, alphabetization, directing Roma children to institutional system of education, softening difficult living conditions through numerous humanitarian and development projects.

RSU project donors are: Open Society Fund, UNHCR, Italian Solidarity Consortium, Roma Education Fund – REF, International Orthodox Charitable Organization (IOCO), Malteser Humanitarian

Organization, Ecumenical Humanitarian Organization, Rainbow, Tabita, Novi Sad Humanitarian Center (NSHC), and government institutions.

Projects of Roma Students Union:

- Roma Health Education,
- University in Roma eyes,
- Health protection of Roma in the settlements of Bangladeš and Veliki rit,
- Roma school at Veliki rit,
- Protection of the old at Veliki rit,
- New Year presents programme,
- Donation of clothing and shoes for inhabitants of Veliki rit settlement,
- Donation of school stationary and materials,
- Roma employment,
- „Participatory research of Roma needs, main problems and potentials in education in Vojvodina“.

NOVI SAD HUMANITARIAN CENTER (NSHC)

Novi Sad Humanitarian Center is a non-profitable, non-governmental organization contributing to creation of humane society through support for endangered and marginalized groups, stimulating the citizens' activism, research work and education. In cooperation with governmental and non-governmental sector NSHC contributes to development of non-formal education, improvement of the social and employment policy in Serbia.

NSHC was founded in 1998 in Novi Sad. Professionals of different areas are engaged on our projects: psychologists, social workers, doctors, pedagogues, professors, economists, legal consultants, managers etc.

NSHC projects are financed from donor funds of international non-governmental organization and funds of the regional and republic government. Valuable contributions to the work of NSHC are made by volunteers and citizens through donations.

NSHC is the member of South East Europe Refugees Assistance Network (SEE RAN) and is one of the founders of Serbian Refugees Council (SRC). Likewise, NSHC is the member of the national HIV/AIDS among Vulnerable Population Initiative (HPVPI)

Since 1999 NSHC has realized different project of Roma support in Novi Sad and Vojvodina with the aim of improvement of the living standard and their successful social integration. Our main activities are: alphabetization, inclusion of children in regular schooling system, educational support, health education and psycho-social help, support in economic self-sustainability of Roma families, material help, as well as advocacy of Roma rights. Until now we have provided direct help to more than 3.000 Roma.

These are the most important results we have achieved until now:

- 692 Roma children have enrolled to primary, 21 to secondary schools and they have received studying support,
- 55 Roma children and the young have completed computer school at NSHC obtaining the basic computer skills,
- 177 Roma have completed work trainings/courses for hairdressers, tailors, painters organized by NSHC,
- 82 Roma families have been provided by the grant in the form of tools helping the economic self-sustainability⁴⁰.

⁴⁰For more information see Novi Sad Humanitarian Center web page: www.nshc.org.yu

LITERATURE

1. Cvetković, V., From the margins... Roma and occupations, Open Society Institute, 2003.
2. Dejanović, V., Pejaković, Lj., Beyond an Unofficial Estimate — the Position of Roma Children in Serbia, Children Rights Center, Save the Children UK, 2006.
3. Đorđević, D. B., Roma for the forgotten minority to minority at rise, Board Citizens' Initiative, 2006
4. Unitary Action Plan of Roma Education Improvement, Ministry of Human and Minorities Rights of Serbia and Montenegro
5. Konstantinović, S., Beginnings or the breakdown of educational system of Roma in Vojvodina, CMK Informer
6. Memorandum: Roma rights protection in Serbia and Montenegro, European Roma Rights Centre (ERRC), 2003
7. Monitoring Education for Roma: A Statistical Baseline for Central, Eastern, and South Eastern Europe, Open Society Institute, 2006
8. Draft Strategy for Integration and Provision of New Authorities for Roma
9. At Risk: The Social Vulnerability of Roma, Refugees and Internally Displaced Persons in Serbia, UNDP, 2006.
10. Return from Western Europe, Group 484, Belgrade, 2005.
11. Suggestion Roma Education Strategies in Kragujevac, Kragujevac City Assembly, 2004.
12. Overview of European laws on national minorities, Federal Ministry for National and Ethnical Communities
13. Rakočević, N., Miljević, A., Roma and Education – Between the Needs, Wishes and Possibilities, Roma Children Center, Belgrade, 2003.
14. Roma and the Right to Legal Subjectivity in Serbia, Minorities Rights Centre, Belgrade, 2006.
15. Avoiding the Dependency Trap: the Roma in Central and Eastern Europe, UNDP, Bratislava, 2003.
16. Roma in Serbia, Center for Antiwar Action, 1998.
17. Romany Settlements, Living Conditions and Possibilities of Integration of the Roma in Serbia: Social Research Results, Ministry of Human and Minority Rights and Ethnicity Research Center, 2002.
18. Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation no. Rec(2001)17 on improvement of economic position and employment situation of Roma/Gypsies and persons without permanent residence in Europe
19. The Many Faces of Poverty — Participatory Research on Child Poverty in Serbia, UNICEF, Belgrade, 2004.
20. Poverty, social exclusion and ethnicity in Serbia and Montenegro: the case of the Roma, World Bank, 2005.
21. Roma Education Improvement Strategy in Serbia, Ministry of

Education and Sports, 2003.

22. Poverty Reduction Strategy in Serbia, Government of the Republic of Serbia, 2003.

23. Comprehensive Analysis of Primary Education in the Federal Republic of Yugoslavia, UNICEF, Beograd, 2001.

24. Vulnerability: Roma and Internally Displaced Persons in ES Europe, UNDP, 2006.

25. Toward Regional Guidelines for the Integration of Roms, Serbia and Montenegro: Integrated Analysis, Narrative Report submitted to the Swedish International Development Agency, European Centre for Minority Issues (ECMI), 2005.

26. Minorities Guide, United Nations, 2004.

27. Živković, J., Challenges of Decade of Roma, Bahtalo drom, 2005.

LIST OF APPENDICES

Appendix 1: Questionnaire for the selection of municipalities

Appendix 2: List of subjects for focus group research

Appendix 3: List of municipalities and places where focus groups have been held with the number of participants stated

Appendix 4: Municipalities questionnaire

Appendix 5: Detailed data overview collected by the municipalities questionnaire

Appendix 6: List of researchers and cooperatives

■ APPENDIX 1: QUESTIONNAIRE FOR THE SELECTION OF MUNICIPALITIES

MUNICIPALITY CAPACITY FOR PROJECT PARTICIPATION			
max. – 70 points, min. – 30 points			
Motivation for project cooperation	Existence of boards/forums/councils whose members are representatives of municipalities, NGOs, citizens and/or persons in charge of Roma problems (ex: International Relations Council, and the like)	Programmes and means intended for Roma	Previous municipality experience in cooperation with NGOs (especially Roma NGOs)
Municipalities have not sent motivation letter 0 points	There is no board/forum/council and/or person in charge of solving of Roma problems 0 points	There are no programmes and means intended for Roma in the municipality budget 0 points	Municipality does not have the experience in NGO cooperation 0 points
Municipalities have sent motivation letter 5 points			Municipality has the experience in NGO cooperation 5 points
Municipalities have sent motivation letter signed by municipality, Primary school and Roma NGO 10 points	There is a board/forum/council and/or person in charge of solving of Roma problems 10 points	There are programmes and means intended for Roma and other endangered groups in the municipality budget 10 points	Municipality has the experience in Roma NGO cooperation 10 points
	There is a board/forum/council and/or person in charge of solving of Roma problems 20 points	Municipality provides occasional financial support to Roma NGOs and/or projects intended for Roma 20 points	
		Municipality provides continuous financial support to Roma NGOs and/or projects and programmes intended for Roma 30 points	
max. 10 points	max. 20 points	max. 30 points	max. 10 points

ROMA PRESENCE IN MUNICIPALITY		
max. – 85 points, min. - 25 points		
Roma percentage in municipality	There is a Roma association in municipality	There are optional classes in schools in Roma language
Up to 1% 5 points	There is no Roma association in municipality 0 points	NO 0 points
Up to 2% 10 points		
Up to 3% 15 points	There is a Roma association in municipality 10 points	YES 30 points
Up to 4% 20 points		
Up to 5% 25 points		
Up to 6% 30 points	There is an active Roma association in municipality (conducting actions, programmes, and the like) 20 points	
7% and over 7% 35 points		
max. 35 points	max. 20 points	max. 30 points

DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF MUNICIPALITY				
max. – 50 points, min. - 10				
Multiethnic municipality In municipality live:	National minority in municipality	There are registered internally displaced Roma in municipality	Number of Roma in the country	Number of Roma in the city
1 national community 0 points	There are no national minorities in municipality 0 points	No ID Roma 0 points	Do not live in the country 0 points	Do not live in the city 0 points
2 national communities 5 points	National minority equally present 5 points	There are up to 50 ID Roma 5 points	Up to 50 Roma live in the country 5 points	Up to 500 Roma live in the city 5 points
3 and more national communities 10 points	National minority is the majority in municipality 10 points	There are over 50 ID Roma 10 points	Over 50 Roma live in the country 10 points	Over 500 Roma live in the city 10 points
max. 10 points	max. 10 points	max. 10 points	max. 10 points	max. 10 points

■ APPENDIX 2: LIST OF SUBJECTS FOR RESEARCH IN FOCUS GROUPS

Focus groups with children and the youths:

1. School associations,
2. Main problems encountered by the school children,
3. Main obstacles preventing children to go to school (for children who do not attend school),
4. The biggest problem/obstacle related to schooling,
5. Identification of causes and effects of stated (biggest) problem,
6. Obstacles in reaching successful completion of education/enrollment to school,
7. Stimuli and solutions that would help in reaching the goal.

Focus groups with parents:

1. School associations,
2. Main problems encountered by parents who have school children
3. Main obstacles preventing parents from schooling their children,
4. Main problems children face during schooling,
5. The biggest problem/obstacle related to children schooling,
6. Identification of causes and effects of the stated (biggest) problem,
7. Obstacles in successful completion of the schooling/enrollment of children to school,
8. Stimuli and solutions that would help in goal reaching.

Focus groups with other stakeholders:

1. Implemented programmes and measures of Roma support,
2. State in local community related to Roma education today,
3. State related to education of Roma we would like to achieve in future,
4. Obstacles for reaching the state defined (successful integration of Roma to educational system).
5. Stimuli for reaching the defined goal (successful integration of Roma to educational system),
6. Main problems related to Roma education,
7. Measures suggested (stimuli, solutions and ideas, for improvement of Roma educational system).

■ APPENDIX 3: LIST OF MUNICIPALITIES AND PLACES WHERE FOCUS GROUPS HAVE BEEN HELD WITH THE NUMBER OF PARTICIPANTS

B. TG ⁴¹	MUNICIPALITY	PLACE OF HOLDING THE FOCUS GROUP	TARGET GROUP	NUMBER OF PARTICIPANTS
Children and parents				
1.	Apatin	Apatin	School children Age: 7 – 10	10
2.	Bač	Bač	Roma parents with school children	10
3.	Beočin	Beočin	Roma parents with school children	10
4.	Beočin	Beočin	School children Age: 10-14	10
5.	Novi Sad	Novi Sad	School children Age: 7-10	12
6.	Novi Sad	Novi Sad	Non-school children, Age: 10 – 14	8
7.	Novi Sad	Novi Sad	School children Age: 10 – 14	7
8.	Novi Sad	Novi Sad	The young who do not attend school Age: 14 – 19. g.	8
9.	Novi Sad	Novi Sad	Roma parents with school age children	8
10.	Novi Sad	Novi Sad	Non-Roma parents with school age children	6
11.	Senta	Tornjoš	The young who do not attend school Age: 14 – 19. g.	9
12.	Opovo	Opovo	Non-school children, Age: 10 – 14. g.	6
13.	Titel	Šajkaš	Roma parents with school age children	21
14.	Zrenjanin	Zrenjanin	Roma parents with school age children	9
Total number of children				70
Total number of parents				64
Total				134
Representatives of Roma NGOs, schools, social welfare authorities, local governments and regional authorities				
15.	Vojvodina	Novi Sad	Representatives of Roma NGOs	8
16.	Vojvodina	Novi Sad	School representatives: class teachers, subject teachers, professional staff and principals	14
17.	Vojvodina	Novi Sad	Local authorities representatives	6
18.	Vojvodina	Novi Sad	Social welfare representatives	10
19.	Vojvodina	Novi Sad	Representatives of regional authorities	8
20.	Nova Crnja, Senta, Sečanj, Titel, Zrenjanin	Zrenjanin	Representatives of local authorities	7
Total				53
GENERAL TOTAL				187

⁴¹Number of focus group

■ APPENDIX 4: MUNICIPALITIES QUESTIONNAIRE

MUNICIPALITIES QUESTIONNAIRE WHERE PARTICIPATORY RESEARCH OF ROMA NEEDS, MAIN PROBLEMS AND POTENTIALS IN EDUCATION IN VOJVODINA WILL TAKE PLACE

1. What is the number of officially registered Roma in Your municipality and which data source verifies the information?
2. According to the official data what is the percentage of Roma in Your municipality in comparison to the total number of inhabitants?
3. What is the (inofficial) estimation of the number of Roma in Your municipality and which is the data source used for this question?
4. How many active Roma organizations exist in your municipality? Please name them.
5. Are there any separated Roma settlements in Your municipality? If yes, what settlements are those and how many persons live there?
6. Does Your municipality organize classes in subject Roma language with elements of national culture in primary schools?
7. If yes, how many schools have the subject of Roma language with elements of national culture?
8. How many children attend classes in subject of Roma language with elements of national culture?
9. What is the number of Roma children attending primary school in Your municipality, and what is the source used for this data?
10. What is the number of Roma children attending secondary school in Your municipality, and what is the source used for this data?
11. What is the total number of Roma children up to 14 years of age in your municipality and what is the source for this data?
12. What is the number of Roma families who receive the material support and what is the source used for this data?
13. What is the percentage of Roma families of the total number of families receiving material support and what is the data source used for this?

14. If there are data, what is the number/percentage of unemployed Roma registered at National employment service in Your municipality?

15. In several sentences state the programmes intended for Roma conducted by Your municipality, what is the number of Roma included in these programmes and what is the programme budget?

Directly for Roma:

Programmes including Roma:

16. Does Your municipality have strategic plans and/or action plans for improvement of Roma status? If yes, tell us in a few sentences about them.

17. Is there a council for international relationships in Your municipality?

■ APPENDIX 5: DETAILED OVERVIEW OF DATA COLLECTED BY THE MUNICIPALITIES QUESTIONNAIRE

	Apatin	Bač	Beočin	Novi Sad	Senta	Sečanj	Opovo	Titel
Official No. of Roma	2,230	313	1,700	1,740	581	609	187	229
Source of information	CSW and Community Center	Census 2002	Municipal ID center		Census 2002	Census 2002	Census 2002	Census 2002
Percentage of Roma in general population	8%	5%	10,5%	0,58%	2,27%	3,72%	1,7%	2%
Estimation of the number of Roma in municipality	3,000	1,500	1,950	10,000	850	1,087	500	370
Source of information				Phralipe Roma as-sociation	CSW	Sloga Roma as-sociation	CSW	Roma association
Active Roma associations	4	2	3	20	0	2	1	2
No of isolated Roma settlements	2	0	0	2	0	0	1	0
Implementation of classes of Roma language with Roma culture	no	yes	no	yes	no	no	no	yes
Number of schools with the implementation of classes of Roma language with Roma culture	0	2	0	2	0	0	0	2
Number of children included in classes of Roma language with Roma culture	0	60	0	more than 34	0	0	0	8
Number of Roma children in primary schools	265	138	180	no data	68	152	29	10
Source of information	Primary school	Primary school	Primary school		Primary school	Primary school	Primary school	Primary school
Number of Roma children in secondary schools	17	10	14	no data	6	3	1	1
Source of information	Secondary school	parents	Roma As-sociation Beočin		Sec-ondary school	Sec-ondary school	Sec-ondary school	Sec-ondary school
Number of Roma children at age to 14	382	150	443	no data	114	no data	174	oko 60
Source of information	Child care service of the municipality		Municipal ID center					Roma Association Titel
Number of Roma families beneficiaries of material assistance program in centers for social welfares	122	21	67	no evi-dence	180	93	59	67
Source of information	CSW	CSW	CSW	CSW	CSW	CSW	CSW	CSW
Percentage of Roma beneficiaries of material assistance program in CSW in general population	53%	28%	58%	no data	30%	48%	36%	35%
Source of information	CSW	CSW	CSW	CSW	CSW	CSW	CSW	CSW
Number of Roma registered as unemployed by NEA	no data	about 700	about 300	no data	no data	no data	no data	no data
Roma assistance programmes organized by municipality	yes	no	yes	yes	no	no	yes	no
Existing Roma assistance strategic plans	no	no	no	no	no	no	no	no
Existence of municipal councils for interethnic relations	yes	yes	yes	yes	no	yes	no	yes

■ APPENDIX 6: LIST OF RESEARCHERS AND COOPERANTS

O.no.	Name and surname
ROMA STUDENTS UNION	
1.	Maja Nikolić
2.	Aleksandar Jovanović
3.	Nenad Vladisavljev
4.	Dejan Dimitrov
5.	Sabrina Matović
6.	Ksenija Aleksandrović
7.	Ruža Nikolić
8.	Dejan Jovanović
9.	Sandra Nikolić
10.	Danijela Šabanović
11.	Milica Pavel
12.	Đorđe Jovanović
NOVI SAD HUMANITARIAN CENTER	
13.	Saša Škundrić
14.	Nenad Opačić
15.	Sandra Ilić
16.	Branka Kresoja

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

376.74(497.113=914.99) (047)

КРЕСОЈА, Бранка
Образовање Рома у Војводини : извештај са партиципативног истраживања / Кresoja Branka ; [превод Александар Јовановић, Славица Урумовић] . - Нови Сад : Новосадски хуманитари центар, 2007 (Нови Сад : LitoStudio) . - 183 стр. : илустр. ; 24 cm. - (Библиотека Зрно)

Текст на срп., ром. и енгл. језику. - Тираж 300. - Библиографија.

ISBN 978-86-85715-08-2

а) Роми - образовање - Војводина - Извештаји

COBISS.SR-ID 222145543